УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ
ВИКЛАДАЧІВ І ДОСЛІДНИКІВ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

УКРАЇНСЬКИЙ ЩОРІЧНИК З ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ СТУДІЙ

Випуск V

УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ВИКЛАДАЧІВ І ДОСЛІДНИКІВ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

УКРАЇНСЬКИЙ ЩОРІЧНИК
З ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ СТУДІЙ

Випуск V

Київ
2020

Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Вип. V.– Київ, APREI, 2020. – 179 с.

The Ukrainian Yearlybook of European Integration Studies. V. – Kyiv, APREI, 2020. – 179 p.

У даному Випуску Щорічника вміщені публікації українських та закордонних науковців, що були представлені 29-30 жовтня 2020 р. на міжнародній конференції **«Соціально-економічні виміри євроінтеграційних процесів»**. В своїх напрацюваннях автори намагались комплексно осмислити соціально-економічні аспекти розвитку Європейського Союзу зокрема з огляду на низку нових викликів на кшталт Covid-19.

This issue of the Yearbook contains publications of Ukrainian and international scholars, which were presented on October 29-30, 2020 at the international conference **"Socio-economic dimensions of European integration processes".** In the articles the authors tried to comprehend the socio-economic aspects of the development of the European Union, in particular in view of a number of new challenges such as Covid-19.

Щорічник підготовлено та видано за кошти проекту Асоціації: 575385-EPP-1-2016-1-UAEPPJMO-SUPPA «Більш широке висвітлення європейської інтеграції у викладанні та наукових дослідженнях», що здійснюється за підтримки Програми ім. Жана Монне Еразмус+.

The publication was initiated by the Ukrainian Association of Teachers and Researchers of European Integration and was implemented within the framework of the project 575385-EPP-1-2016- 1-UA-EPPJMO-SUPPA: “Enhanced Visibility on European Integration Teaching and Research”.

Організаційний комітет не несе відповідальності за погляди, висловлені авторами матеріалів.

За повного або часткового використання матеріалів збірника посилання на видання обов’язкове. Матеріали надруковані методом прямого відтворення тексту, наданого авторами, які несуть відповідальність за його достовірність, зміст і стилістику, за правильне цитування джерел та посилання на них.

The European Comission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflect the view of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

ISSN 2708-0205 (online)

© Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції, 2020

ЗМІСТ

Гарапко В.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КУРС ЛИТВИ В ЕКОНОМІЧНОМУ ВИМІРІ ТА СФЕРІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ОЦІНКАХ НАУКОВОГО ТА ЕКСПЕРТНОГО СЕРЕДОВИЩА 4

Герасимчук Т.

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ 21

Зеленко В., Сарафин М.

ПРОБЛЕМА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ЗРІЗ 36

Клиновий Д., Ірина Петровська І.

КОНЦЕПТ СТАЛИХ ФІНАНСІВ У ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІЙ ПАРАДИГМІ СТАЛОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ 48

Кудирко Л., Корогод А.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ «ЦИРКУЛЯРНОЇ» ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ БАЗУЮЧИСЬ НА ДОСВІДІ ЄС 67

Кузишин А.

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ УПОДОБАНЬ НАСЕЛЕННЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ (ДОСВІД СЛОВАЧЧИНИ, ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ) 78

Липов В.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ПІДГРУНТТЯ ВІДМІННОСТЕЙ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ США ТА ЄС: ІНФОРМАЦІЙНІ (ЦИФРОВІ) ПЛАТФОРМИ 87

Максимова І., Пурій Г.

СЛОУБАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ 101

Маркевич К.

«ЗЕЛЕНИЙ» ТРЕНД СУЧАСНИХ СТРУКТУРНИХ ЗМІН В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ: ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ 108

Хачатрян В., Стратійчук В.

НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ COVID-2019 ДЛЯ УКРАЇНИ: ПІДТРИМКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 127

Hellyer Mark

IDENTIFYING RESIDUAL BARRIERS TO TRADE UNDER THE EU-UKRAINE DCFTA 137

Mohammad Qais Rezvani (Corresponding Author), Dr. Ajay Solkhe, Vijay, Asif Hasanzade

EFFECT OF COVID 19 PANDEMIC ON WORKFORCE IN RURAL SECTOR: EVIDENCE FROM INDIA AND AFGHANISTAN 145

Kyrychenko M., Otamas I., Bryn L.

DIGITAL LITERACY IN THE OPEN EDUCATION OF UKRAINE AND THE EU DURING COVID-19155

Semeniuk I., Makhnachova N.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ЖІНОК-ІММІГРАНТОК: ВИКЛИКИ ДЛЯ ЄС ТА УКРАЇНИ 171

УДК 327.39(474.5):351.82+620.9

Гарапко В.

Докторант кафедри політології,

запрошений викладач кафедри міжнародних відносин

Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

Почесний консул Литовської республіки

в м. Ужгороді та Закарпатській області

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КУРС ЛИТВИ В ЕКОНОМІЧНОМУ ВИМІРІ ТА СФЕРІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ОЦІНКАХ НАУКОВОГО ТА ЕКСПЕРТНОГО СЕРЕДОВИЩА

LITHUANIA'S EUROPEAN INTEGRATION COURSE IN THE ECONOMIC DIMENSION AND IN THE FIELD OF ENERGY SECURITY IN THE ASSESSMENTS OF THE SCIENTIFIC AND EXPERT ENVIRONMENT

Анотація. У статті розкриваються наукові та експертні оцінки наслідків реалізації Вільнюсом євроінтеграційного курсу в економічному вимірі та у сфері енергетичної безпеки. Основну увагу присвячено маловідомим в Україні напрацюванням литовської політології. Відповідно до традиції європейської політичної науки, литовські дослідники та наукові інституції не обмежуються пасивним моніторингом, а грають на випередження, аналізуючи тенденції і виклики. При цьому виконуються і теоретичні розробки, і конкретні практичні проекти. Або ж застосовуються відомі теоретичні концепції і моделі до існуючих в Литві і в балтійському регіоні соціально-економічних реалій. В ряді публікацій акцентовано, що між суспільно-політичним запитом та інституціями, уповноваженими приймати зовнішньополітичні рішення з одного боку та науковим співтовариством з іншого існує нераціональна відстань і слабка зацікавленість у взаємодії, що призводить до надмірної політизації питань, потребуючих раціонального наукового осмислення.
Ключові слова: Литовська республіка, євроінтеграція, економічні процеси, енергетична безпека, політична наука.

Summary. The article reveals scientific and expert assessments of the consequences of Vilnius' implementation of the European integration course in the economic dimension and in the field of energy security. The main attention is paid to the achievements of Lithuanian political science, which are little known in Ukraine. According to the tradition of European political science, Lithuanian researchers and scientific

institutions are not limited to passive monitoring, but play on the lead, analyzing trends and challenges. At the same time, both theoretical developments and specific practical projects are performed. Alternatively, well-known theoretical concepts and models are applied to the existing socio-economic realities in Lithuania and the Baltic region. A number of publications emphasize that there is an irrational distance and weak interest in cooperation between socio-political demand and institutions authorized to make foreign policy decisions on the one hand and the scientific community on the other, which leads to excessive politicization of issues requiring rational scientific understanding.
Keywords: Lithuanian Republic, European integration, economic processes, energy security, political science.

Постановка проблеми. Поряд з першочерговим завданням – забезпеченням національної безпеки – зовнішня політика країн світу покликана захищати і просувати їхні економічні інтереси. Хоч їхній зв'язок має діалектичний характер, тим не менше обумовленість зовнішньої політики держав мотиваціями торгово-економічного порядку видається аксіоматичною. Це явище має онтологічні основи, адже, коли мовиться про те, що політика є продовженням економіки, то виходять з незаперечної взаємообумовленості цих соціальних інститутів, які справляють найбільший вплив на розвиток суспільства і його стабільність. Їхня взаємодія відбувається через системну взаємообумовленість у павутині суспільних зв'язків, через переплетення функцій, які вони виконують, через інституційну взаємозалежність. Навіть у високорозвиненому громадянському суспільстві, де безпосереднє втручання держави у суспільні відносини мінімізується, і в котрому ліберальна економічна модель функціонує в умовах дерегуляції, роль політики не применшується, а лише видозмінюється, а її вплив на економіку не припиняється. Цей об'єктивний чинник підвищує вимоги до врахування економічних інтересів у розробці та здійсненні і Литвою, і будь-якою іншою державою своїх кроків на міжнародній авансцені.

Враховуючи це, ми повинні виходити із засновку про те, що зовнішня політика відіграє достатньо вагому роль економічного чинника. Більше того, економічний вимір і просування власних економічних інтересів обумовлює і віддзеркалює успішність зовнішньої політики та дипломатії певної країни. Це – «вимірювальний прилад», за допомогою якого визначається рівень взаємовідносин між країнами [1]. У той же час неприпустимим є диктат політики над економічною сферою, намагання підпорядкувати розвиток виробництва, інвестування, зовнішньої торгівлі кон'юнктурним завданням, надуманим минущим політичним «вигодам», чи неіснуючим «загрозам».

Павол Баранай, котрий працював у дипломатичному представництві Словаччини у Латвії, має цілковиту рацію, наголошуючи, що економіка набула центральну роль у дипломатичних відносинах. Межі між традиційними політичними й економічними дипломатичними діями стають тоншими, а «економічна дипломатія» все більше впроваджується в області застосування класичної дипломатії [1].

Ми маємо також ще один важливий зріз осмислення і дослідження зовнішньоекономічних зв’язків та економічної дипломатії. Важливим їхнім аспектом є **вироблення наукових основ забезпеченням економічної та енергетичної безпеки, вчинення ефективних управлінських дій у цих сферах**. Вплив держави на суспільно-господарські зв'язки, зокрема і зовнішні, їхню еволюцію в умовах розвитку відкритого ринку не применшується, хоч і видозмінюється у процесі соціально-економічної модернізації, котру успішно проводила і проводить Литва у процесі підготовки і набуття членства в євроспільноті. У цій сфері діяльності державі, що користується можливостями попередження таких стихійних моментів розвитку, які загрожують національній безпеці належить вирішальна роль [2, с. 64]. Мова, власне, йде про створення дипломатичними засобами сприятливих умов для подальшого успішного соціально-економічного розвитку з врахуванням фактору членства Литви в ЄС. А це напряму залежить від планування зовнішньої політики, що має відштовхуватися від критичного аналізу набутого досвіду, врахування позитивних моментів та допущених прорахунків, вироблення рекомендацій щодо засад зовнішньої політики та конкретних кроків по реалізації поставлених завдань .

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У такому специфічному аспекті, як розгляд та аналіз оцінок експертного та дослідницького загалу у студіюванні євроінтеграційного курсу Литви, зокрема у сферах економіки та енергетичної безпеки ми практично не маємо напрацювань. Це стосується як литовської, так і української політології. Більше того, існують доволі критичні констатації на цей рахунок. Скажімо, фахівець Дослідницького центру енергетичної безпеки Університету Вітаутаса Великого в м. Клайпеді (Далі: УВВК) Д. Ґеніс пише про те, що у такому кардинальному питанні як енергетична безпека Литви роль вчених у її дискурсі не є значною; інституційні механізми використання наукової експертизи у розвитку енергетичної системи не були створені; вчені не входять і самі не поспішають брати участь у формуванні дискурсу енергетичної безпеки. Вони пов'язують поширення наукових знань з публікаціями в академічному просторі. Науковий же дискурс може бути пов'язаний зі спробою створити альтернативний домінуючому політичному дискурсу раціональний погляд щодо енергетичної безпеки. Це допомогло би форматуванню більш детального та об'єктивного портрету енергетичної системи країни. Прагнення до точності допомагає вченим уникати популізму та надавати чіткі аргументи, навіть якщо вони не завжди отримують позитивну відповідь [3, p. 178].

Що ж стосується вітчизняної політологічної литуаністики, то тут досягнення ще більш скромні, не дивлячись на значимість і пріоритетність дружніх і вигідних взаємин наших країн. За винятком кількох узагальнюючих досліджень вони відзначені значною тематичною фрагментацією і, на жаль, наразі не створили єдиного предметного поля. Загальну обізнаність вітчизняного наукового загалу зі станом справ у цьому інформаційному сегменті, окрім публікацій у ЗМІ, формують лише відповідні розділи дисертаційних проектів,

присвячених зовнішній політиці Литви, її євроінтеграційному та євроатлантичному досвідові, а також литовсько-українським відносинам. Найбільш повними є відповідні огляди в ряді дисертацій, зокрема – Діани Аракелян (Київський національний у-т ім. Т. Шевченка) «Зовнішня політика країн Балтії в контексті розширення ЄС та НАТО» [4]. У дисертації С. Божка (той самий ун-т) представлено становлення та складові системи безпеки і співробітництва в регіоні Балтики, а також показано його місце у політиці Литви [5]. Українсько-литовські взаємини у політичній та культурній сферах до 2011 р. з окремими вкрапленнями економічної співпраці досліджені І. Туряницею (Ужгородський національний у-т). Важливим є висновок дослідниці, що на сьогодні їх можна ставити за приклад як таких, що збудовані на взаємному збалансуванні інтересів [6]. Але у всіх випадках огляд литовських та зарубіжних наукових напрацювань по проблематиці зовнішньої політики Литви є фрагментарним і неповним. У свій час нам особисто стала зрозумілою ця проріха в загальній поінформованості про зовнішню політику Литви та стан її дослідженості. Тому наша нещодавня публікація у політологічному виданні частково заповнила цю прогалину [7].

Саморефлексія у політичній науці переслідує подвійну **мету**. У пізнавальному відношенні мова йде про **періодичний моніторинг напрацювань** щодо, як у даному випадку, тематичного поля дослідження зовнішньої політики Литви на найвідповідальніших її ділянках – в її економічному вимірі та сфері енергетичної безпеки. А ось **практичний зріз зачіпає функціональні аспекти політичної науки**, котра націлюється на вироблення наукових основ зовнішньої політики держави у сучасному мінливому світі. Спеціально мусимо обумовити наш **цільовий підхід**, котрий полягає у раціональному поєднанні методологічних основ та критичного розгляду конкретних напрацювань політологічної науки щодо впливу євроінтеграційного курсу Литви на вирішення завдань економічного порядку та забезпечення енергетичної безпеки країни. Таке поєднання дозволить уникнути як надмірного абстрагування при студіюванні конкретної проблеми, так і непродуктивного емпіризму, що дасть змогу вибудувати висновки на засадах достатньої повноти та системності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Істотною особливістю теорії міжнародних відносин є розгляд не тільки найзагальніших методологічних питань, які потрібні для її розвитку, але й тих, що служать теоретичною основою для конкретних досліджень на емпіричному рівні. На такій потребі наголошує відомий фінський фахівець з крос-національних соціологічних та політологічних студій Ерік Аллардт: «Якщо дослідник міжнародних відносин не має теорії або певної системи гіпотез, якими він керується, може виникнути ситуація, за якої насправді різні явища можуть бути ним сприйняті як однакові» [8, p. 348]. Це видається принциповим у порівняльних дослідженнях, у тих конкретних випадках, коли в межах міжнародно-політичної системи досліджується зовнішня політика окремого її гравця, незалежно від того, чи він в геополітичному сенсі позиціонує себе як актор, чи є об’єктом політики. На цьому розумінні також

вибудовується можливість запозичення досвіду одної, більш успішної країни іншою, перед котрою наразі ще лише стоїть завдання вирішити ті зовнішньополітичні проблеми, з котрими партнер вже у свій час упорався. Наприклад, мова може йти про вивчення і застосування нашою країною євроінтеграційного досвіду Литви.

Почавши з геополітичного виміру порушеної проблеми, зазначимо, що географічний простір є складно організованим і багатовимірним, включаючи окрім геополітичних, ще й геоекономічні та соціокультурні характеристики. Вдавшись до авторитетної думки класика Саула Бернарда Коена, нагадаємо, що Балтія, подібно іншим геополітичним «брамам», має незначні або високоспеціалізовані природні ресурси, а також залежить від зовнішніх джерел сировини та ринків готової продукції [9, с. 109-110]. Це важливо враховувати при розгляді проблем економічної та енергетичної безпеки. А ось згідно з теорією дій невеликих держав у здійсненні зовнішньої політики такі країни частіше використовують дипломатичні й економічні важелі, аніж військові, а також, по можливості, приєднуються до багатонаціональних інститутів. Одержавши членство в НАТО та ЄС, Литва, як і решта країн Балтії, діяла відповідно до моделі поведінки, типової для малих держав [10, с. 6].

Щодо економічного виміру дипломатії, варто зазначити, що у сучасному світовому господарстві зовнішньоекономічні зв'язки є важливим екзогенним фактором, який суттєво впливає на динаміку і стабільність розвитку національної економіки, оптимізацію її структури, ефективність функціонування. Для багатьох країн світу прискорений розвиток зовнішньоекономічних зв'язків став каталізатором внутрішнього економічного зростання, як влучно висловилася міністр зовнішньої торгівлі та розвитку Фінляндії Паула Легтом’які на одній з міжнародних зустрічей [11]. Зовнішньоекономічні зв'язки стали одним з основних структуроутворюючих факторів у процесі формування динамічної моделі стійкого економічного розвитку у країнах з перехідною економікою, котрі рухаються у напрямі побудови соціально зорієнтованого модерного економічного ладу. І Литва не є винятком. На офіційному сайті зовнішньополітичного відомства країни, що показово, є сегмент «Ekonominė diplomatija» – «Економічна дипломатія» [12].

При цьому не можемо також не погодитись зі слушною думкою одного з фахівців по даному колу проблем професора В.Д. Щетиніна, котрий стверджував, що єдність політики і економіки не обов'язково має означати гармонію компонентів, котрі утворюють цей тандем [13, с. 26]. Саме це ми і спостерігаємо, наприклад, у литовсько-білоруських взаєминах, порівнюючи їхні політичну та економічну складові.

Міркування щодо діалектики політичних та економічних мотивацій у зовнішній політиці у розгорнутому вигляді представив французький економіст та дипломат Ґі Каррон де ля Кар’єр [14, с. 51-52]:

По-перше, економічну дипломатію не можна розглядати лише суто як використання економічних важелів у міжнародних відносинах. Поступки або санкції, використання більш вигідних економічних позицій є не більше, ніж

засобами тиску, котрі мало чим відрізняються від демонстрації військової сили, особливо коли переслідується мета політична, а так майже завжди і буває в разі застосування санкцій. Додамо від себе, що Литва, наприклад, підтримувала санкційні засоби ЄС як спосіб реагування на порушення прав людини та переслідування інакодумства в Білорусі. Квазісанкціями можна вважати також заходи, котрі Литва пропонує у зв'язку з порушенням міжнародних норм у процесі будівництва АЕС на території Білорусі неподалік від литовського кордону. Вільнюс також активно підтримує санкційну політику США та ЄС проти РФ, упроваджену у зв'язку з агресивними діями останньої проти України. Хоч і зазнає при цьому відчутних економічних втрат.

По-друге – в економічній дипломатії діють міркування економічного розрахунку, бо саме прагнення отримати економічний виграш відрізняє її як певний сегмент політики, які б засоби нею ні вживалися.

Звідси випливає наступний висновок: якщо дипломатія – це мистецтво можливого, то економічна дипломатія – мистецтво отримання максимальних вигод від міжнародного співробітництва при мінімальних витратах (поступки) [15, с. 32].

Важливим у методологічному відношенні нам видається зв'язок науки і політики, як на етапі вироблення рішень і прогнозування, так і при втіленні в життя політичних стратегій та проектів, котрі прокладають шлях в суспільну реальність через дії індивідів та їхніх спільнот. Черговий виток всебічної модернізації людського суспільства у світовому масштабі, свідками чому ми є, напряму поєднаний з ризиками і потребами давати відповіді на існуючі виклики. Проникнення у всі сфери «ризику» стало маркером поточного періоду, який суспільство не може оцінювати як однозначно оптимістичний. Навпаки, багато сфер сучасного життя позначені невизначеністю та нестабільністю, що є наслідками саме процесів модернізації. Розуміння того, що проблеми ризику закладені в само суспільство і що їх неможливо усунути за допомогою простої, об'єктивної та технічної оцінки, був початковим стимулом для появи соціології суспільства ризику [16, p. 54-55]. Коронавірусна реальність 2020-го року лише підтверджує ці судження, котрі у свій час прозвучали як попередження.

Зміна природи ризику в епоху глобалізації знищує як розрахунок ризику, так і спроби протидії йому, і тим самим підвищує роль гарантій держави щодо створення безпечного середовища життєдіяльності суспільства, що прямо залежить вже й від транскордонних факторів. Це вказує на те, що звичайні люди і соціум в цілому залежать від осіб, що приймають рішення, та від наслідків управління ризиками. Проте жодні окремі особи або певні групи людей (політики, бізнесмени, вчені тощо) точно не знають і повністю не володіють можливістю встановити достовірну шкалу ризику або оцінити його потенційні екологічні, економічні, політичні та соціальні наслідки. Неможливо точно розрахувати ймовірність ризику, визначити компенсацію або призначити відповідальність. Ризики формуються й існують як самостійне явище, що пронизує як часові, так і географічні контексти, тому з ним важко впоратись і передбачити. Ризик описує поняття конкретного проміжного стану між безпекою

та руйнуванням, в якому сприйняття повинно визначати мислення та дії [17, p. 329-345]. А це, знову ж таки, підвищує рівень соціальної відповідальності наукового середовища, вимагає від нього активнішої позиції щодо нагальних суспільних проблем і запитів, а також вимагає від носіїв політичної влади спиратися на раціональні наукові засади при виробленні та реалізації політичних рішень, котрі ці ризики потенційно містять. Цю пізнавальну стратегію необхідно застосувати, скажімо, при розгляді проблеми литовсько-білоруського конфлікту навколо проекту побудови Островецької АЕС в Білорусі. А так само щодо заходів по забезпеченню енергетичної безпеки та нормального функціонування литовської економіки в цілому.

У нашому дисертаційному дослідженні, окремий аспект котрого ми презентуємо у вигляді даної публікації, ми використовуємо досвід Копенгагенської школи з вивчення безпеки, котра є школою академічної наукової думки, початок котрій поклала книга теоретика міжнародних відносин Баррі Бузана «Люди, держави та страхіття: проблема національної безпеки в міжнародних відносинах», котра уперше опублікована у 1983 р. Друге видання вийшло з друку 2008 р., узагальнюючи вже досвід розвитку міжнародних відносин в епоху опісля закінчення «холодної війни». Як наголошується, проблема «національної» безпеки виявляється системною інтеркаузальною проблемою, в якій люди, держави і вся суспільна система відіграють свою роль, і в якій економічні, соціальні та екологічні фактори настільки ж важливі, як і політичні та військові. З цієї інтегративної перспективи рівні та сектори безпеки виявляються більш очевидними, оскільки комплексний моніторинг безпеки дає змогу спостерігати цю проблему з різних точок зору, що є кращим, аніж самостійні області для політики чи аналізу, котрі не створюють цілісної картини бачення [18, p. 268]. До досвіду Копенгагенської школи з вивчення безпеки частенько апелюють литовські політологи та соціологи.

Теоретики, пов'язані зі школою, окрім Б. Бузана, це також Олє Вевер та Яап де Вільде. Більшість представників школи працювали в Копенгагенському інституті дослідження миру. Б. Бузан у співавторстві з О. Вевером опублікували ще одну важливу теоретичну працю, у котрій розвинули концепцію регіональних комплексів безпеки, котра кластеризована в географічно сформованих регіонах [19, p. 41]. Проблеми в галузі безпеки не дуже добре відчуваються на відстані, і тому найчастіше як такі виникають і сприймаються через призму загроз в регіоні. Захист кожного учасника регіону взаємодіє з безпекою інших учасників. Існує значна і помітна взаємозалежність в галузі безпеки в межах регіону, але не між регіонами, що робить регіональну безпеку цікавою областю вивчення. Регіони слід розглядати як міні-системи, де можуть бути застосовані всі інші теорії міжнародних відносин, такі як баланс сил, полярність, взаємозалежність, системи альянсів тощо.

Загальний ландшафт європейської безпеки, як вважають Б. Бузан та О. Вевер, надзвичайно складний, демонструючи майже всі можливі форми невпевненості, окрім класичної військової [19, p. 357]. Що важливо, ці автори включили країни Балтії, котрі на час видання їхнього дослідження ще лише

готувалися до завершення процедур вступу ЄС і НАТО, до західноєвропейського патерну безпеки. Неможливо не помітити точності і повноти констатацій: для нечленів організації відносини з ЄС (і в певній мірі НАТО) – це є вирішення проблем безпеки та власної незахищеності. Захід – це їхня міцність – джерело «гарантій безпеки», а також процвітання. Однак дослідники помітили і контроверзи євроінтеграційного курсу для можливих або «пойменованих» кандидатів, вказуючи, що відносини з інтегрованою Європою також є джерелом проблем безпеки, особливо з далекосяжним вторгненням західних організацій у процес прийняття внутрішніх рішень у країнах-кандидатах. Це особливо проблематично в країнах, які поєднували економічні та політичні реформи з національним відродженням [19, p. 357-361]. Періодична гальванізація й активізація груп євроскептиків демонструє, що європеїзація та інтернаціоналізація ще наражатимуться на критику з боку націоналістично налаштованих політиків.

Систематизуємо тепер точки зору науковців на проблематику реалізації Литвою її євроінтеграційного курсу, котрі представлені у вигляді емпіричних предметних розробок. У якості засновку, зазначимо, що «повернення до Європи» як кардинальний вектор зовнішньої політики, спиралось на волю широких верств литовського суспільства, котрі виходили з найбільш поширених у ментальних уявленнях конструкцій про свою європейську ідентичність. Як загальновизнаний цей концепт був у свій час обґрунтований у широковідомому 5-томному opus magna «Культурна історія Європи» (1931-1937) литовською мовою видатного російського історика Лева Карсавіна, котрий після більшовицької революції емігрував до Литви. І нині підкреслюється, що ця фундаментальна праця є одним з найвидатніших досягнень литовської гуманітаристики. Після Другої світової війни, коли Литва була відносно ізольованою від основних європейських інтелектуальних та культурних впливів, умови підтримки литовської ідентичності істотно змінилися. Але повернувшись до ціннісної ідеї національно-культурної «самості» після 1990 р. країна, як наголосив дослідник питання, блискучий філософ, політолог, соціальний аналітик і політичний коментатор, член Європарламенту, професор УВВК Леонідас Донскіс, постала перед іншими питаннями та викликами, котрі потребують реагування [20, p. 2-3].

Непослідовний євроінтеграційний курс, приміром, Ісландії, чи досить драматичний для європейської спільноти Brexit показують, що і влада, і громадянське суспільство, і наукове співтовариство у багатьох випадках замислюються, що дає країні членство в ЄС, вигоди від котрого були, як бачимо, для таких країн не відразу ж очевидні. На відміну від країн Західної Європи, – зазначила докторант Інституту державної політики та управління Каунаського технологічного університету Солвейґа Інокайтітє-Шмаґар'єнє, – пострадянські уявлення про Європу у країнах ЦСЄ формувалися не через пан'європейські дебати, а в контексті специфічного регіонального досвіду. У західній частині континенту європейська концепція найчастіше описувалась політичними категоріями. Тим часом у посткомуністичних країнах, і особливо в країнах

Балтії, переважали визначення Європи як культурної спільноти. Інтеграція в ЄС сприймалася як можливість відокремитись від негативного історичного минулого, встановити демократичні норми та забезпечити функціонування ринкової економіки [21, p. 92-93]. А на доповнення цьому варто відзначити, що модус позиціонування себе на політичній мапі ЦСЄ та у відносинах з близькими сусідами мав для Литви не абстрактно-теоретичне, а цілком усвідомлене значення майбутньої перспективи: або мала держави з так званої «сірої зони» на теренах колишньої комуністичної системи, або поважний учасник простору євроатлантичної спільноти.

Політична наука в балтійських країнах навіть після вступу до ЄС і НАТО була далека від ейфорії та самозаспокоєності і фахівці продовжували уважно відстежувати тенденції і вивчати нові виклики та шукати відповіді на посталі питання. Завідувачка кафедри політології, директорка Інституту соціальних та політичних досліджень Латвійського університету проф. Жанета Озоліня поділила ці проблеми на дві групи: 1) Перша група викликів стосувалася реформ, які відбувалися в ЄС у зв'язку з адаптацією до умов розширення Союзу. «Амбіційний план розвитку ЄС є привабливим і дуже перспективним, – констатувала услід за Зб. Бжезинським Ж. Озоліня, – але його реалізація передбачає низку практичних питань, які стосуються життя всіх європейців». 2) Друга група викликів складається зі здатності самих країн Балтії поратися із набутим членством в ЄС без втрати темпу та бачення цілей. Накопичений ними досвід сприяє кращому розумінню складності перехідного процесу в ЦСЄ і може бут ретрансльований країнам, які все ще шукають свою модернізовану модель державності та національної ідентичності [22, p. 3].

Сучасні проблемні ситуації та вузли протиріч, котрі мають розв'язати нинішні промоутери подальшого розвитку євроінтеграційного проекту користуються не меншою увагою експертів, аніж підрахунок балансів активів та пасивів при вивченні історії європейської інтеграції. Марія Даніела Полі з Університету м. Констанца (ФРН) вірно констатує, що кризові явища, котрі спостерігались в ряді країн Європи у формі економічної рецесії, неконтрольованої міграції, соціальної нерівності, вибухи соціального протесту, загроза дефолту в Греції, Італії тощо гальванізували зусилля популістів та євроскептиків. Ці ендемічні недоліки сучасного буття континенту створюють спокусу шукати корені кризи в Люксембурзі, Брюсселі чи у стінах Європейського Центрального банку у Франкфурті. За висновком дослідниці, «більше Європи» потрібно у формі спільного політичного проекту, аніж Європи, зведеної до порожнього контейнера з правилами [23, p. 50]. Але попри хвилю зростання популізму в самій Литві цей ідейно-політичний тренд, що показово, практично не зачіпає євроінтеграційного вибору країни.

Феномен і можливості малих держав-неофітів на «передовій» Євросоюзу в їхніх зусиллях щодо задіяння своїх географічних переваг у зовнішній політиці ЄС досліджується у статті професорки кафедри політології Латвійського університету Ґунти Пасторе. Авторка дає оцінку переваг Кіпру, Естонії, Латвії, Литви, Мальти та Словенії. Далі, вона порівнює, як вони використовували ці

переваги в ЄС. По-третє, це вказує на успішність їхнього позиціонування в Євросоюзі і використання можливостей укріплення свого міжнародно-політичного авторитету через механізми спільної політики [24].

Чималий інтерес литовських політологів відводиться надзвичайно важливій проблеми досягнення належного рівня енергетичної безпеки, що для країни з обмеженими ресурсами, зокрема після закриття у 2009 р. єдиного об'єкту атомної енергетики постала з усією гостротою. Для досягнення її розв'язання мобілізуються численні державні засоби і ресурси, задіюється науковий підхід, який раціоналізує та обґрунтовано прогнозує сценарій розвитку енергетичних систем. Тим часом у Литві неодноразово зазначалося, що дискусії навколо питань енергетичної безпеки є достатньо таки політизованими. Можна навіть стверджувати, як зазначив Дайнюс Ґєніс, про конфронтацію між політиками та експертами з питань енергетики. Науковці публічно говорять про нехтування їх думками. Усе це призводить до нездатності досягти одностайного компромісу між різними учасниками у формуванні дискурсу щодо енергетичної безпеки [3, p. 165-166]. Хоча, як він вважає, науковий загал зі свого боку не проявляє необхідної наполегливості у доведенні до зацікавлених суб'єктів своїх часто-густо слушних умовиводів.

Здавалося б і проблема має вкрай важливе значення, і її академічне студіювання представлене у чималій кількості публікацій. Тим не менше, констатується, що з часів відновлення незалежності балтійські держави і сьогодні повинні займатися питаннями енергетичної безпеки. На відміну від очікуваного, вступ до ЄС та НАТО для Естонії, Латвії та Литви не означав негайного покращення відносин з Росією, подолання внутрішньополітичних слабкостей та швидких рішень у секторі енергетичної безпеки. Ці моменти все ще залишалися важливими і потребуючими принципових рішень і після вступу до ЄС та НАТО. В останні роки в країнах Балтії особлива увага приділяється енергетичному сектору. Енергетична безпека стала однією з основних проблем для політиків та привертає велику увагу в медіа та публічних дебатах. Проте, розглядаючи академічну перспективу та аналіз, ці питання, здається, не знайшли свого належного висвітлення у колі серйозних та стабільних наукових інтересів, створюючи дивну парадоксальну ситуацію, коли постійна щоденна актуалізація проблеми у ЗМІ та політичному житті не супроводжувалися глибоким академічним аналізом. Такий висновок зробила Сабіна Кармазінайтє – дослідниця Інституту міжнародних відносин та політичних наук Вільнюського університету (ІМВПН ВУ) [25, p. 110]. Разом з тим, вона презентувала одну з перших, якщо не найпершу узагальнюючу розвідку «The Politics of Energy and Memory between the Baltic States and Russia» – «Політика у сфері енергетики і пам'яті між балтійськими державами і Росією», захищену литовською дослідницею Аґнією Ґріґас у якості докторської дисертації в Оксфордському університеті і в січні 2013 р. опубліковану.

Вельми оригінальну точку зору, йдучи від соціологічних абстракцій, до конкретних проблем литовської енергетики, висловили професор факультету соціології УВВК Віліюс Лєонавічюс та вже згаданий Д. Ґєніс. Вони зосередили

увагу на тому, що ризик розвитку енергетичної безпеки та енергетичної системи пов'язаний не лише з необхідністю забезпечення дешевою та чистою енергією, але й сама енергетична система містить ризики ядерної аварії, екологічної катастрофи тощо. Суспільство ризику є глобальним, оскільки загрози стосуються усіх без винятку соціальних, політичних та економічних структур. «Небезпека модернізації, як бумеранг, повертається, не визнаючи ніяких соціальних класів, економічних систем або державних сил», – образно висловлюються В. Лєонавічюс та Д. Ґєніс. Незалежно від престижу, соціального статусу, ніхто не може уникнути ризикованих ситуацій. Небезпека виникає не тільки для здоров'я людини, але й для майна, прибутку і навіть політичної легітимності. Дослідники підсумовують: енергетична система Балтії є однією з найбільших і водночас найбільш проблемних галузей економіки [16, p. 56]. Не можна не погодитись з тим, що невирішеність, або затягання у «закритті» вузького місця в енергетичній безпеці Литви коштуватиме легітимності урядові та підвищить рівень вразливості перед цілком імовірним шантажем з боку російських постачальників.

Своє бачення цієї кардинально важливої для Литви проблеми забезпечення енергетичної безпеки та зменшення її вразливості запропонував вже згаданий Ґ. Чеснакас. Він підкреслив, що запропоновані урядом енергетичні проекти створювалися на основі аналізу кількісних даних (споживання, виробництво, імпорт, транзит, диверсифікація тощо), а також уявлень про виклики й концепції безпеки. Хоч суб’єктивну складову дослідник також не виключив, вказуючи, що зазначені проекти «пропущені» через сито політичних програм та зазнали впливу різних груп інтересів та дискурсів. При цьому спільним залишається розуміння вразливості Литви до енергетичної політики Росії, а також до цін та балансу попиту [26, p. 108].

Ще в одній своїй статті, написаній Ґ. Чеснакасом у співавторстві з Ґєрдою Якштайтє – доцентом факультету політичних наук та дипломатії УВВК та Юстінасом Юозайтісом – молодшим фахівцем Дослідницького Центру енергетичної безпеки УВВК представлена інноваційна методологія кількісної оцінки політичної вразливості щодо безпеки енергопостачання усіх країн Балтії. Запропонований показник визначає вірогідність виникнення загроз політичного характеру на безпеку постачання енергії та визначає її як політичну вразливість. Застосування індексної методології до аналізу ситуації в країнах Балтії показало, що ця вразливість щодо енергопостачання є найвищою в Литві, значно нижчою в Латвії та найменшою в Естонії [27, p. 154]. З часу, коли ці автори опублікували свої статті сталися зміни. Окремі виклики знизили свої порогові значення. Збудовано термінал по прийому скрапленого спотового газу (СПГ) у Клайпеді. Але постали нові гострі проблеми, пов’язані, зокрема, з нуклеарним енергетичним будівництвом у Білорусі.

Досвід реалізації енергетичної стратегії та «нетипових» енергетичних проектів у чотирьох країнах ЦСЄ – Естонії, Литві, Польщі та Україні – представлений у публікації фахівців ІМВПН ВУ Томаса Янелюнаса та Аґнії Тумкевич. Ситуація, що склалася у перелічених країнах, у котрих вона була

предметом порівняння, показує, що енергетична сек'юритизація, не дивлячись на те, що являє собою методологічно окремий сектор національної безпеки, розглядається нарівні з «традиційними» секторами безпеки – військовим, економічним, політичним, соціальним тощо. У випадку Естонії, Литви та Польщі підтверджується, що високий рівень енергетичної залежності від зовнішніх постачань призводить до задіяння більш інтенсивних заходів сек'юритизації та до застосування «нетипових» енергетичних проектів. Т. Янелюнас та А. Тумкевич висловили здивування з приводу того, що хоча Україна дуже залежала на той час від постачань з Росії, це не призводило до упровадження сталих практик безпеки, котрі є необхідними. Як показує аналіз українських стратегічних документів, Україна все ще намагається вирішити свої енергетичні проблеми типовими методами «як завжди» [28, p. 65, 88-89]. Варто лише вітати появу подібних тверезих поглядів на важливу для багатьох країн проблему енергетичної безпеки. Буквально через короткий час (стаття була видана в 2013 р. – В.Г.) вже в екстремальних умовах агресивних дій з боку Росії урядові України, починаючи з 2014 р. довелось цю проблему розв'язувати. Це зайвий раз підтверджує теоретичну і практичну цінність зарубіжного наукового досвіду, а також апробованих рецептів вирішення завдань постачань енергоносіїв та встановлення належного рівня безпеки у цій сфері. Ця стаття забезпечує порівняльний аналіз того, як сек'юритизація енергетичного сектора пов'язана з фактичною енергетичною ситуацією в країні, активністю прокламування сек'юритизації, її інтенсивності та практичних наслідків.

Перспективний аспект політики енергетичної безпеки Литви, пов'язаний з поширенням використання відновлюваних джерел енергії, що складає один з пріоритетів спільної енергетичної політики країн ЄС, засади котрої були ухвалені ще в Лісабоні 2007 р. досліджувався вченими юридичного факультету УВВК Саулє Мільчювєнє та Юліусом Пашкєвічюсом. Уважно проаналізувавши існуючі правові та адміністративні засади інвестування у цю перспективну галузь енергетики, дослідники дійшли висновку, що існуюче правове регулювання ЄС не встановлює загальної схеми поширення відновлюваних джерел енергії. Кожна держава-член може вільно вибирати інструменти державної політики для досягнення цілей щодо відновлюваної енергетики [29, p. 44]. Це не виключає можливостей співпраці з іншими зацікавленими країнами у питанні інвестицій, закупівлі технологій, обміні управлінським досвідом тощо.

Нарешті, не можемо не згадати про узагальнюючу монографію «Політика енергетичної залежності: Україна, Білорусь та Литва між вітчизняними олігархами та російським тиском» висококваліфікованого фахівця з питань енергетичної політики та енергетичної безпеки в країнах ЦСЄ та в пострадянських державах Маргарити Мерседес Бальмаседи. В центрі уваги цієї дослідниці, котра, до речі, проходила постдокторські студії в Українському дослідницькому інституті Гарвардського університету – роль Росії у торгівлі електроенергією та енергоносіями і використання нею свого ексклюзивного місця в ній у якості інструменту політичного тиску на усьому просторі, котрий може цікавити Кремль як сфера його інтересів. У випадку з Литвою Бальмаседа

помітила важливі особливості: енерготранзитна роль країни модерується для поставок російського газу до Калінінграда. Крім того, до середини 2006 р., коли Росія припинила поставки по нафтопроводу «Дружба» Литва також відігравала важливу непряму роль у транзиті російської нафти через її переробку на підприємстві «Мажейкю нафта» з подальшим реекспортом на західні ринки. Членство Литви в НАТО та ЄС з 2004 р. дало їй необхідну точку опори у відносинах з Росією, котрі, таким чином, перестали бути суто двосторонніми і **перетворились у складову енергетичної політики і відносин ЄС з Росією**. У той же час, як про це стверджує багато інших дослідників, членство в Євросоюзі і НАТО не принесло Литві того ступеня енергетичної безпеки, на котру вона сподівалася [30, p. 209]. Але ж ніхто, окрім самої Литви, не спроможний вирішити це завдання.

Безспірна важливість південної сусідки як економічного партнера Литви постійно стимулює інтерес науковців і бізнесменів до литовсько-білоруського співробітництва. Настав час системного аналізу тенденцій, здійснення узагальнень та розробки на цій основі практичних завдань подальшого розвитку співпраці. Саме такий характер має публікація Національного інституту розвитку Литви та Литовської бізнес-конфедерації по дослідженню експортно-імпортного потенціалу Білорусі і пов'язаних з цим галузей та об'єктів білоруської економіки. Ця публікація є свого роду прикладом глибини і всебічності фахового погляду на проблему економічного партнерства [31].

Насамкінець звернемо увагу на дослідження української дослідниці Олени Бетлій, підготовлене у рамках проекту Інституту світової політики «Аудит зовнішньої політики України» за підтримки Посольства Литовської Республіки в Україні. Збудована на дуальній основі, ця наукова розвідка має практичне спрямування і ставить за мету виявити мотивації інтересу Литви до України і навзаєм по всіх площинах: від історичних основ до узяття на озброєння литовського досвіду у сферах економіки, торгівлі, інвестицій і налагодження співпраці у питаннях безпеки та оборони. Авторка виробила цілий ряд конкретних рекомендацій, оцінила наявні ризики та заходи щодо уникнення, або ж зменшення їхнього негативного впливу на литовсько-українські взаємини. Важливою є констатація, що Литва належить до тих країн, у котрих ставлення до України не залежить від змін політичних партій у влади [32], з чим неможливо не погодитись.

Висновки. Підбиваючи підсумок розглядові та оцінці ступеня дослідженості євроінтеграційного курсу Литви у площинах економіки та енергетичної безпеки зазначимо, що литовська політологія прагне представити динамічну картину реальності, аналізуючи існуючі тенденції, прогнозуючи настання викликів і загроз. При цьому виконуються як конкретні практичні проекти і завдання, так і теоретичні розробки. Або ж застосовуються відомі в науці теоретичні концепції і моделі до існуючих в Литві і в балтійському регіоні реалій. Серед основних литовських наукових періодичних видань, на сторінках котрих регулярно знаходять відображення актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики Литви, в першу чергу слід назвати видання

ІМВПН ВУ «Politologija» («Політологія»); «Baltic Journal of Political Science» («Балтійський журнал політології») цього ж навчально-наукового підрозділу; «Baltic Journal of Law & Politics» («Балтійський журнал права і політики») факультету міжнародних відносин та дипломатії і юридичного факультету УВВК, а також бюлетень Центру дослідження зовнішньої політики «Lithuanian Foreign Policy Review» («Огляд литовської зовнішньої політики»). Серед тематичних зрізів, котрі знайшли в них достатньо повне висвітлення, відзначимо наступне:

- Євроінтеграційний курс Литви та окремі аспекти взаємозв'язків з ЄС, спільними європейськими програмами і проектами.
- Дуетні стосунки Литва – Росія з презумпцією протидії потенційним загрозам з боку останньої, в том числі й у питаннях постачання енергоносіїв та електроенергії. Але значно більша увага присвячена іншим проблемам, зокрема аналізу російських зовнішньополітичних доктрин, котрі зачіпають інтереси країн Балтії.
- Серед конкретних проблем чи не найбільшою увагою користується енергетична безпека, котрій присвячена велика кількість різноаспектних публікацій, як вузькоспрямованих, так і узагальнюючих;
- Історично обумовленим відносинам з Білоруссю та Україною присвячена доволі скромна кількість статей та інших досліджень, хоча офіційний Вільнюс зазвичай акцентує увагу і на особливому характері стосунків з Мінськом, і на підтримці руху України до Європи. Але задекларований інтерес литовської дипломатії до цих питань не супроводжується аналогічним інтересом наукового співтовариства до цієї проблематики.

В ряді публікацій навіть загострюється увага на тому, що між суспільно-політичним запитом та інституціями, уповноваженими в Литві приймати зовнішньополітичні рішення з одного боку та науковим співтовариством з іншого існує нераціональна відстань і слабка зацікавленість у взаємодії, що призводить до надмірної політизації питань, потребуючих раціонального наукового осмислення. Що ж стосується вітчизняної політологічної литуаністики, то тут досягнення ще більш скромні. За винятком кількох узагальнюючих досліджень вони відзначені значною тематичною фрагментацією і, на жаль, наразі не створили єдиного предметного поля.

Список використаних джерел:

1. Баранай П. Современная экономическая дипломатия Актуальные проблемы экономики / Павол Баранай // Публикации Дипломатического Экономического Клуба (DEC). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dec.lv/mi/Baranay_Pavol.pdf.
2. Головецкий Н.Я. Научные основы управления экономическим обеспечением безопасности государства / Николай Яковлевич Головецкий // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2013. – Вып. 6 (666). – С. 64-79.
3. Genys D. The role of scientists in Lithuanian energy security discourse formation / Dainius Genys // Baltic journal of law & politics. – 2013. – Vol. 6, № 1. – P. 163-180.
4. Аракелян Д.В. Зовнішня політика країн Балтії в контексті розширення ЄС та НАТО : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. На правах рукопису / Аракелян Діана В'ячеславівна. – К., 2008. – 213 с.
5. Божко С.О. Система безпеки і співробітництва в регіоні Балтійського моря в 1990-х роках – на початку XXI століття : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. На правах рукопису / Божко Сергій Олександрович. – К., 2005. – 204 с.
6. Туряниця І.А. Українсько-литовські взаємини у політичній та гуманітарній сферах (1991-2011 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. На правах рукопису / Туряниця Інна Анатоліївна. – Ужгород, 2012. – 247 с.
7. Гарапко В. Актуальні проблеми зовнішньої політики Литви у литовській та зарубіжній політології / Віктор Гарапко // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. – Вип. 12. – Івано-Франківськ: ЛІК, 2018. – С. 138-151.
8. Allardt E. Implications of Within Variations and Regional Imbalances for Cross-National Research / Erik Allardt // Merritt R.L. and Rokkan S. (eds.) Comparing Nations. The Use of Quantitative Data in Cross-National Research. – New-Haven: Yale University Press, 1966. – P. 337-348.
9. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география: Учебник для вузов / Владимир Александрович Колосов, Николай Семенович Мироненко. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 479 с.
10. Аракелян Д.В. Зовнішня політика країн Балтії в контексті розширення ЄС та НАТО. Автореферат дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Аракелян Діана В'ячеславівна. – К., 2008. – 16 с.
11. Minister Lehtomäki: The role of trade as a catalyst for economic growth in Africa / Paula Lehtomäki // Speeches at the Nordic Africa Initiative Ministerial Conference, Dar es Salaam, 20.1.2005 / Ministry for Foreign Affairs of Finland. [Electronic resource]. URL:http://formin.finland.fi/public/default.aspx?nodeid=15941&contentlan=2&culture=en-US.
12. Ekonominė diplomatija // Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija. [Electronic resource]. – Access mode: http://urm.lt/default/lt/ekonomine-diplomatija.

13. Щетинин В.Д. Экономическая дипломатия : Учебное пособие для вузов по специальностям "Международные отношения" и "Регионоведение" / Валентин Дмитриевич Щетини. – М. : Международные отношения, 2001. – 280 с.

14. Каррон де ла Каррьер Г. Экономическая дипломатия. Дипломат и рынок. Пер. с французского / Ги Каррон де ла Каррьер. – М.: РОССПЭН, 2003. – 296 с.

15. Шевченко Б.И. Экономическая дипломатия в современной системе международных отношений / Борис Иванович Шевченко // Экономический журнал. – 2016. – № 41. – С. 29-40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-diplomatiya-v-sovremennoy-sisteme-mezhdunarodnyh-otnosheniy.

16. Leonavičius V., Genys D. The transformation of energy risk in the Baltic states / Vylius Leonavičius, Dainius Genys // Baltic journal of law & politics. – 2017. – Vol. 6, № 1. – P. 49-69.

17. Beck U. Living in the World Risk Society / Ulrich Beck // Economy and Society. –2006. – Vol. 35, № 3. – P. 329-345.

18. Buzan B. People, States & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era / Barry Buzan. Colchester: ECPR Press, 2008. 318p.

19. Buzan B., Wæver O. Regions and Powers: The Structure of International Security / Barry Buzan , Ole Wæver. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 564 p.

20. Donskis L. On the Boundary of Two Worlds: Mapping Lithuanian Identity. Abstract. – P. 1-3. / Leonidas Donskis // Summary of a paper presented at Eastern European Day 2008, «The Baltic States in the 21st Century – Democracy, Integration and Identities», University of Fribourg, 30 May 2008. [Electronic resource]. – Access mode: https://www.unifr.ch/iicee/assets/files/referees%20abstracts.pdf.

21. Inokaityte-Šmagariene S. Europos integracijos idejos Lietuvos Respublikos prezidentų metiniuose pranešimuose 1993–2013 m. / Solveiga Inokaityte˙-Šmagariene // Agora. Politinių komunikacijų studijos. – 2015. – № 3. – P. 92-112.

22. Ozoliņa Ž. Sharing Experience of the First Years of EU Membership: Opportunities and Challenges. Abstract. P. 1-3. / Žaneta Ozoliņa // Summary of a paper presented at Eastern European Day 2008, «The Baltic States in the 21st Century – Democracy, Integration and Identities», University of Fribourg, 30 May 2008. [Electronic resource]. URL: https://www.unifr.ch/iicee/assets/files/referees%20abstracts.pdf.

23. Poli M.D. Contemporary populism and the economic crisis in Western Europe / Maria Daniela Poli // Baltic journal of political science. 2016. December, № 5. – P. 40-52.

24. Pastore G. Small new member states in the EU foreign policy: toward «small state smart strategy»? / Gunta Pastore // Baltic journal of political science. 2013. December, № 2. P. 67-84

25. Karmazinaitė S. Review: Agnia Grigas, The politics of energy and memory between the Baltic states and Russia / Sabina Karmazinaitė // Baltic journal of political science. 2013. December, № 2. – P. 110-113.

26. Česnakas G. Energy security challenges, concepts and the controversy of energy nationalism in Lithuanian energy politics / Giedrius Česnakas // Baltic journal of law & politics. 2013. Vol. 6, № 1, – P. 106-139.

27. Česnakas G., Jakštaitė G., Juozaitis J. Assessment of political vulnerabilities on security of energy supply in the Baltic states / Giedrius Česnakas, Gerda Jakštaitė, Justinas Juozaitis // Baltic journal of law & politics. 2016. Vol. 9, № 1, P. 153-182.

28. Janeliūnas T., Tumkevič A. Securitization of the energy sectors in Estonia, Lithuania, Poland and Ukraine: motives and extraordinary measures / Tomas Janeliūnas, Agnija Tumkevič // Lithuanian Foreign Policy Review. 2013. Vol. 30. P. 65-90.

29. Milčiuvienė S., Paškevičius J. The investment environment for renewable energy development in Lithuania: the electricity sector / Saulė Milčiuvienė, Julius Paškevičius // Baltic journal of law & politics. – 2014. – Vol. 7, № 1, – P. 29-48.

30. Balmaceda M.M. The Politics of energy Dependency Ukraine, Belarus, and Lithuania between Domestic oligarchs and russian Pressure (Studies in Comparative Political Economy and Public Policy. Vol. 40) / Margarita Mercedes Balmaceda. – Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2013. – XIV, 445 p.

31. Gamybos sektoriaus įmonių eksporto į Baltarusiją galimybių studija / Projektas «Eksporto skatinimas tikslinėse rinkose». 105 p. // Nacionalinis plėtros institutas. Lietuvos verslo konfederacija. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lvk.lt/uploads/File/Asistentas1GS/11Gamyba_Baltarusija.pdf. Дата звернення: 10 січня 2017 р.

32. Бетлій О. Аудит зовнішньої політики: Україна-Литва. Дискусійна записка / Олена Бетлій. – К.: Інститут світової політики, 2016. – 56 с.

УДК 327(477):061.1 ЄС

Герасимчук Т.

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук,

Рівненський державний гуманітарний університет

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

PECULIARITIES OF COMMUNICATION OF EUROPEAN INTEGRATION

Анотація. У статті аналізуються особливості реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки. Європейська інтеграція відкриває нові можливості й перспективи як для держави, так і перед громадянами, зумовлює формування європейської ідентичності, але водночас потребує трансформації світогляду та ціннісних орієнтацій. Комунікування європейської інтеграції це перманентний процес, який наповнюється конкретними смислами і діями з використанням усіх можливих комунікаційних інструментів. Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки визначає цілі та зміст комунікації, підходи щодо організації, засоби впровадження та реалізації комунікаційного процесу. Системна робота щодо реалізації Стратегії комунікації полягає в організації та забезпеченні ефективного функціонування багаторівневої комунікаційної моделі на основі поглиблення співпраці урядових структур України з інституціями Європейського Союзу, науковим і експертним середовищем, а також взаємодії з громадянським суспільством. Якісна реалізація комунікаційної стратегії у синергії з імплементацією Угоди про асоціацію, успішним впровадженням проектів ЄС і низки урядових програм визначають глибинність, якість і динаміку змін та реформ в Україні, створюють надійні механізми політичної та економічної стабільності, демократії та безпеки. Утвердження в українському суспільстві свідомої підтримки членства України в ЄС є важливою умовою інтеграції в європейський економічний, культурний та політичний простір.
Ключові слова: Європейський Союз, Україна, європейська інтеграція, комунікація, стратегія комунікації, Угода про асоціацію.

Summary. The article analyzes the features of implementation of the Communication Strategy in the field of European integration for 2018-2021. The process of European integration opens new opportunities and prospects for both the state and the citizens. It determines the formation of European identity but at the same time, it requires a transformation of worldview and different values. Communicating European integration is a permanent process that is filled with specific meanings and actions by using all possible communication tools. The Communication Strategy in the field of

European integration for 2018- 2021 defines both the goals and content of communication, approaches to the organization, means of implementation and realization of the communication process. Systematic work on the implementation of the Communication Strategy is to organize and ensure the effective functioning of multilevel communication model, which is based on deepening cooperation of Ukrainian governmental structures with the European Union institutions, scientific and expert community, as well as interaction with civil society. Qualitative implementation of the Communication Strategy in synergy with the implementation of the Association Agreement, successful implementation of EU projects and a number of government programs determine the depth quality and dynamics of change and reforms in Ukraine by creating reliable mechanisms of political and economic stability, democracy and security. The assertion of conscious support in Ukrainian society for its membership in the EU is an important condition for integration into the European economic, cultural and political space.
Keywords: the European Union, Ukraine, European integration, communication, the Communication Strategy, the Association Agreement.

Постановка проблеми. Закріплення в Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, набуття чинності Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та її імплементація потребують обізнаності пересічних громадян щодо європейської інтеграції, участі громадян у реалізації задля підвищення рівня підтримки громадянами України державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції.

Хоча за даними різних соціологічних досліджень більшість громадян України підтримує євроінтеграційний курс, але для розуміння суті змін потрібна роз'яснювальна робота на всіх рівнях: від політиків і державних службовців, представників бізнесу, наукового співтовариства, журналістів та громадянського суспільства до пересічних громадян. Успіх і очікувані результати можуть бути лише тоді, коли є усвідомлення важливості євроінтеграційного курсу.

Досвід проведення інформаційних кампаній в Україні показує, що процес комунікації європейської інтеграції має бути системним і підтверджуватись реальними двосторонніми діями з боку органів влади України та інституцій ЄС. Будь-яка стагнація у відносинах чи формальність у комунікуванні європейської інтеграції приводить до розчарування громадян і знижує рівень підтримки. Європейська інтеграція відкриває нові можливості перед державою та громадянами, але водночас вимагає трансформації світогляду та ціннісних орієнтацій, зумовлює формування європейської ідентичності на основі засвоєння європейського досвіду тих держав – членів ЄС, які пройшли цей шлях в 1990-х роках. Комунікування європейської інтеграції – перманентний процес, який має бути наповнений конкретними смислами і діями з використанням усіх можливих комунікаційних інструментів.

Особливої актуальності дана проблема набуває на регіональному та місцевому рівнях, де все ще домінуючими є погляди на євроінтеграцію, як на суто зовнішній процес, який не стосується громадян та внутрішніх перетворень в державі, або найчастіше асоціюється з безвізовим режимом і трудовою міграцією.

Новим змістом наповнилася європейська інтеграція України з набуттям чинності Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, адже вона є «дорожньою картою» реформ для нашої держави. Відтак важливо, з одного боку – дати суспільству розуміння змісту та необхідності реформ, що проводяться в рамках імплементації Угоди про асоціацію, а з іншого – мінімізувати негативний вплив потужної російської «пропагандистської машини» та не допустити реваншу проросійських політичних сил в Україні, які не є прихильниками європейського вибору України. Це актуалізує дослідження проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська школа комунікативістики представлена роботами В. Бебика [2], Г. Почепцова [15; 16], В. Різуна [23] та ін. Проблеми інформаційно-комунікативних процесів у сфері державного управління, комунікування між урядом, бізнесом та громадськістю студіюють українські вчені А. Баровська [1], Є. Драчов [6], А. Костенко [11], В. Мазур [12], Є. Романенко [24], Т. Сивак [25] та інші.

Ґрунтовні напрацювання щодо зазначених питань має Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут телекомунікацій і глобального інформаційного простору, Глобальна організація союзницького лідерства та Інститут масової інформації. Вагомим доробком у даному напрямку є аналітичні доповіді експертів та аналітиків, які предметно і фахово аналізують положення Угоди та її імплементацію, і які представляють незалежні аналітичні центри України: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Інститут світової політики, Інститут європейської політики, ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), Центр «Нова Європа», Міжнародний центр перспективних досліджень, Національний інститут стратегічних досліджень, Платформу громадянського суспільства Україна – ЄС, Український центр європейської політики, Фонд Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва, Фонд «Відродження», Центр політико-правових реформ, Центр Разумкова тощо.

У теоретико-концептуальному ключі поглиблюють розуміння дослідницької проблеми теорії масової комунікації у працях західних вчених Д. Мак-Квейла [31], Т. Гобан-Класа [30] та інших.

Методологія дослідження стратегії комунікації ґрунтується на інституціональному і структурно-функціональному підходах з використанням компаративних методів, контент-аналізу та аналізу документів, а саме змісту Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки, Угоди про асоціацію, програм, планів та звітів Уряду України, аналітичних звітів експертів, результатів соціологічних досліджень та інших документів, що визначають особливості та зміст процесу комунікування європейської інтеграції.

Інституціональний підхід сприяє дослідженню ролі політичних інститутів у розробці інформаційної політики та реалізації стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції. В основі структурно-функціонального підходу лежить дослідження комунікаційного процесу крізь призму виконання урядовими структурами управлінських і комунікаційних функцій, що визначає їх важливу роль у комунікуванні європейської інтеграції.

Метою статті є дослідження особливостей комунікування європейської інтеграції та аналізу позитивного і негативного досвіду у реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підтримка ідеї європейської інтеграції України корелює з інформаційною політикою держави та комунікуванням європейської інтеграції для громадськості. Існує величезний соціальний запит на об'єктивну та всебічну інформацію про європейську інтеграцію та особливості імплементації Угоди про асоціацію, її політичні, економічні, інституційні та соціальні ефекти для держави Україна і переваги для кожного громадянина. За даними Центру стратегічного розвитку територій станом на вересень 2020 року 72 % українців вважає за необхідне отримувати більше інформації про ЄС [22].

Успішна реалізація стратегічного курсу України визначається, з одного боку, двосторонніми з ЄС відносинами та реформами, а з іншого – рівнем підтримки громадянами євроінтеграційних прагнень України. Рівень підтримки визначається повнотою і якістю комунікування європейської інтеграції та інформуванням суспільства про зміст інтеграційного процесу.

Підтримка громадянами євроінтеграційного курсу з часів Помаранчевої революції зберігається на рівні 45-59%, що підтверджується результатами соціологічних досліджень провідних соціологічних центрів України [4; 9; 26; 28]. Це дає підстави стверджувати, що поступу на даному шляху не може бути. А відхилення від євроінтеграційного курсу та відмова четвертого Президента України підписати Угоду про асоціацію на саміті у Вільнюсі в листопаді 2013 року стала детонатором подій у протистоянні тодішньої влади та громадянського суспільства. Попри не бажання тодішнього уряду поглиблювати євроінтеграційні процеси, громадянське суспільство стало на захист демократичних прав і свобод та європейського вибору.

Після Революції Гідності та зміни політичної влади в 2014 році важливою віхою на євроінтеграційному шляху було підписання, ратифікація (Законом України від 16.09.2014 р. №1678-VII) та набуття чинності Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода про асоціацію)[1] [29]. З 1 вересня 2017 року всі положення Угоди набули міжнародно-правової чинності[2].

[1] Повна назва Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

[2] 21 березня 2014 року у Брюсселі підписано політичну частину Угоди, а 27 червня 2014 року – економічну частину. Синхронно з Європейським парламентом Верховна Рада України ратифікувала Угоду 16 вересня 2014 р. Частина розділів асоціації почали діяти тимчасово ще з 1

Угода про асоціацію відкрила новий етап у співпраці України та ЄС. Відтоді євроінтеграція наповнюється практичним змістом і є пріоритетом у порядку денному Уряду України. Цілком справедливо, що найвищий рівень підтримки громадянами європейського курсу України фіксується в 2014-2019 роках, після Революції гідності та підписання Угоди про асоціацію. Перед Україною постали стратегічні завдання щодо імплементації Угоди і щодо змісту та нової якості комунікування євроінтеграційного процесу.

В Угоді про асоціацію Главою 14 «Інформаційне суспільство» (Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво») передбачено здійснення комплексу заходів щодо розвитку інформаційного суспільства, поліпшення інформаційної безпеки та покращення комунікацій з громадськістю і бізнес-структурами, а також передбачено імплементацію національних стратегій інформаційного суспільства, розвиток всеохоплюючої нормативно-правової бази для електронних комунікацій і розширення участі України у дослідницькій діяльності ЄС [29].

Невдовзі після набуття чинності Угодою Кабінетом міністрів України була схвалена Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки (далі – Стратегія), (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 779-р. від 25 жовтня 2017 р.) [27]. У Стратегії чітко зазначено, що «інтеграція України в європейський простір з метою набуття у майбутньому членства в ЄС є цивілізаційним вибором країни, який визначено Законом України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики"», а перспектива членства України в ЄС є «стратегічним напрямом перетворень в країні, які орієнтовані на чинну в державах – членах ЄС модель соціально-економічного розвитку» [27].

Зауважимо, що Стратегія формувалася з урахуванням попереднього негативного досвіду комунікування європейської інтеграції. Адже в різні періоди українська влада вже неодноразово робила спроби вирішення проблеми інформування / комунікування євроінтеграції, але рішення були не системні, а дії – ситуаційні. Це простежується в період дії Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу 1998 року (втратила чинність), на основі якої 14.09.2000 р. була розроблена Програма інтеграції України до Європейського Союзу (втратила чинність). Ці документи носили декларативний характер, хоча й визначали необхідність забезпечення проведення широкомасштабної інформаційної загальнонаціональної кампанії з метою сприяння інтеграції України до ЄС, забезпечення доступу до європейських правових, бібліографічних та інших інформаційних баз даних та деяких інших заходів.

З 2004 по 2011 рік в Україні функціонували дві інші державні програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України (Указ Президента України від 13 грудня 2003 р. № 1433 "Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки" (втратив чинність), Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 р. № 594 "Про затвердження Державної цільової програми інформування

листопада 2014 року, з 1 січня 2016 року було запроваджено положення Угоди у частині зони вільної торгівлі у режимі тимчасового застосування.

громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008-2011 роки". В 2013 році було прийнято Концепцію реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 березня 2013 р. № 168-р).

Вищезазначені норми, через відсутність політичної волі, недостатнє фінансування, лише частково сприяли створенню сприятливого інформаційного середовища, необхідного для дотримання курсу на європейську інтеграцію; підвищення рівня поінформованості громадськості з питань євроінтеграції. Не надто відчутною, в порівнянні з попереднім періодом, була політична підтримка ідеї членства України в ЄС політичним істеблішментом, позаяк у владних структурах з відомих причин не було одностайної точки зору щодо реалізації євроінтеграційного курсу України.

Як показує українська практика, інформаційно-комунікаційні кампанії мають хвилеподібний характер і можуть посилюватися або призупинятися залежно від зміни влади та політичних інтересів, що в свою чергу визначає зміст і наповнення медіаконтенту євроінтеграційними смислами і наративами; визначає масштабність організації і проведення культурних чи інших євроінтеграційних програм і заходів загальнонаціонального чи регіонального масштабів.

Згідно Стратегії комунікації Кабінетом Міністрів України щорічно затверджується План заходів з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 272-р) [18]; розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 83-р) [19]; розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 776-р) [20]. Затвердження Плану підтверджує пріоритетність комунікування європейської інтеграції у діях Уряду. Прикро, що План заходів на 2020 рік був затверджений лише у червні, і фактично втрачено час. У період пандемії Covid-19 карантинний період можна було б більш активно використати на користь комунікування європейської інтеграції, що сприяло б залученню широких верств населення, які перебували на карантинних обмеженнях. Інформаційний простір можна було більше наповнити євроінтеграційними наративами з метою протидію дезінформації, що спрямована на дискредитацію відносин України з ЄС та майбутнього членства України в ЄС. Слушна нагода була і залишається щодо підвищення рівня поінформованості молоді про європейські цінності та стандарти з метою формування усвідомленої підтримки курсу європейської інтеграції, використовуючи інтерактивну онлайн комунікацію з різними формами залучення.

Задля забезпечення підтримки європейського напряму зовнішньої політики, імплементації Угоди про асоціацію та виконання міжнародних угод з ЄС потрібно:

- по-перше, мати політичну волю і прийняти нові «правила гри», що визначаються Угодою про асоціацію;

- по-друге, якісно комунікувати інтеграційний процес, щоб забезпечити підтримку реформ з боку суспільства;
- по-третє, зміст комунікаційної стратегії має сприяти не лише імплементації Угоди, а й забезпеченню свідомої підтримки євроінтеграційного курсу громадянами, яка ґрунтується на європейській ідентичності, засвоєнні європейських цінностей, демократичної політичної культури [3, с. 341].

Рівень поінформованості суспільства вимірюється і власне підтверджується результатами соціологічних досліджень, які є відправною точкою у реалізації Стратегії комунікації. Власне у Стратегії зазначено, що «формою контролю за ефективністю досягнення цілей Стратегії є проведення системних соціологічних досліджень, які мають відбуватися протягом усього часу реалізації Стратегії та виконуватися на єдиній методологічній основі» [27].

Підтримка євроінтеграційного курсу України протягом 2020 року коливається від 59,1% в лютому 2020 року до 57,6 % у вересні 2020 року за даними Центру соціальних та політичних досліджень «Социс» [26]. Дані інших соціологічних центрів (Соціологічна група «Рейтинг», КМІС) коливаються приблизно у такому ж діапазоні, але загальний тренд низхідний. Це означає, що інформаційна політика щодо євроінтеграції, що включає як комунікативні аспекти, так і комунікаційна стратегія, що перетікають у План заходів не забезпечують підтримки на тому рівні, який був протягом останніх років. Щоб зберегти існуючий рівень підтримки європейської інтеграції України повинні формуватися нові смисли, меседжі та наративи, які і в умовах пандемії та вимушених обмежень громадян у мобільності забезпечили б перехід до висхідного тренду у підтримці.

Хоча за даними різних соціологічних досліджень близько 60% громадян України підтримує європейський вектор розвитку [2], але більшість з них зазначають, що не мають достатньо інформації про Європейський Союз, загалом та переваги членства України в ЄС, зокрема (про це йшлося вище). Але громадян про це майже ніхто і не запитує, бо в кількісних дослідженнях ставиться лише одне запитання: «Якби найближчим часом відбувся референдум з приводу вступу України до ЄС, як би Ви проголосували?». Практично немає запитань які показували б наскільки обізнані громадяни, що європейський курс закріплено в Конституції України, які плюси дає євроінтеграція тощо. Переважна більшість аналітичних звітів включає результати моніторингу, не зачіпаючи якість самих опитувань. Але Центр «Нова Європа» започатковує такий формат досліджень. Кількісні соціологічні дослідження відповідно до способу формування вибірки при фактичній відсутності якісних опитувань (фокус-груп чи глибинних інтерв'ю) призвели до того, що донині в Україні майже немає системи забезпечення достовірними даними щодо процесу ухвалення рішень у сфері інформування населення не лише з проблем європейської інтеграції.

В даному ключі важливими є аналітичні проекти Центру «Нова Європа»:

- дослідження громадської думки «Нова Європа: як її бачать українці», результати якого презентовано 10 липня 2018 року. Це одне

з перших соціологічних опитувань на замовлення Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції, в якому поставлено конкретні питання щодо змісту європейської інтеграції, що хоча б частково показує розуміння проблеми громадянами України [5],;

- унікальне дослідження «Євромапа України. Рейтинг європейської інтеграції областей», проведене аналітиками Центру "Нова Європа" в 2019 році у співпраці з Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції. Це рейтинг областей України, складений на основі відповідності до 34 індикаторів у 8 сферах, які найбільш виразно відображають динаміку зближення окремих регіонів країни з ЄС [7].

- друге дослідження поступу України на шляху до євроінтеграції «Євромапа України – 2. Рейтинг європейської інтеграції областей», проведене у вересні 2020 року. Це рейтинг областей України, складений на основі відповідності до 50 індикаторів у 9 сферах, які найбільш виразно відображають динаміку зближення окремих регіонів України з ЄС [8].

Є підстави сподіватися, що задля реалізації Стратегії комунікації організаційні структури, які планують, координують і реалізують Стратегію будуть впроваджувати цей досвід і не лише інформувати про євроінтеграцію, а й якісно її комунікувати, отримавши зворотний зв'язок.

Такі дослідження, як кількісні, так і якісні, вкрай важливі і пояснюється це тим, що в інформаційному просторі є чимало помилкових міркувань, популістських заяв, дезінформації та міфів щодо негативних наслідків для України від переходу на європейські норми і стандарти та імплементації Угоди про асоціацію. Автор поділяє думку багатьох експертів та аналітиків, що соціологічні дослідження (якісні та кількісні) – це інструмент вимірювання ефективності комунікації. Вони дозволяють з'ясувати, рівень поінформованості цільової аудиторії про реформи, їх сприйняття, виявити обізнаність щодо ЄС. Складність і поліаспектність цієї проблеми пов'язана з відсутністю або недостатньою кількістю чітких критеріїв, за якими можна виміряти успішність процесу комунікування.

Стратегія є важливим урядовим документом, програмою взаємодії Уряду України з бізнесом, громадянським суспільством та міжнародними партнерами. Вона будується на «принципах взаємодії держави та неурядового сектору і спрямована на формування прозорих і зрозумілих правил у процесі імплементації Угоди та комунікації через формування адекватних реаліям цілей інформування. Основною метою Стратегії є утвердження в українському суспільстві свідомої підтримки членства України в ЄС, інтеграції в європейський економічний, культурний і політичний простір та здійснення процесу внутрішніх реформ і перетворень у бік демократичного і прозорого суспільства, що спирається на засадничі права та свободи людини, принципи гендерної рівності та недискримінації, підзвітності влади, ринкової економіки та відкритості» [27]. Але лише Стратегії недостатньо для того, щоб забезпечити ефективну її

реалізацію та очікуваний результат. Успіх може бути тоді, коли у суспільстві є розуміння і адекватне сприйняття реформ, а відтак і підтримка процесів євроінтеграції.

Головним завданням Стратегії є роз'яснення процесу євроінтеграції для наших співгромадян. Стратегія містить чіткі положення щодо координації зусиль, оскільки до комунікації залучається широке коло гравців у цій сфері та значна частина ресурсів донорів. Але відсутня системна робота щодо реалізації Стратегії комунікації, забезпечення ефективного функціонування багаторівневої комунікаційної моделі на основі взаємодії інституцій Європейського Союзу, урядових структур України, експертного середовища і громадянського суспільства як суб'єктів комунікування європейської інтеграції.

Для розуміння суті змін потрібна роз'яснювальна робота на всіх рівнях: у системі державного управління та особливо на рівні органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на місцях (G2G), у взаємодії Уряду з бізнесом (G2B), у комунікації влади з громадянами (G2C). Зауважимо, що такі рівні взаємодії завжди є «під парасолькою» євроінтеграційного курсу у зовнішній політиці України. Такий підхід корелює з думкою українського вченого Є. Романенка, який виокремлює два комунікативні рівні: внутрішній, що стосується структурної взаємодії органів державної влади і їх взаємодії з громадськістю, та зовнішній, який стосується взаємодії держави та її інституційних структур у напрямі реалізації зовнішньої політики [24, с.12].

Угодою про асоціацію (розділ VII, ст. 460-470) створено ряд організаційних структур, які виконують комунікаційну функцію на різних рівнях комунікації, як в українському суспільстві, так і комунікування імплементації Угоди у міжнародному середовищі.

1. Рада асоціації – здійснює контроль і моніторинг застосування і виконання Угоди, вивчення головних питань, що виникають в рамках Угоди, та інших двосторонніх або міжнародних питань, що становлять взаємний інтерес. В рамках Ради асоціації на рівні міністрів відбувається регулярний політичний діалог та діалог з питань політики.

2. Комітет асоціації – допоміжний орган Ради асоціації, є найвищим органом асоціації на експертному рівні; складається з представників міністерств, головним чином, на рівні заступників міністрів з питань європейської інтеграції Комітет асоціації може створювати підкомітети для вивчення прогресу, досягнутого в ході проведення регулярних діалогів, зазначених у Розділі V («Економічне і галузеве співробітництво») Угоди.

3. Парламентський комітет асоціації – форум депутатів Верховної Ради України і Європейського Парламенту для проведення засідань та обміну думками.

4. Платформа громадянського суспільства (ПГС) – орган, який складається з представників громадянського суспільства України, з однієї сторони, і членів Європейського економічного і соціального комітету – з іншої; створена з метою інформування громадянського суспільства обох Сторін про

виконання Угоди [29, ст. 18]. Угодою передбачено здійснення регулярних контактів Комітету асоціації з представниками ПГС з метою отримання їхньої думки щодо досягнення цілей цієї Угоди.

Політичний діалог між Україною та ЄС відбувається на рівні самітів за участі Президента України, Президента Європейської Ради та Президента Європейської Комісії. 6 жовтня 2020 р. в Брюсселі відбувся 22-й саміт Україна – ЄС, на якому визначили наступні кроки по імплементації Угоди.

Вагому роль у комунікуванні євроінтеграції та імплементації Угоди відіграють європейські інституції та фонди, які надають інформаційну, фінансову та організаційну підтримку. Подібних ініціатив і проектів є чимало, але пересічні громадяни з різних причин не отримують достатньо інформації.

Координацію діяльності органів виконавчої влади з розроблення та здійснення заходів, спрямованих на виконання Угоди про асоціацію здійснює Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. На нього покладено організаційне, експертно-аналітичне та інформаційне забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, а також комунікаційна функція – інформування громадськості. Важливо також зауважити, що Урядовий офіс активізував свою роботу після призначення Віце-прем'єр-міністром з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України О. В. Стефанішиної. Є підстави стверджувати, що її євроінтеграційний досвід (працювала на керівних посадах в Урядовому офісі, з березня 2017 р. по вересень 2019 р., який очолювала Віце-прем'єр-міністр І. Климпуш-Цинцадзе) сприятиме поглибленню співпраці з інституціями ЄС та налагодженню якісної комунікації як з бізнесом, що пов’язано з імплементацією Угоди про асоціацію, так і з громадянським суспільством задля забезпечення підтримки та практичної реалізації євроінтеграційного курсу України.

Про європейську інтеграцію в інформаційному просторі пересічні громадяни можуть знайти в основному новинну інформацію, але небагато інформації про механізми імплементації Угоди, плюси та мінуси цього процесу. Хоча це не означає, що така інформація відсутня, позаяк урядові структури, аналітичні центри України проводять моніторинг процесу, готуючи аналітичні звіти та рекомендації як для органів влади, так і для стейкхолдерів чи донорів.

Але все ж рівень обізнаності громадян залишається недостатнім, часто заважає інформаційний шум у вигляді дезінформації щодо негативних наслідків імплементації Угоди та європейської інтеграції загалом. Це призводить до виникнення комунікативних бар'єрів між владою і суспільством (комунікатором і реципієнтом). Як наслідок, з одного боку – високий відсоток громадян, які не задоволені якістю реформ, а з іншого боку – це викликає нерозуміння з боку партнерів в ЄС.

Потрібні зусилля, щоб подолати комунікативні бар'єри і донести до суспільства думку, що реформи спрямовуються на адаптацію до європейських норм і стандартів та засвоєння таких цінностей як демократія, верховенство права і права людини.

Підсумовуючи зауважимо, що проблема є і у недостатньо сформованій культурі ефективного державного управління, низькому рівні культури суспільного діалогу щодо змісту важливих реформ, європейської інтеграції та імплементації Угоди про асоціацію. Ми лише на початковому етапі її формування і розвитку, що заважає ефективній реалізації Стратегії комунікації. Хочеться сподіватися, що в Україні буде більше незалежних ЗМІ, до процесу більше залучатимуться експерти, науковці та громадянське суспільство, а євроінтеграція буде не лише предметом передвиборчих дискусій, а й змінить змістовний фокус комунікування. В даному ключі важливим є вивчення позитивного досвіду держав-членів ЄС і застосування бенчмаркінгу, як інструменту впровадження кращих комунікаційних практик тих держав Центрально-Східної Європи, які стали на шлях трансформації разом з Україною, успішно реалізували свій вибір і є повноправними членами ЄС [3, с. 343-344].

Висновки. Європейська інтеграція відповідає національним інтересам України, відкриває нові можливості й перспективи як для держави, так і для кожного громадянина, але разом з тим потребує трансформації світогляду та ціннісних орієнтацій, формування європейської ідентичності. Важливу роль у світоглядних процесах відіграє зміст комунікації влади з громадянами.

Після Революції Гідності 2014 року та підписанням, ратифікацією і набуттям чинності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом євроінтеграція наповнюється практичним змістом, а перед Україною постали стратегічно важливі завдання щодо імплементації Угоди і щодо визначення змісту та нової якості комунікування євроінтеграційного процесу. Закріплення в Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО – це ще один історичний шанс до утвердження України як суверенної, правової, демократичної, економічно розвиненої європейської держави.

Успішна реалізація стратегічного курсу України визначається, з одного боку, цілісною зовнішньополітичною стратегією держави, двосторонніми взаєминами з ЄС, а з іншого – внутрішніми реформами, рівнем підтримки громадянами євроінтеграційних прагнень України. Рівень підтримки визначається повнотою і якістю комунікування європейської інтеграції та інформуванням суспільства про зміст інтеграційного процесу та можливими і реальними кроками, що спрямовується на нейтралізацію негативних інформаційно-пропагандистських впливів. Це сприятиме утвердженню в українському суспільстві свідомої підтримки членства України в ЄС, інтеграції в європейський економічний, культурний і політичний простір та здійснення процесу внутрішніх реформ і перетворень, що є основною метою Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки. Стратегія містить чіткі положення щодо координації зусиль, оскільки до комунікації залучається широке коло гравців у цій сфері та значна частина ресурсів донорів.

Головною умовою комунікування європейської інтеграції є підвищення рівня поінформованості та обізнаності громадян щодо змісту європейської інтеграції, можливостей та викликів, які стоять перед українським суспільством.

Комунікування європейської інтеграції визначається, з одного боку, інформаційно-комунікаційними технологіями, а з іншого –внутрішніми реформами в Україні, плюралізацією громадянського суспільства, рівнем довіри / недовіри до влади, наявністю політичної волі.

Координацію діяльності органів виконавчої влади з розроблення та впровадження заходів щодо реалізації євроінтеграційного курсу України здійснює Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції, який проводить організаційне, експертно-аналітичне та інформаційне забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, а також виконує важливу комунікаційну функцію – інформування громадськості.

Важливим інструментом вимірювання ефективності комунікації є якісні та кількісні соціологічні дослідження, що повинні проводитися систематично на однаковій методологічній основі з чітко визначеними критеріями, за якими можна виміряти рівень поінформованості широких верств населення про європейські цінності та стандарти; посилити інформаційно-комунікаційний супровід процесу комунікування європейської інтеграції та визначити його результативність.

Гетерогенність цільових груп повинна враховуватися при розробці державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції та Плану заходів, у проведенні інформаційно-комунікаційних кампаній з метою кореляції євроінтеграційного контенту у ЗМІ та підтримці проектів на регіональному рівні та у громадах.

Комунікування європейської інтеграції це перманентний процес, який має бути наповнений конкретними смислами і діями з використанням усіх можливих комунікаційних інструментів. Його масштабність і глибинність робить необхідним здійснення потужної роз’яснювальної та комунікаційної роботи в Україні на всіх рівнях: від міжнародного до загальнонаціонального і регіонального. Успіх і очікувані результати можуть бути тоді, коли є усвідомлення важливості євроінтеграційного курсу, розуміння суті змін на всіх рівнях.

Список використаних джерел:

1. Баровська А. Механізми реалізації державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції: автореф. Дис. канд.. наук з держ. Управління: 25.00.02 / А. В. Баровська. Київ. 2010. 20 с.
2. Бебик В. М. Соціально-комунікаційна праксеологія: поняття і методи. Інформація і право. 2(2). 2011. URL: http://www.ippi.org.ua/bebik-vm-sotsialno-komunikatsiina-prakseologiya-ponyattya-i-metodi
3. Герасимчук Т. Ф. Імплементація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: особливості комунікування. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К. Гілея. 2018. 135 (8). 421 с. С. 339-346.
4. Геополітичні орієнтації жителів України: вересень 2017. URL: http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=720&page=2
5. Дорожня карта законодавчого забезпечення виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони на 2018 – 2019 роки URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/karta-prioritetnikh-zakonoproektiv-u-sferi-evropeyskoi-integratsii.pdf
6. Драчов Є.В. Сутність та функції комунікації в системі державного управління. Науковий вісник Академії муніципального управління. 2014. (Управління; 3). С.159–167.
7. Євромапа України. Рейтинг європейської інтеграції областей. URL: http://neweurope.org.ua/tsnye-prezentuvav-unikalne-doslidzhennya-pro-postup-ukrayiny-na-shlyahu-do-yevropejskoyi-integratsiyi/
8. Євромапа України-2. Рейтинг європейської інтеграції областей. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/1601582384931_1601582384796_1601582384615_Euromap-ukr_web.pdf
9. Загальнонаціональне опитування «Підсумки-2017: громадська думка». URL: https://openeurope.in.ua/http://dif.org.ua/article/pidsumki-2017-gromadska-dumk4685
10. ЗУ «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n11
11. Костенко А. М. Інформаційно-комунікативні стратегії євроінтеграції в Україні. Грані, Т.21(11) 2018. С. 70-77.
12. Мазур В. Г. Комунікації як механізм взаємодії державних органів влади та громадськості на регіональному рівні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2011. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=313.
13. Мак-Квейл Деніс. Теорія масової комунікації. Перекл. з англ. О. Возьна, Г. Сташків. Львів: Літопис, 2010. 537 с.

14. Палагнюк Ю. Державні програми з питань європейської інтеграції України: основні напрямки. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2014_2_35.pdf

15. Почепцов Г.Г. Інформація без зв'язку з реальністю. Незалежний культурологічний часопис. 07.09.2018. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2018/Pocheptsov_inform-bez-zvjyazku-z-realnoctyu.htm

16. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. К.: Ваклер, 2003. 652 с.

17. Презентація результатів дослідження громадської думки «Нова Європа: як її бачать українці» URL: http://neweurope.org.ua/analytics/nova-yevropa-yak-yiyi-bachat-ukrayintsi/

18. Про затвердження плану заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272-2018-%D1%80

19. Про затвердження плану заходів на 2019 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2019-%D1%80#n16

20. Про затвердження плану заходів на 2020 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776-2020-%D1%80#Text

21. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 березня 2013 р. No 168-р. Верховна Рада України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/168-2013-%D1%80

22. Результати загальнонаціонального соціологічного дослідження: «Ставлення громадськості до інтеграції України до ЄС». URL: http://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2020/09/STAVLENNYA-GROMADSKOSTI-DO-INTEGRACZII-UKRAYINY-DO-YES.pdf

23. Різун В. В. Теорія масової комунікації: Підручник. К.: Просвіта, 2008. 260 с.

24. Романенко Є. О. Становлення та розвиток комунікативної політики держави : дис. докт. держ. упр.: 25.00.01 теорія та історія державного управління. Романенко Є. О. Київ. 2015. 453 с.

25. Сивак Т. В. Аналіз передумов становлення системи стратегічнх комунікацій в державному управлінні. Актуальні проблеми державного управління. 2016. Вип.4. С. 33-38. URL: http://goal-int.org/analiz-peredumov-stanovlennya-sistemi-strategichnix-komunikacij-v-derzhavnomu-upravlinni/

26. Соціально-політична ситуація в Україні вересень 2020. URL: http://socis.kiev.ua/ua/2020-09-30/

27. Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/779-2017-%D1%80

28. Суспільно-політичні настрої жителів України: червень 2018. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=767&page=1

29. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page

30. Goban-Klas Tomasz. Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN. 2009. 340 s.

31. McQuall Denis. Teoria komunikowania masowego. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN. 2008. 578 s.

УДК 338.1/.2.02-021.387:339.92](477+4-672ЄС)"654"

Сарафин М.

студентка кафедри фінансового менеджменту

факультету управління фінансами та бізнесу.

Зеленко В.

к.е.н., доц., доцент кафедри

економіки та публічного управління

факультету управління фінансами та бізнесу.

Львівський національний університет ім. Івана Франка

ПРОБЛЕМА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ЗРІЗ

THE PROBLEM OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF A PANDEMIC: THE EUROINTEGRATION SEGMENT

Анотація. У статті проаналізовано основні проблеми сталого соціально-економічного розвитку України, які впливають на якість життя та благополуччя сучасного та майбутніх поколінь. Окреслено основні напрямки сталості розвитку української економіки. Визначено основні інструменти грошово-кредитної політики та досліджено ефекти, які чинять, приховані за позитивними показниками, проблеми на розвиток грошово-кредитного ринку України. Досліджено існуючі проблеми у сфері соціального забезпечення та наголошено на необхідності гармонізувати соціальні стандарти зі стандартами Європейського союзу. Висунуто тезу щодо необхідності реалізації низки заходів задля своєчасного реагування України на різке зростання соціально-економічних потреб в умовах глобальної кризи, спричиненої пандемією корона вірусу. Зроблено акцент на причинах уповільнення економічного розвитку, спричиненого зміною життєдіяльності країн світу в умовах пандемії. Окреслено коло проблем щодо політики енергоефективності, відновлювальних джерел енергії та альтернативних видів палива. Обґрунтовано необхідність аналізу досвіду ЄС у сфері енергоефективності та потреби адаптації найкращих європейських практик задля відповідності екотрендам в частині скорочення споживання. Зазначено необхідність застосування інструментарію теоретико-методологічного аналізу концептуальних засад сталого суспільно-економічного розвитку до конкретних обставин та реалій в Україні. У дослідженні акцентовано

на актуальності стратегічних та операційних цілей сталого розвитку, визначених експертами в рамковому документі «Стратегія сталого розвитку України до 2030 року».
Ключові слова: сталий розвиток, соціально-економічна політика, енергоефективність, євроінтеграція, пандемія коронавірусу, криза, соціальна сфера.

Summary. The article analysed the main problems of sustainable social and economic development in Ukraine, which affect the quality of life and well-being of modern and future generations. The main directions for the sustainable development of the Ukrainian economy have been defined. The main instruments of monetary policy have been identified, and the effects have been studied, which have a negative impact on the development of the monetary market of Ukraine. Existing problems in the field of social security have been examined and the need to harmonize social standards with those of the European Union has been noted. It has been argued that a number of measures need to be taken in order for Ukraine to respond in a timely manner to the sharp increase in social and economic needs in the context of the global crisis caused by the pandemic of the virus. Emphasis was placed on the causes of the economic slowdown caused by the changing life of the world in the face of a pandemic. A range of issues related to energy efficiency policies, renewable energy sources and alternative fuels are outlined. The need to analyse the EU experience in the field of energy efficiency and the need to adapt the best European practices to meet the eco-trend in reducing consumption is justified. The need to apply theoretical and methodological analysis of the conceptual bases of sustainable social and economic development to specific circumstances and realities in Ukraine has been pointed out. The study emphasizes the relevance of strategic and operational goals of sustainable development, defined by experts in the framework document «Strategy for sustainable development of Ukraine up to 2030».
Keywords: sustainable development, socio-economic policy, energy efficiency, European integration, coronavirus pandemic, crisis, social sphere.

Постановка проблеми. Сьогодні для України та решти світу надважливим завданням є створення ефективної системи задоволення потреб нинішнього покоління без шкоди майбутнім. Відповідно до цього, в сучасній парадигмі розвитку країн світу пріоритетним є забезпечення балансу між економічною, соціальною та екологічною сферами. Внаслідок використання людиною значної кількості природних ресурсів, посилюється антропогенний тиск на довкілля, що в свою чергу зумовлює загострення соціально-економічних проблем. Саме тому, з метою підвищення якості життя населення, важливо забезпечити сталий розвиток держави, що, насамперед, вимагає відновлення макроекономічної стабільності, створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності та визначення такої стратегії економічного розвитку, яка буде невиснажливою для екології. Це, в свою чергу, дозволить успішно реалізувати європейський вибір України в контексті імплементації Угоди про асоціацію з ЄС, що залежить

від наближення соціо-екологічних стандартів до світових і динамічності економічного розвитку загалом.

Аналіз останніх досліджень. Концептуальні аспекти та проблеми сталого розвитку вивчали такі вітчизняні вчені, як Вернадський В., Бурик З., Дорогунцов С., Ральчук, Піцур Я., Черченко О.. Серед вчених які вивчали сталий розвиток в глобалізаційному вимірі виділимо Диха М., Білорус О., Мацейко Ю. Серед закордонних науковців, які займалися вивченням сталого розвитку можемо виділити Е. Бенде-Набенде, Дж. Слейтера, С. Баса, Д.Беррі та Р. Прескот-Аллена. Питання енергоефективності вивчали такі вчені як Варналій З.С., Онищенко С.В.. В загальному, прослідковується значна популяризація досліджень сталого розвитку серед вітчизняних та зарубіжних вчених, основна думка яких зводиться до того, що сталий розвиток може бути досягнутим лише в процесі вирішення багатьох різноманітних проблем. А це, в свою чергу, дозволить встановити соціальний прогрес, економічне зростання та економічний баланс. Однак, оскільки Україна знаходиться під впливом вкрай вола тильних соціально-економічних та політико-правових факторів зовнішнього середовища, виникають нові сучасні виклики, які перешкоджають досягненню сталого розвитку національної економічної моделі. З огляду на це, тема даного дослідження є актуальною та перебуває саме на часі.

Метою даної статті є аналіз основних проблем, що стоять на заваді сталого соціально-економічного розвитку України та забезпечення рівноваги в т.з. тріаді «природа – соціум – економіка» (далі « п – с – е ») , а також виокремлення найбільш оптимальних рішень даних проблем, ґрунтуючись на досвіді країн-членів ЄС.

Виклад основного матеріалу. Дослідження підходів щодо визначення поняття «сталий розвиток» (англ. – sustainable development) показали, що попри існування великої кількості тлумачень даної категорії жодне з них не стало загальноприйнятим. Словосполучення «сталий розвиток» більшість науковців розуміє як процес, що характеризується постійністю, неперервністю змін. В той же час в поєднанні з англійським «development», що перекладається як розвиток, еволюція, розширення, зростання, покращення, вдосконалення слово «sustainable», яке складається з двох частин – «sustain» (підтримувати, не давати можливості згаснути, перерватися, витримувати) та «able» (той, що має здатність), утворює словосполучення, яке має різне трактування в наукових колах. Крім того, як зазначається у словосполученні «сталий розвиток» є певне протиріччя, оскільки розвиток – це процес руху, якому не притаманне поняття сталості яке дане словосполучення виконує в концепції сталого розвитку [1]. У даному дослідженні буде розглянуто основні аспекти, напрями та засоби реалізації цілей сталого розвитку, окреслено основні проблеми, з якими зіткнулась Україна під час процесу досягнення цих цілей і визначення основних сучасних пріоритетів соціально-економічного розвитку України, вплив на них євроінтеграційних процесів.

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку України має ґрунтуватися на проведенні структурних реформ, трансформації економічної

діяльності, забезпеченні економічного зростання екологічно невиснажливим способом, перехід на засади «зеленої економіки». Для досягнення цієї мети важливим є забезпечення партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти та організацій громадянського суспільства. Децентралізація та реалізація регіональної політики має гармонійно поєднувати загальнонаціональні і регіональні інтереси. Розвиток економіки надасть можливості збільшення кількості робочих місць і забезпечення зайнятості населення, вирішення соціальних потреб, підвищення якості життя населення, а підтримання довкілля в належному стані забезпечуватиме якісне життя та благополуччя теперішнього і майбутніх поколінь [2, С.58].

Вважається за доцільне розглянути основну відмінність між поняттями «зростання» і «розвитку», аби розтлумачити, чому Україна повинна прагнути саме до соціально-економічного розвитку, а не зростання. Власне, різниця полягає в тому, що коли щось розвивається, воно стає якісно іншим, а ріст містить в собі не більше аніж кількісний аспект. Важливо розуміти, що в основу економічного розвитку покладено різнобічну господарську діяльність, в якої є й інша сторона – екологічні наслідки, саме вони здатні анулювати усі досягнення економіки. Звідси бачимо, що на даний час необхідно визначити як пріоритет якість розвитку над кількісними показниками, оскільки безконтрольне кількісне зростання може стати загрозою існування людства, через породження екологічних, енергетичних, сировинних і низки інших глобальних проблем.

Оскільки обсяг роботи є обмеженим, то дане дослідження ґрунтуватиметься на оцінці ефективності одних із основних інструментів стратегії сталого розвитку України до 2020 року, які належать до вищезгаданої тріади « п – с – е » [3]: основні засади монетарної політики; політики в сфері енергоефективності та соціального забезпечення. Зазначимо, що для аналізу беруться лише три із багатьох напрямків, оскільки обсяги роботи не дозволяють провести повне дослідження. Виділимо й інші напрями, які теж впливають на сталий розвиток: фіскальна політика, регіональна політика, розвиток малого та середнього бізнесу, державна митна справа, сфера трудових відносин, транспортна інфраструктура, політика залучення інвестицій, фінансовий контроль та бюджетні відносини, національна безпека та оборона, охорона здоров’я, децентралізація, державна політика у сфері науки та досліджень тощо.

Насамперед аналізу потребують інструменти грошово-кредитної політики, оскільки саме вони зазнають постійної трансформації та змін. Основним регулятором грошово-кредитної політики на сучасному етапі в Україні є Національний банк. Облікова ставка НБУ – є важливим інструментом політики НБУ, з її допомогою, в межах проведення монетарної політики, він здійснює основні операції з банками з надання або залучення коштів. Позитивом в даній ситуації є те, що через ситуацію, зумовлену пандемією, НБУ на момент дослідження 30.09.2020р. знизив облікову ставку до 6%. В розрізі 2015-2020рр. облікова ставка знизилась на 24%, що вказує на пом’якшення монетарної

політики і має забезпечити необхідний стимул для економіки нашої країни [4, С.439].

Наступним показником, який буде проаналізовано в даному дослідженні буде рівень інфляції. Порівняємо інфляцію в розрізі 2015-2019рр. до відповідного періоду попереднього року (Рис.1.). Згідно прогнозу НБУ, поданого в інфляційному звіті за липень, на 2020 та 2021 роки, інфляція увійде у цільовий діапазон (5% ± 1 в. п.) та досягне середньострокової цілі 4,7% наприкінці 2020 року та 5,5% наприкінці 2021 року відповідно [21].

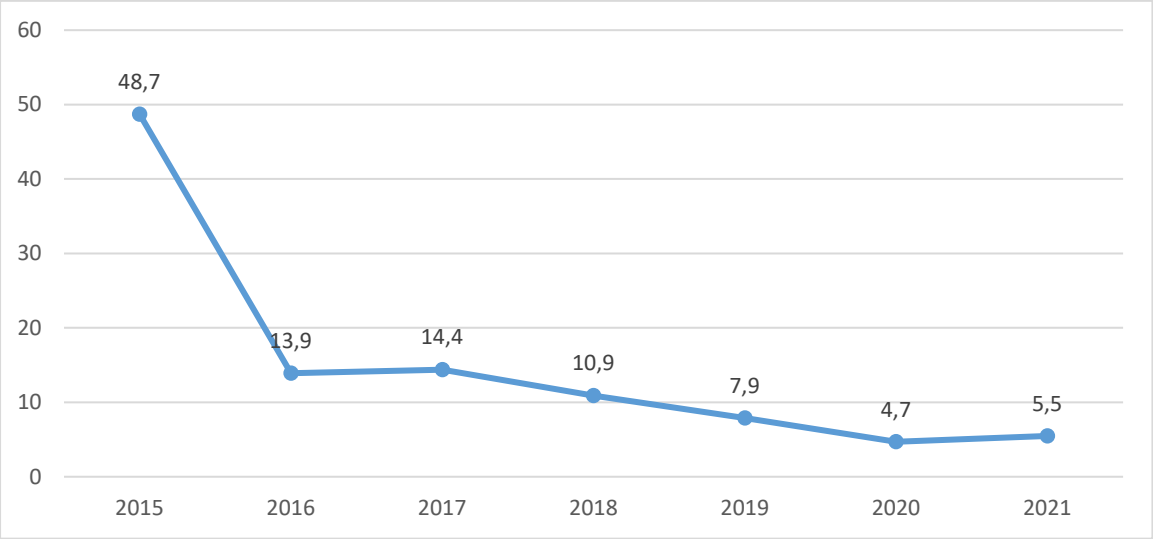

Рис.1. Динаміка індексу інфляції в Україні 2015 – 2019рр, та 2020–2021 прогн.%
Розроблено на основі джерела: [5].

Курс валют також є не менш важливим показником монетарної політики, який закладається в усі імпортовані товари та опосередковано впливає на всі цінники в країні. Так, станом на 30.09.2020 року курс долара згідно даних Національного банку України становить 28,3% [6].

Аналізуючи дані показники можемо прослідкувати, що Україна, протягом останніх років активно здійснювала наближення власних підходів до кращих світових зразків грошово-кредитного регулювання. Наприклад, якщо колись облікова ставка НБУ була достатньо умовним показником, то зараз вона має реальний вплив на вартість грошей в економіці. Попри це, маючи певні недоліки та проблеми, грошово-кредитний ринок України й надалі поступається (і продовжуватиме це робити ще певний відрізок часу) місцем великій кількості ринків високорозвинених країн. Тому діючому уряду необхідно визначити проблеми, які заховалися за позитивними показниками та їх виробити стратегію їх вирішення.

Однак, без ефективної політики енергоефективності результати монетарної та фіскальної політик нівелюються через надмірні імпортні закупівлі вуглеводнів. Тому, що стосується політики енергоефективності, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива, то активізація процесу апроксимації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу почалась ще у 2010 році, після ратифікації протоколу «Про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства».

Положеннями закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» визначена нова система підтримки «зеленої» енергетики. Суть даного положення полягає в тому, що із 2020 р. шляхом участі нових потужностей відновлюваної електроенергетики в аукціонах, буде суттєво зменшено ціну на закупівлю електроенергії із відновлюваних джерел енергії[3]. Варто зазначити, що на сьогоднішній день продовжується формування стратегії розвитку енергетичної сфери: у процесі розроблення знаходиться Національний план дій з енергетики та клімату до 2030 року. Над створенням даного Плану працює Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України за допомогою проекту EU4ENERGY Ggovermans [7].

Поряд з цим, згідно з оцінкою Інституту загальної енергетики НАН України, нереалізований потенціал енергозбереження та енергоефективності сягає 48% . Головними причинами стримування реалізації потенціалу у сфері енергоефективності в Україні правомірно визначають: недосконалість економічних механізмів мотивації до енергоефективного споживання; недостатність інформаційного забезпечення щодо раціонального використання енергетичних ресурсів та недостатність досвіду з фінансування енергоефективних проектів з боку інвесторів чи інвестиційних банків; низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної енерготранспортної системи, що зумовлено високим моральним і фізичним зносом. З метою забезпечення підвищення рівня енергоефективності як базису зміцнення енергетичної безпеки, в першу чергу, необхідно створити ефективну форму й механізм взаємодії влади, бізнесу та наукового потенціалу в даному напрямку, враховувати позитивний світовий досвід та продовжувати співпрацю з європейськими партнерами, на кшталт проекту EU4ENERGY Ggovermans, щодо вдосконалення енергетичної інфраструктури. Цілеспрямовані регуляторні заходи та подальше вдосконалення нормативно-правової бази у сфері енергоефективності дозволить підвищити рівень енергетичної безпеки України та зміцнити позиції на світовому рівні [8].

І знову ж таки, неефективні дії в економічній сфері неминуче призводять до кризових наслідків у соціальній політиці, яка виступає індикатором функціонування задекларованої моделі соціальної ринкової економіки в Україні. Так, у сфері соціального забезпечення, євроінтеграційний курс для України актуалізує гармонізацію соціальних стандартів із ЄС. Варто зазначити, що єдине соціальне право ЄС досягло кращих результатів, ніж право окремих країн у сфері соціального захисту.

Важкий та затяжний перехід до ринкових умов господарювання зумовив необхідність розробки ефективної системи соціального захисту населення. Така система в Україні створена та складається з таких складових: індексація доходів населення, установлення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, система компенсаційних виплат, державне регулювання цін на найважливіші товари споживчого призначення, служба зайнятості й організація

[3] Дана політика показує свої позитивні результати, оскільки літом 2020 р. середня ціна на природній газ для населення була близько 3 грн., а це є наслідком правильного застосування ринкового механізму у даній сфері.

соціального захисту безробітних [9 с.117]. Окремо слід виокремити систему загальнообов'язкового державного соціального страхування, яка теж потребує суттєвого реформування.

Однією з існуючих проблем у сфері соціального забезпечення є відсутність спеціальної системи індексації доходів населення, що в свою чергу не дозволяє достовірно визначити суму необхідних виплат населенню у зв'язку зі зростанням споживчих цін. Основою для індексації доходів населення є індекс зростання споживчих цін, хоча він є доволі репрезентативним показником з високим ступенем достовірності, але все ж, відображає лише частину товарів та послуг, які споживаються населенням.

Наступною проблемою є розмір прожиткового мінімуму, який в Україні визначається виходячи з можливостей обмеженого бюджету та застарілих норм розрахунку, що не дозволяє на законодавчому рівні визначати механізми коригування даного показника, наприклад, зі зростанням цін в умовах інфляції.

Проаналізуємо структуру сукупних витрат домогосподарств залежно від рівня середньодушових еквівалентних загальних доходів у середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство та порівняємо витрати із прожитковим мінімумом, середньою та мінімальною заробітною платнею. Зокрема, в Держстаті підрахували, що середні споживчі витрати одного українського домогосподарства станом на перший квартал 2020 року становили 8219 грн на місяць, неспоживацькі витрати - 732 грн на місяць (сумарно - 8951 грн). З цих грошей на продтовари і харчування поза домом витрачається 4301 грн, на непродовольчі товари - 2641 грн, на послуги - близько 1400 грн [11]. Що стосується розміру середньої заробітної плати у середньому по економіці, то на кінець 2019 року вона становила 10783 грн, мінімальна заробітна плата ж становила 4173 грн [10].

Мінімальна заробітна плата повинна, в першу чергу, задовольняти потреби працівника та його родини, а також виконувати мотиваційну функцію щодо забезпечення відтворення робочої сили і стимулу до праці. Аналізуючи вищенаведені дані бачимо, що встановлений нині розмір мінімальної заробітної плати, не говорячи вже про прожитковий мінімум (який вдвічі менший, що є парадоксально), не здійснює своїх прямих функції.

Попри це, аналізуючи динаміку мінімальної заробітної плати протягом 2015-2019 рр. бачимо, що спостерігається тенденція до її збільшення, що, безумовно, є вкрай позитивним моментом, які і збільшення мінімальної пенсії протягом цього ж періоду. Зокрема, мінімальна заробітна плата в 2019 році зросла на 2955 грн., порівняно з 2015 роком [12]. Що стосується мінімальної пенсії, то фіксуємо збільшення на 720,2 грн [13]. Однак, на відміну від мінімальної заробітної плати, мінімальна пенсія має прив'язку до прожиткового мінімуму через малоефективну економічну політику[4].

[4] Відтак, особа в 59 р. повинна прожити на мінімальний дохід у 5000 грн., а коли їй за декілька місяців виповниться 60 р. (з виходом на пенсію) – виходить, що їй достатньо у два рази менша сума коштів.

Можемо прослідкувати, що в кожному із вищезгаданих елементів концепції сталого економічного розвитку є низка досі не вирішених проблем. В контексті викликів пандемії коронавірусу, які постали перед Україною, ми знову-таки видно, що в умовах обмежених фінансів держава не може дозволити собі аналогічні суми допомоги як в більш розвинутих країнах, але певні кроки в даному напрямі все ж відбуваються [14,С.163-164].

Загалом, пандемія коронавірусу – це безпрецедентна глобальна криза, важка надзвичайна ситуація у сфері охорони здоров'я для громадян, суспільства та економіки, від якої серйозно потерпають і держави-члени ЄС, і багато країн-партнерів, у тому числі Україна. Представляючи ці заходи, Комісар ЄС з питань Європейської політики сусідства та перемовин щодо розширення Олівер Варгеї зазначив: «Ми допомагаємо Україні в ці надзвичайно важкі часи. Завдяки цьому пакету підтримки ми прагнемо врятувати життя та зміцнити стійкість суспільства. Ми підтримуємо реагування України на різке зростання потреб у галузі охорони здоров'я та соціальної допомоги, а також необхідності захисту бізнесу й робочих місць. Ми знаємо, що нам потрібно швидко та ефективно діяти для посилення державних і громадських дій». Зазначений пакет передбачено для реалізації наступних заходів:

- Підтримку системи охорони здоров'я України, у тому числі шляхом фінансового внеску до Всесвітньої організації охорони здоров'я для її роботи в Україні.
- Підтримку економіки України, зокрема малих і середніх підприємств (МСП) шляхом забезпечення ліквідності, у тому числі через міжнародні фінансові установи.
- Підтримку найбільш постраждалих від кризи у співпраці з партнерськими громадськими організаціями [15].

Що стосується економіки, то уповільнення економічного розвитку в умовах пандемії спричинене змінами у життєдіяльності країн світу, а саме впровадженням низки заходів: запровадженням надзвичайного стану в цілому у країні чи регіонах, запровадженням санітарно-епідеміологічних заходів, встановлення обмежень виїзду/в'їзду до країн та пересування всередині країн, різке скорочення економічної активності внаслідок карантинних заходів та встановлення обмеження трудової діяльності. Такі безпрецедентні кроки спричиняють уповільнення економічного розвитку з прогнозованим падінням ВВП, скорочення споживчої активності населення, падіння продуктивності та відповідно скорочення виробництва в усіх країнах, де зафіксовані випадки COVID-19. Відповідно, це негативно впливає на розвиток світового попиту в цілому. Уповільнення розвитку світової економіки, викликане цим падіння світових цін на основні вітчизняні експортні товари, а також прийняті Україною жорсткі превентивні заходи з метою обмеження поширення COVID-19 стали суттєвими підставами для перегляду прогнозу макроекономічних рамок 2020. Прогноз було переглянуто та затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2020 р. № 253 [16].

Останніми десятиліттями одним із найбільш пріоритетних напрямів у системі стимулювання економічного зростання та посилення екологоекономічної безпеки української економіки стає підвищення енергозбереження. Енергетична безпека України, посилення темпів розвитку економіки, укріплення її енергетичної міцності та зростання рівня життя населення залежать від кількості доступних паливно-енергетичних ресурсів, що видобуваються, переробляються та споживаються економічною системою [22 с.88]. Через брак власних ефективних практик у сфері енергоефективності, Україні доцільно та важливо аналізувати досвід Європейського Союзу, та переймати їх найкращі практики, оскільки на даний момент особливо актуальним як політично, так і економічно є екотренд в частині скорочення споживання.

Однією із важливих новин є те, що Європарламент оголосив надзвичайну кліматичну ситуацію на континенті. До 2050-го року Європа повинна стати "кліматично нейтральною". Тобто різко зменшити викиди вуглецю, перейти на поновлювані джерела енергії та нові екологічні стандарти [17].

Згідно звіту Американської ради з енергоефективної економіки (ACEEE) (напевне, найдетальнішого документа про міжнародну систему енергоефективності) [18], лідерами з енергоспоживання є німці, італійці, французи та британці. Не зважаючи на це, хибним є думка про те, що національні зусилля є головними показниками успіху впровадження стратегій енергозбереження. Головною причиною приголомшливих показників успіху є формування цільових програм в єдиному центрі – Брюсселі і його подальший тиск на інші країни. Також Україні слід звернути увагу на практику стимулювання приватного бізнесу кредитами і податковими пільгами в галузі енергоефективної господарської діяльності, адже імпульс повинен іти саме від держави, оскільки приватна ініціатива вирішить дане питання лише точково, а стратегія енергоефективності не може бути саморегулююча.

Основні стратегічні та операційні цілі сталого розвитку визначено експертами в рамковому документі «Стратегія сталого розвитку України до 2030 року» [19]:

- сприяти інклюзивному збалансованому низьковуглецевому економічному зростанню та життєстійкій інфраструктурі;
- сприяти тривалому інклюзивному збалансованому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх;
- створити життєстійку інфраструктуру, сприяти інклюзивному енергоефективному та інноваційному промисловому розвитку;
- подолати бідність та скоротити нерівність, зокрема гендерну;
- забезпечення охорони громадського здоров’я, благополуччя та якісної освіти в безпечних і життєстійких населених пунктах;
- забезпечення переходу до моделей збалансованого споживання і виробництва, збалансованого управління природними ресурсами та зміцнення заходів реагування на зміну клімату;

- збереження наземних і морських екосистем та сприяння збалансованому використанню їхніх ресурсів;
- забезпечення безпеки та доступу до правосуддя, створення підзвітних та інклюзивних інституцій.

Окрім цього, у процесі дослідження проблематики сталого розвитку ще однією важливою теоретико-методологічною проблемою є аналіз його специфічної «дорожньої карти» – алгоритму перетворення теоретичних знань у суспільну практику. Теоретико-методологічний аналіз концептуальних засад сталого суспільно-економічного розвитку обов'язково повинен передбачати адаптацію його застосування до конкретних суспільноекономічних обставин та реалій. А це означає, що у сучасній кризовій ситуації, яка склалася в Україні, потрібно закладати надійний та ефективний фундамент для забезпечення майбутнього стійкого, стабільного розвитку суспільно-економічної системи України [20 с.33].

Висновки. У даному дослідженні проаналізовано основні проблеми, що стоять на заваді сталого соціально-економічного розвитку України, визначено основні сфери, в яких державі слід найбільш активно впроваджувати стратегію сталого розвитку задля забезпечення балансу між економічною, соціальною та екологічною сферами.

Не зважаючи на те, що макроекономічна ситуація в Україні залишається стабільною, ми прослідковуємо низку негативних тенденцій та ризиків, які вимагають невідкладних заходів для відновлення та прискорення економічної активності в країні. Серед таких заходів можна виділити: упровадження заходів із підвищення інвестиційної привабливості України та залучення іноземного капіталу, забезпечення достатності коштів для фінансування державних видатків до кінця 2020 року, реалізацію заходів для спрощення залучення та здешевлення державних запозичень на внутрішньому та зовнішньому ринках тощо.

Оскільки економіка перебуває у кризовому стані, необхідно проводити заходи, які підтримуватимуть добробут населення, тож стан та роль соціального забезпечення в Україні вимагає підвищення значимості. У сучасних умовах, враховуючи постійні трансформації економічних та політичних підходів, соціальна сфера не повинна базуватися на старому фундаменті. Проте, реалізація подібних завдань можлива лише за умови комплексного використання різних методів та важелів: запровадження оплати праці не нижче мінімального рівня, індексації зарплати в умовах зростання цін та прожиткового мінімуму, надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки тощо.

Реалізація потенціалу енергозбереження в Україні є одним із способів підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Саме тому, важливо вирішувати проблеми довкілля за допомогою новітніх підходів. Для цього потрібно аналізувати досвід країн світу та впроваджувати ті заходи, які успішно зарекомендували себе в інших країнах, і можуть бути корисними українській економіці.

На підставі викладеного зазначимо, що якісне життя та благополуччя майбутніх поколінь залежить від трьох основних аспектів: розвитку економіки,

забезпечення соціальних потреб та підтримки навколишнього середовища в належному стані. Для цього Україні слід орієнтуватися, насамперед, на якісне, а не кількісне зростання. Відчуваючи брак власного досвіду, необхідно аналізувати та адаптувати найкращі міжнародні практики, роблячи наголос саме на соціально-економічних стандартах ЄС.

Список використаних джерел:

1. Поняття та структура принципу сталого розвитку. *Польсько-український портал «PolUkr»* : веб-сайт. URL: http://www.polukr.net/uk/blog/2016/06/ponjatja-ta-struktura-principu-rozvitku/ (дата звернення: 18.09.2020).
2. Диха М. В. Сталий розвиток україни в глобалізаційному вимірі. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку* : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 9-10 жовт. 2019 р. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. – С. 58.
3. Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020" : наказ Президента України від 12 січня 2015 р. №5. *Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020».* 2015. С. 2.
4. Облікова ставка Національного банку України. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/ua/monetary/stages/archive-rish (дата звернення: 18.09.2020).
5. Індекси споживчих цін у 1993-2019рр. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/isc_per_u.htm (дата звернення: 19.09.2020).
6. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates?date=30.09.2020&period=daily (дата звернення: 19.09.2020).
7. EU4Energy Governance. *Energy community Homepage* : веб-сайт. URL: https://www.energy-community.org/regionalinitiatives/EU4Energy.html (дата звернення: 19.09.2020).
8. Варналій З.С., Онищенко С.В., Маслій О.А. Підвищення енергоефективності національної економіки в напрямку зміцнення енергетичної безпеки України. *Building innovations – 2020* : матеріали III міжнар. азербайджансько-української наук.-практ. конф., м.Баку-Полтава, 1-2 червня 2020 р. Полтава, 2020. С. 438-440.
9. Гітіс Т.П., Чемерис Є.Т., Антонова В.І. Дослідження сучасного рівня соціального захисту населення в Україні. *Економічний вісник Донбасу.* 2020. №1(59). С. 116-122.
10. Демографічна та соціальна статистика. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zp.htm (дата звернення: 29.09.2020).

11. На що витрачають гроші Українці: Держстат дослідив витрати громадян. *ZIK* : веб-сайт. URL: https://zik.ua/news/ludyna/na_shcho_tratiat_hroshi_ukraintsi_derzhstat_doslidyv_vytraty_hromadian_980078 (дата звернення: 29.09.2020).
12. Мінімальна зарплата в Україні з 2000 по 2020 рр. *Мінфін* : веб-сайт. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/ (дата звернення: 30.09.2020).
13. Розрахунок впливу мінімальної зарплати на розмір дефіциту Пенсійного фонду України. *Міністерство соціальної політики України* : веб-сайт. URL: https://www.msp.gov.ua/news/12307.html?PrintVersion (дата звернення: 30.09.2020).
14. Голосніченко Д.І. Соціальне забезпечення громадян в умовах коронавірусу. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Серія : Політологія. Соціологія. Право*. 2020. №3. С. 162-165.
15. ЄС виділить 80 млн. євро на підтримку України в умовах пандемії коронавірусу. *Громадська спілка «Фонд підтримки реформ в Україні»* : веб-сайт. URL: http://fsr.org.ua/news/yes-vydilyt-80-mln-yevro-na-pidtrymku-ukrayiny-v-umovah-pandemiyi-koronavirusu (дата звернення: 30.09.2020).
16. Аналітична записка «Пом'якшення негативного впливу наслідків пандемії COVID-19 на вразливих дітей та вразливі сім'ї: рекомендовані заходи соціального захисту». *UNICEF for every child* : веб-сайт. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/4931/file/SP%20Analytical%20note,%20Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.09.2020).
17. Надзвичайна кліматична ситуація в Європі: як країни стануть енергоефективними. *Економічна правда* : веб-сайт. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2019/12/4/654467/ (дата звернення: 30.09.2020).
18. Американська рада з енергоефективної економіки (ACEEE) : веб-сайт. URL: https://www2.aceee.org/l/310911/2018-06-25/2v164b (дата звернення: 30.09.2020).
19. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. *Програма розвитку ООН в Україні. Глобальний екологічний фонд* : веб-сайт. URL: file:///C:/Users/pc-home/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20(2).pdf (дата звернення: 20.09.2020).
20. Піцур Я.С., Черченко О.Л., Білоскурський Р.Р. Сталий соціально-економічний розвиток: еволюція поглядів та теоретичний аналіз. *Economics Bulletin*. 2017. №1. С. 28-35.
21. Інфляційний звіт (липень 2020 року). *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-lipen-2020-roku (дата звернення: 20.09.2020).
22. Ісаков А.А., Кобушко І.М. Енергоефективність національної економіки в контексті її еколого-економічної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2016. №3. С. 88-96.

УДК 336:330.15

Клиновий Д.

к.е.н., доц., провідний науковий співробітник

відділу методології сталого розвитку

Державна установа "Інститут економіки природокористування

та сталого розвитку НАН України" (м. Київ)

Петровська І.

к.е.н., доц., завідувачка кафедрою індустрії

гостинності та сталого розвитку Навчально-науковий інститут

управління, економіки та природокористування Таврійського національного

університету імені В.І.Вернадського (м.Київ)

КОНЦЕПТ СТАЛИХ ФІНАНСІВ У ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІЙ ПАРАДИГМІ СТАЛОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

THE CONCEPT OF SUSTAINABLE FINANCE IN THE EUROPEAN INTEGRATION PARADIGM OF SUSTAINABLE MANAGEMENT

Анотація. У статті окреслено концепт сталих фінансів як фінансової системи, яка стабільно функціонує за допомогою сучасного фінансового інструментарію, є стійкою за рахунок прив'язки до реальної економіки і обслуговує запити екологічно стійкого та соціально спрямованого економічного розвитку за допомогою організації сталих інвестування, банкінгу, біржової діяльності, фіскальної та страхової систем з урахуванням екологічного, соціального та управлінського критеріїв (Environmental, Social, and Governance ESG) у фінансовій діяльності. Сформульовано євроінтеграційну парадигму сталого господарювання як спосіб організації економічної та фінансової взаємодій усіх учасників господарської діяльності, яким забезпечується досягнення екологічних, соціальних та економічних цілей сталого розвитку ЦСР-2030 через високоефективну інклюзію господарських ресурсів до виробничого процесу, правильно сформовані механізми фінансового розподілу та підтримки соціально й екологічно важливих ініціатив, а також консолідацію зусиль влади, бізнесу і населення у вирішенні завдань сталого територіального розвитку. Окреслено основні позиції для імплементації принципів сталого розвитку в систему державних, місцевих та корпоративних фінансів для забезпечення сталості господарювання у цілому та активізації євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: сталі фінанси, євроітеграція, стале господарювання.

Summary. The article outlines the concept of sustainable finance as a financial system that operates stably with modern financial tools, is stable due to the real economy and serves the demands of environmentally sustainable and socially oriented economic development with the help sustainable investment, banking, exchange activities, fiscal and insurance systems, taking into account environmental, social and management criteria (Environmental, Social, and Governance ESG) in financial activities. The European integration paradigm of sustainable management is formulated as a way of organizing economic and financial interactions of all participants of economic activity, which ensures achievement of ecological, social and economic goals of sustainable development of SDG-2030 through highly efficient inclusion of economic resources in the production process and important initiatives, as well as the consolidation of efforts of government, business and the population in solving problems of sustainable territorial development. The main positions for the implementation of the principles of sustainable development in the system of state, local and corporate finances to ensure the sustainability of the economy as a whole and the intensification of European integration processes are outlined.
Keywords: sustainable finance, European integration, sustainable management.

Постановка проблеми. Поява ідей сталого розвитку із самого свого початку була пов'язана із фінансовими аспектами забезпечення сталості. У самих перших документах Римського клубу (1972, 1974, 1988 тощо), основних матеріалах першої Конференції ООН з навколишнього середовища в Стокгольмі (UN Conference on the Human Environment, 1972) і другої Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку в Ріо-де-Жанейро (UN Conference on Environment & Development, 1992), а також документах Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища й розвитку (World Commission on Environment and Development), що стосуються майбутнього планети й охорони навколишнього середовища, розглядалися певні фінансові аспекти, які, проте, не виливалися тоді ще (70-і– 90 рр. XX ст.) в окремий аспект сталості фінансової системи і не виходили за межі формування загальної триєдиної (екологічні, економічні та соціальні пріоритети) парадигми сталого розвитку, залишаючись одним із аспектів економічної діяльності переважно в частині фінансування заходів із досягнення цілей сталого розвитку. Необхідно наголосити, що у перші десятиліття свого існування сталий розвиток був скоріше загально-філософською господарською парадигмою, аніж конкретним алгоритмом з набором інструментів і механізмів розвитку. Тому у перших дослідженнях фінансова складова сталого розвитку розглядалася у складі економічної його складової переважно як напрям, за яким мають формуватися фінансові ресурси для забезпечення потреб сталого розвитку і фінансування заходів з його забезпечення по трьох базових напрямах – економічній, соціальній та екологічній, що було явно недостатньо для виокремлення цього напряму як окремої складової господарської теорії сталого розвитку, тобто фінансів сталого розвитку або, за іншим визначенням, системи сталих фінансів. Проте, в наступні

роки прийшло усвідомлення того, що фінанси сталого розвитку є окремим напрямом сучасної фінансової науки і потребують більш суттєвої уваги та ретельного вивчення, а євроінтегративні перспективи України є напряму пов'язаними із тим, наскільки країні вдасться реалізувати в життя парадигмальні засади організації сталого господарювання відповідно до Цілей сталого розвитку України 2030, затверджених Указом Президента України №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 р., включаючи різноманітні аспекти становлення системи сталих фінансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше проблематика сталих фінансів опосередковано згадувалася у важливому документі «Декларація тисячоліття» Організації Об'єднаних Націй, що був затверджений резолюцією Генеральної асамблеї у 2000 р. та підписаний Президентом України, в якій особлива увага приділялася боротьбі з бідністю та охороні навколишнього природного середовища. Так, у цьому документі було зазначено, що успіх у досягненні Цілей Тисячоліття залежить від забезпечення належного управління на міжнародному рівні й транспарентності у фінансовій, кредитно-грошовій і торговельній системах. Засвідчувалась прихильність урядів до формування відкритої, слушної, регульованої, передбачуваної й недискримінаційної багатобічної торговельної й фінансової системи. Висловлювалася стурбованість перешкодами у мобілізації ресурсів, необхідних для фінансування сталого розвитку [1]. Зміст цієї Декларації став підставою прийняття визнаних світовою спільнотою Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ-2000-2015). На Всесвітньому саміті зі сталого розвитку саміті Ріо+10 у 2002 р. у Йоганнесбурзі (ПАР) було усвідомлено розуміння того, що для вирішення низки нагальних проблем людства необхідно постійно вживати практичні заходи та забезпечувати їх стале фінансування. Досить важливим з точки зору стимулювання сталого розвитку та усвідомлення ролі в цьому процесі фінансової складової були рішення, прийняті на Міжнародній конференції з фінансування розвитку (International Conference on Financing for Development). Конференція проходила у Монтерреї (Мексика) 18-22 березня 2002 р. На ній глави держав і урядів країн світу закликали досягти Цілей Тисячоліття, використовуючи такі фінансові інструменти: податкові важелі, інвестиції в економічну і соціальну інфраструктуру, розвиток ринків капіталу через банківські системи, проводити розсудливу бюджетну і грошову політику. Також зобов'язувалися зменшувати вплив інфляції, сприяти високим нормам економічного зростання, повній зайнятості, викоріненню бідності, ціновій стабільності тощо. Показово, через три роки саме після цього саміту з'явилося за фактом перше науково-практичне дослідження колективу авторів у царині сталих фінансів «Найкращі практики у сталих фінансах» (англ. Best Practices in Sustainable Finance) [2], де фактично перший раз широко згадується саме поняття «сталі фінанси».

Проте, незважаючи на те, що певні економічні та фінансові поняття з'явилися у визначенні сталого розвитку на початку 2000-х років, як окремий напрям досліджень і парадигмальна складова сталого розвитку, сталі фінанси почали розглядатися тільки після відомого світового саміту Ріо+20 (2012 р.), коли гостро

постало питання створення світової системи сталих фінансів, яке, проте, навіть на той час мало під собою дуже слабке теоретико-методологічне підґрунтя і несло в основному характер тим чи іншим чином скомпонованих низових фінансових ініціатив, таких як стале інвестування, стале страхування, сталий банкінг, сталі фінансові ринки тощо, яке, проте, не було оформлено в єдину концепцію сталих фінансів, робота над якою активно розпочалася у середині 2010-х років та інтенсивно продовжується науковою спільнотою і до сьогоднішнього дня. За фактом сьогодення самих по собі глибоких фундаментальних монографічних робіт теоретико-методологічного характеру зі сфери сталих фінансів практично немає, а сама тематика сталих фінансів анонсується фахівцями як така, що знаходиться у зародковому стані [3; 4]. Серед дослідників сфери сталих фінансів насамперед варто відзначити роботи Л.С.Худякової [5], де розглядається проблематика реформування глобальних фінансів в контексті сталого розвитку, І.П.Васильчука [6], де розвиток системи сталих фінансів пов'язується із викликами постіндустріальної економіки, Н.О.Львової [7; 8], де розглядаються базові теоретико-методологічні засади концепції сталих фінансів у контексті розвитку просторових соціально-економічних систем, М. де Феррейра [9], де подано огляд літературних джерел з проблематики сталих фінансів, Дарушина І.О. [10], де розглянуто тенденції і перспективи міжнародної практики в сфері сталих фінансів, Канаєва О.В. [11], де охарактеризовано ініціативи бізнес-спільноти у сфері сталих фінансів тощо. Проте, на сьогодні концепт сталих фінансів як складову євроінтеграційної парадигми сталого розвитку України наразі не сформовано.

Мета статті: ***Метою статті*** є визначення концепту сталих фінансів в рамках євроінтеграційних парадигмальних засад сталого господарювання, а також основних напрямів розвитку фінансових відносин та відповідних їм механізмів та інструментів, що забезпечують імплементацію концепту сталих фінансів у національну господарську систему**. О*б'єкт дослідження*** – система сталих фінансів, як складова національної господарської системи і забезпечуюча підсистема сталого розвитку національного господарства. ***Предмет дослідження*** – сукупність фінансово-економічних відносин, механізмів, інструментів, та інституцій, що забезпечують стале господарювання і сталий розвиток соціо-еколого-економічних систем територіальних утворень.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як вже відзначалося, на сьогодні роботи з проблематики формування сталих фінансів носять не настільки численний характер, як роботи з загальної та, зокрема, економічної проблематики сталого розвитку. У цілому переважають дослідження, присвячені відповідальному наданню фінансових послуг (насамперед, сталий банкинг і відповідальне фінансування) і впровадженню принципів сталого розвитку в корпоративні фінанси, тоді як комплексні дослідження нової парадигми фінансового розвитку нечисленні, серед робіт останніх років варто відзначити результати наукових досліджень експертної групи зі сталих фінансів при Європейській комісії (High-Level Expert Groupon Sustainable Finance, HLEG) за 2017–2018 рр. [12; 13], що

розкривають найважливіші теоретико-практичні аспекти, які докладно розкривають сутність функціонування стійких фінансів.

У цілому, з позиції європейських експертів [13, с. 12], сталі фінанси можна визначити у вузькому значенні як інтеграцію екологічних, соціальних і управлінських факторів (ESG-factors) у фінансові рішення; у більш широкому значенні — як фінанси, що сприяють стійкому економічному, соціальному й екологічному розвитку; у самому широкому значенні — як фінансову систему, яка стабільна й здатна вирішувати довгострокові освітні, економічні, соціальні й екологічні проблеми, включаючи забезпечення сталої зайнятості, фінансування пенсій, технологічних інновацій і будівництва інфраструктури, пом'якшення наслідків кліматичних змін тощо. Отже, очевидно, що концепція сталих фінансів перебуває на ранньому етапі формування, що проявляється в термінологічній і змістовній еклектиці, актуалізуючи фундаментальні дослідження сталих фінансів і їх ролі в розвитку просторових соціально-економічних систем.

Дослідження процесу впровадження концепції сталих фінансів у практику господарювання показує, що на ранніх етапах свого розвитку (початок 2000-х років) вона формувалася як інструмент управління репутаційними ризиками бізнесу, пов'язаними із впливом на екологію і дотриманням громадських прав в основному як етичний аспект. Із середини 2000-х років прийшло більш глибоке усвідомлення концепції сталих фінансів як інструмента управління бізнес-ризиками, і акцент змістився на впровадження ESG-принципів насамперед в інвестиційну діяльність, а потім – і на інші сфери фінансової діяльності, включаючи страхування, банкінг, біржову діяльність, операції з нерухомістю тощо. Про формування ринку стійких фінансових послуг можна говорити не раніше 2012 р., а про його інституціоналізацію – не раніше 2015 р. Теоретичне осмислення проблематики сталих фінансів змушує звернути увагу на появу нових глобальних ініціатив в галузі сталого фінансування, які пронизують фактично усі аспекти фінансової діяльності: стале інвестування, сталий банкінг, сталі біржі, сталі фінансові та валютні ринки, стале страхування тощо, що сприяє реалізації глобальної фінансової реформи у напрямі створення сталих фінансових систем та розв'язанню національних і глобальних соціально-економічних й екологічних проблем, причому базою віхою на цьому шляху є рішення Світового саміту з навколишнього середовища і розвитку Ріо-2012. Згідно до них, а також до наступних документів ООН, загальна стратегія перетворень в управлінні на наступні 20 років з метою сталого розвитку територіальних формувань (країн, регіонів тощо) базується на тому постулаті, що належне суспільне й приватне управління, достатнє фінансування розвитку й глобальне партнерство є найважливішими умовами економічного росту й викорінювання бідності, у чому провідну роль відіграватимуть сталі фінанси, корпоративна соціальна та екологічна відповідальність і активне партисипативне та інклюзивне управління, що враховує інтереси урядів, муніципалітетів, корпорацій та усіх верств населення. Відповідні перетворення в державному і місцевому управлінні, включаючи глобальне партнерство з питань глобальних суспільних благ, наприклад, стабільного клімату, створення фрактальної

системи сталих фінансів, що пронизуватиме усі рівні господарського простору – від глобального до місцевого і належне суспільне управління має велике значення для забезпечення сталості господарювання.

Сучасна система домінант євроінтеграційної парадигми сталого розвитку України сформувалася за результатами самітів Ріо-1992 та Ріо-2012 як розвиток первинної ідеї забезпечення сталості економіки, соціуму та довкілля. При цьому, загальна стратегія перетворень в управлінні з метою забезпечення сталого розвитку територіальних утворень (країн, регіонів тощо) базується на таких позиціях, що належне суспільне й приватне управління, достатнє фінансування розвитку й глобальне партнерство є найважливішими умовами екологізації виробництв, економічного росту й викорінювання бідності. Аналізуючи порядок денний ООН на 2015-2030 роки, можна дійти висновку про те, що наразі на цей період в євроінтеграційній парадигмі сталого розвитку України варто визначити чотири основні виміри сталого розвитку: економічний розвиток (включаючи викорінювання крайньої бідності); соціальну інтеграцію; екологічну, або радше – екосистемну стабілізацію; належне врядування, включаючи мир і безпеку тощо.

Зважаючи на це, аспект сталих фінансів, який після цього опинився в полі зору національних урядів і потребує розкриття по всіх чотирьох вказаних вимірах сталого розвитку. В світлі рішень Саміту щодо національних тенденцій сталого розвитку України, в контексті вказаних відповідних світових течій, слід наголосити на стратегічних, принципових питаннях фінансизації господарювання як відповідних складових парадигмальних уявлень про сталий розвиток нашої країни, вирішення яких забезпечуватиме створення системи фінансування сталого розвитку територіальних природно-господарських утворень, у більш широкому розумінні – сталих фінансів. В складі євроінтеграційної парадигми сталого розвитку для України, відповідно до рішень Саміту Ріо-2012, нами запропоновано виділити такі основні складові:

- *наздоганяючий економічний розвиток,* який пов’язується із нарощуванням економічного потенціалу територіальних утворень, включаючи насамперед інтеграцію (інклюзію) на основі проективно-діяльнісного підходу природних ресурсів як активів у господарський обіг через відповідні інклюзивні інститути та створення фінансової основи сталого розвитку територіальних природно-господарських утворень через формування відповідних екстрактивних інститутів та розподільчих й акумулятивних механізмів, якими по-перше ідентификовувалась, по-друге – вилучалась, по-третє - розподілялась на потреби економічного, екологічного і соціального розвитку регіональна природна рента, отримувана в результаті господарської діяльності, а також створювалися б за допомогою відповідних економічних драйверів точки економічного росту та формувалися локомотивні галузі територіальної економіки шляхом відповідального і сталого інвестування, організації сталого банкінгу, страхування та біржової діяльності для суттєвого зменшення розриву між економічним розвитком країн ЄС та Україною;
- *просторова соціальна інтеграція,* яка пов’язується з перетвореннями в

системі публічного врядування в напрямі децентралізації управління територіальними утвореннями з розширенням насамперед прав громад у використанні територіальних активів і передбачає побудову механізму відповідального корпоративного управління природокористуванням на основі відкритості, прозорості, соціальної інтеграції й публічно-приватного партнерства, корпоративної соціальної й екологічної відповідальності та ефективної взаємодії органів публічної влади, бізнесу і населення громад в результаті проведення децентралізації управління природокористуванням, з делегуванням муніципальним структурам широких прав у використанні природних активів за збереження загальнонародної власності на природні ресурси і залученням самих широких прошарків населення до управління територіальними активами через платформні механізми управління та організації господарської діяльності, за рахунок чого забезпечуватиметься реорганізація соціо-еколого-економічних систем територіальних утворень відповідно до європейської практики просторового розвитку;

- *екосистемна стабілізація,* яка пов'язується із можливостями створення фінансової основи для забезпечення сталого розвитку громад, регіонів та країни у цілому через комодифікацію екосистемних послуг та застосування насамперед сучасних фіскальних інструментів – ефективного екологічного оподаткування, запровадження квазіфіскальних платіжних інструментів (квазіподатків та парафіскальних платежів), механізмів сек'юритизації природних ресурсів та консолідованого фінансування екологічних витрат, принципових схем стабілізаційних, квазісуверенних та суверенних фондів для формування достатніх фінансових ресурсів, що забезпечуватимуть економічну та екологічну сталість в умовах економічних та екологічних криз, а також соціальну стабільність на відповідних територіях відповідно до європейських вимог екологізації господарювання та забезпечення чистоти довкілля;
- *належне врядування,* яке пов'язується зі створенням просторової системи управління природно-ресурсними активами та розбудовою високоефективних територіальних господарських корпоративних інститутів з управління природними ресурсами територіальних утворень (або корпорацій сталого розвитку), орієнтованих на інвестиційно-проектні механізми управління і фінансування розвитку громад та квазіструктурний і полісуб'єктний підходи до управління природними та похідними від них в результаті сек'юритизації фінансовими активами з використанням широких можливостей сучасних електронних інформаційно-комунікаційних платформ колаборативних взаємодій між владою, бізнес-структурами та населенням, чим забезпечуватиметься євроінтеграційний вектор розвитку системи муніципального управління.

Як зазначають фахівці, до цього мають залучатися системні принципи вертикальної (по вісі «муніципалітет-регіон-держава») та горизонтальної (в межах горизонтальних просторових зв'язків кожного системного рівня просторового фракталу) інтеграції, сформульовані в концептах «зеленої», «синьої» та «наноекономіки» тощо і спрямовані, з однієї сторони – на

гармонізацію виробничих технологій з навколишнім природним середовищем, гармонійне вбудовування виробничих елементів в природні екосистеми, а з іншої сторони – на державний, суспільний та індивідуальний вплив на організацію і розвиток виробництв, охорону й відновлення елементів довкілля. Це може бути реалізовано шляхом соціальної інтеграції та суттєвої модернізації всієї системи управління господарством у напрямі відповідальності та передачі повноважень на місця, а також створення фінансової системи, яка пов'язується зі сталим розвитком, а саме – з реалізацією різноманітних ініціатив у цьому напрямі, які охоплюють банківський сектор, інституціональних інвесторів, біржову діяльність, страхуванні та корпоративні фінанси [14, с. 430-432].

З огляду на необхідність впровадження системи сталих фінансів в Україні в процесі євроінтеграції, сутність такого концепту сталих фінансів в рамках євроінтеграційної парадигми сталого розвитку України можна визначити як необхідність формування такої фінансової системи, яка повинна бути не тільки стабільно функціонуючою за рахунок сучасних фінансових інструментів, але також і стійкою в тому сенсі, що вона буде більше прив'язана до реальної, фізичної економіки й обслуговуватиме запити інклюзивного, екологічно стійкого та соціально спрямованого економічного розвитку, в якому забезпечено належне управління територіальними активами, збалансоване споживання природних ресурсів, стале інвестування в охорону навколишнього природного середовища, підтримку проектів технологічної модернізації господарства, сталий банкінг, біржову, валютну, фіскальну та страхову систему й формування відповідних фондів фінансування сталого розвитку тощо з урахуванням екологічного, соціального та управлінського критеріїв (Environmental, Social, and Governance ESG) у фінансовій діяльності.

Сталі фінанси при цьому, як економічна категорія, нерозривно пов'язані з парадигмою сталого господарювання і є, з одного боку, фінансовою основою для розбудови сталої господарської системи, а з іншого боку, саме їх функціонування має бути певною мірою підпорядковано такій парадигмі. Відповідно, стала фінансова система має бути функціональною складовою сталої господарської системи і нести в собі певні функціонали, якими забезпечуватиметься реалізація загального концепту сталого господарювання. За авторськими дослідженнями, новітні підходи до забезпечення сталості функціонування територіальних господарських систем пов'язуються із реакцією системи на деформуючі екзогенні та ендогенні фактори впливу як у певній мірі живого організму, в якому за допомогою платформних підходів реалізовано механізми саморегуляції сталого функціонування господарської системи, включаючи насамперед механізми сталого фінансування.

Також важливим є інституціональний аспект, коли для мінімізації негативних наслідків від процесів, що порушують сталість розвитку господарської системи, через формування адекватної інституціональної конфігурації, забезпечуватиметься її адаптивність до динамічних змін умов розвитку. Тобто, значним чином, сталість функціонування фінансової системи забезпечуватиметься синергетичним ефектом від використання організаційних й

фінансово-економічних механізмів у відповідних господарських інститутах, орієнтованих на самотранформаційні процеси, рушійною силою котрих є низова ініціатива економічних агентів, упорядкована шляхом широких інтерактивних взаємовідносин між владою, бізнесом і населенням в рамках публічно-приватних відносин платформного типу та забезпечена фінансовими ресурсами сталого розвитку, основу котрих складатиме природна рента.

У цілому, євроінтеграційна парадигма сталого господарювання в контексті побудови системи сталих фінансів, за нашою думкою, міститься в організації такого способу економічних та фінансових взаємодій усіх акторів господарської діяльності (економічних агентів з бізнес-сфери, державних та місцевих органів публічної влади, населення тощо) в межах територіальних природно-господарських систем, яким забезпечується досягнення екологічних, соціальних та економічних цілей сталого розвитку ЦСР-2030 через високоефективну інклюзію господарських ресурсів до виробничого процесу, правильно сформовані механізми фінансового розподілу й консолідацію зусиль влади, бізнесу і населення у вирішенні завдань територіального розвитку.

При цьому, місце і роль сталих фінансів як складової системи сталого господарювання, очевидно, пов'язані з базовими функціями фінансів, а саме, такими, як *накопичуюча* (концентрація фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання та в бюджетній системі країни, створення бюджетних соціальних, екологічних та резервних фондів, фондів сталого розвитку, суверенних та квазісуверенних фондів тощо); *розподільча* (розподіл основних, первинних доходів суб'єктів господарювання, включаючи державні організації, бізнес-структури, фінансові установи та населення за допомогою грошової системи), *перерозподільча* (перерозподіл доходів у результаті кредитно-фінансових відносин між суб'єктами господарювання та фіскальних відносин між фінансовими агентами і державою), *контролююча* (контроль за доходами і видатками суб'єктів господарювання, фінансово-господарський, фінансово-бюджетний, кредитно-банківський та інші види контролю) та *ресурсоутворююча* (забезпечення держави, її територій та кожного суб'єкта господарювання необхідними фінансовими ресурсами для здійснення господарської діяльності). Крім того, варто звернути увагу на те, що система сталих фінансів виконає, крім цього, ще дві специфічні притаманні саме їй функції, а саме: *стабілізаційну* (створює фінансове підґрунтя у вигляді фінансових грошових та інших ресурсів для забезпечення сталості функціонування господарської системи) та *регулятивну* (забезпечує інвестиційними, страховими, біржовими та іншими механізмами бажані технологічні, економічні, соціальні та екологічні зрушення, та спрямовує розвиток господарства відповідно до соціально та екологічно спрямованих орієнтирів сталого розвитку). Виконання фінансами сімох вказаних функцій забезпечує циклічний процес формування та використання фінансових ресурсів сталого розвитку, якими забезпечується, по-перше – сталість функціонування господарських систем, по-друге – бажана економічна (включаючи технологічні зрушення), соціальна та екологічна спрямованість їх розвитку (рис. 1).

Цим забезпечується, у свою чергу, сталість господарювання в цілому за рахунок створення фінансового підґрунтя для стійкого функціонування господарської системи та регулятивного характеру системи сталих фінансів, за рахунок чого актуалізовуватимуться екологічні й соціальні пріоритети, а також консолідуватимуться зусилля усіх агентів економічної діяльності в досягненні цілей сталого розвитку. Відповідно до зазначеного, фахівці відмічають, що: фінанси сталого розвитку – це економічні відносини, що виникають у процесі діяльності економічних агентів, які керуються принципами корпоративної соціальної відповідальності, пов'язаної з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів з метою створення стійкої у довгостроковому періоді економічної, екологічної і соціальної вартості з поправкою на фінансовий ризик та забезпечення позитивного соціального ефекту за допомогою спеціальних фінансових моделей, методів, продуктів та інструментів. Зазначається, також, що, на відміну від існуючих понять фінансових ресурсів, варто відмітити цільове призначення фінансових ресурсів сталого розвитку, яке визначає ціль-орієнтир і ціль-функцію сталості, а також особливий статус суб'єктів фінансових відносин, специфічний характер методів та інструментів для досягнення відповідної мети сталості. Тобто, фінансування сталого розвитку розглядається як діяльність установ фінансового сектора економіки, яка пов'язана із забезпеченням фінансовим капіталом потреб економічних агентів щодо реалізації їх стратегій і досягнення цілей сталого розвитку у різних тематичних сферах діяльності – економічній, екологічній та соціальній. [15, с. 215].

Паралельно, зазначається, що узагальнення наведених трактувань дозволяє виділити сутнісні ознаки поняття «фінанси сталого розвитку». Зокрема, констатовано той факт, що фінанси сталого розвитку ґрунтуються на концепції визначеного Дж.Елкінгтоном «потрійного критерію» («Triple bottom line»), тобто враховують економічні, соціальні й екологічні складові сталого розвитку. Також визначено цільову функцію сталих фінансів – забезпечення фінансовим капіталом ініціатив зі сталого розвитку, що здійснюються різними економічними агентами, найчастіше у таких сферах діяльності як соціальна, екологічна та розвиток місцевих громад. При цьому, цільовою орієнтацією сталої фінансової системи визначено позитивний вплив на економіку і суспільство та створення сталої вартості (економічної, екологічної, соціальної) у довгостроковому періоді (одночасно або в залежності від пріоритетів інвесторів та вибраних стратегій). Визначено, що фінансування у сталій фінансовій системі надається різними суб'єктами фінансового ринку (фінансовими установами), які у своїй діяльності керуються принципами сталого розвитку та корпоративної й екологічної соціальної відповідальності. Визнається, що фінансування сталого розвитку потребує спеціалізованих інноваційних фінансових інструментів, продуктів, моделей та методів мобілізації й інвестування капіталу, що враховують особливості реалізації заходів зі сталого розвитку [15, с. 214].

На сьогодні серед фінансових інститутів світового рівня координатором і головним розроблювачем необхідних заходів щодо створення сталої фінансової

системи та інкорпорації її елементів у фінансову систему світу виступає UNEP ООН, створена ще за ініціативою Стокгольмського саміту 1972 р. У її програмі дій щодо імплементації елементів системи сталих фінансів у фінансові системи на національному, регіональному та корпоративному рівнях пропонується наступне:

По-перше: рекомендовано розбудовувати основні інструменти “зеленого” фінансування, забезпечуючи співробітництво державних і приватних фінансів, а також громадянського суспільства. На середину 2010-х років, згідно до оцінки експертів, близько 10 країн мали національні стратегії з розвитку сталих фінансів; за прогнозами, на початок 2020-х років їхня кількість може досягнути більше 50 одиниць.

По-друге: пропонується використовувати нові фінансові технології для фінансування сталого розвитку, включаючи інтегрування його цілей у діяльність фінансових інноваторів та у цифрові фінанси, у тому числі за рахунок нових регулятивних заходів і політик.

По-третє: необхідно активно використовувати потенціал державних фінансів за трьома основними напрямками: бюджетне фінансування й субсидування; допомога в створенні нових екологічно відповідальних фінансових інститутів і ринків, а також просування відповідних правил регулювання й практик.

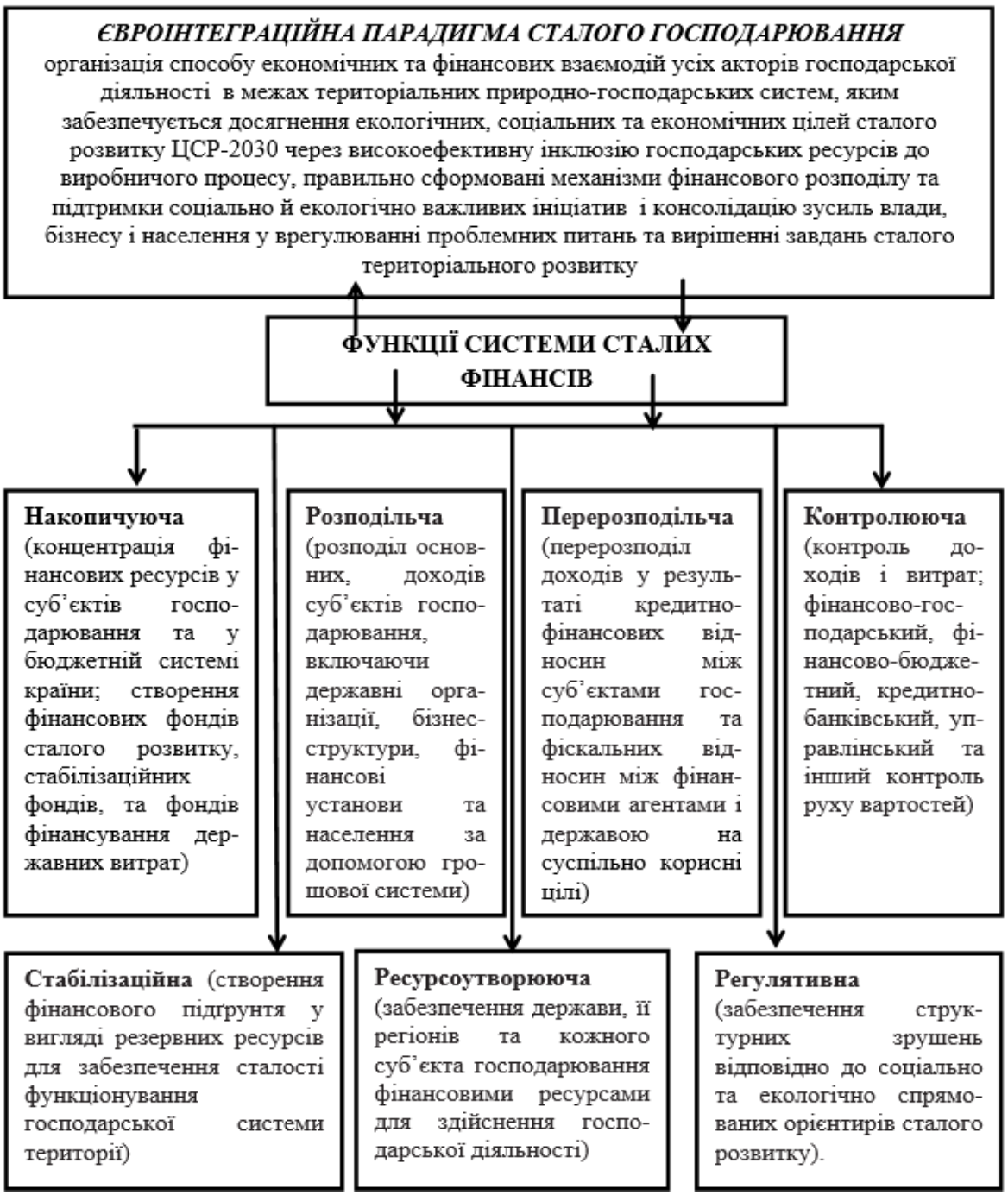

Рис. 1. Функції системи сталих фінансів відповідно до євроінтеграційної парадигми сталого господарювання

(Розроблено авторами з урахуванням [16, с. 14-15]

По-четверте: варто стимулювати створення суспільної думки й сприятливого клімату відносно сталих фінансів у середовищі всіх основних акторів: національних і міжнародних регуляторів, фінансових інститутів, споживачів фінансових послуг для того, щоб забезпечити зрушення в їхньому світогляді й поведінці відповідно до парадигми сталого розвитку.

По-п'яте: рекомендовано включати принципи сталого розвитку у вже діючі методи й стандарти глобальної фінансової реформи. Для цього необхідно співробітництво з організаціями, що встановлюють стандарти світової

фінансової системи, та відповідно, глокальних (ЄС) і національних фінансових систем, а також застосування методології оцінки системних ризиків, у першу чергу в рамках Програми оцінки фінансового сектору (Financial Sector Assessment Program, FSAP) Міжнародного валютного фонду і Світового банку.

По шосте: Особливо наголошується на такому важливому моменті, як необхідність перерозподілу потоків капіталів на користь розвитку секторів і галузей, дружніх для навколишнього середовища. Цьому повинні сприяти зміни в національних і міжнародних регуляторних стандартах [4, с. 62-65].

Варто зупинитися також на важливому факторі наявності необхідних передумов для того, щоб високоефективно інтегрувати концепцію, принципи, механізми та інструменти сталих фінансів на національному рівні. У сучасних дослідженнях зазначається, що розвитку сталих фінансів насамперед сприятимуть прагнення до формування ефективних і стабільних національних фінансових систем, що стало новим трендом посткризового етапу еволюції фінансового світу після кризи 2008-го року і може значним чином актуалізуватися через економічну та фінансову кризу 2020-го року. Також відзначається провідна роль у становленні системи сталих фінансів організаційних заходів та інструментів підтримки сталих фінансових ініціатив з боку публічного, корпоративного і фінансового секторів, а також технологічних драйверів («зелені» кредити; «зелені облігації». «зелені» страхові послуги. «зелені» бюджетні програми реструктуризації галузей та виробництв та ін.), які за рахунок привабливої ціни капіталу стимулюють конкуренцію на ринку фінансових послуг, знижують бар'єри на вхід у фінансову галузь, що й створює передумови до підвищення фінансової інклюзії та забезпечує появу нових запитів з боку споживачів фінансових послуг, що в сукупності відображає поступову трансформацію фінансового мислення в напрямі активізації екологічних та соціальних аспектів сталого розвитку [3; 4].

Узагальнюючи досвід економічно розвинених держав, постсоціалістичних країн та країн, що розвиваються, до передумов впровадження концепції сталих фінансів у господарську практику фахівці відносять наступні фактори [3, с. XIV- XV]:

- просування нової моделі фінансового мислення (національні й міжнародні проекти з розвитку сталих фінансових систем, включаючи розробку дорожніх карт, подальший розвиток індустрії стійких фінансових послуг, визнання значимості нових професійних компетенцій з фінансових спеціальностей);
- впровадження ініціатив у царині сталих фінансів в ринкову практику (нові формати звітності для корпоративних емітентів, нові напрямки фінансової аналітики й управління фінансовими ризиками);
- визнання значимості ініціатив у сфері сталих фінансів на законодавчому рівні (окремі приклади введення нових регулятивних вимог до учасників фінансового ринку за ініціативою державних органів влади);
- розвиток співробітництва між державою й суспільством (державна підтримка приватних фінансових ініціатив в сфері сталого розвитку, участь

публічних фінансових інститутів у фінансуванні значимих для досягнення ЦСР проектів, розширення фінансової взаємодії у форматі державно-приватного партнерства);

- директивне налагодження вбудованих механізмів, які дають сигнальний ефект для учасників фінансових відносин (наприклад, встановлення спеціальних (пільгових) режимів доступу до фінансових ресурсів для окремих видів діяльності, які відповідають пріоритетам сталого розвитку).

Отже, відповідно до функціоналу системи сталих фінансів та рекомендованих фахівцями заходів щодо інкорпорації її елементів у національну фінансову систему, можна визначити такі основні напрями імплементації принципових засад сталого розвитку в систему державних, місцевих та корпоративних фінансів, чим створюватимуться організаційні можливості для сталого господарювання:

- створення фінансових фондів сталого розвитку як суверенних (для територій і корпорацій – квазісуверенних) фондів, створених та керованих як фонди фінансових активів, метою котрих є поточна стабілізаційна функція та здійснення накопичень для майбутніх поколінь;
- розвиток корпоративного управління у напрямах забезпечення екологічної та соціальної відповідальності бізнесу, а також публічно-приватних взаємодій підприємницький структур із владою та населенням для участі у вирішенні завдань сталого розвитку галузей і територій;
- фінансовий контроль, прозорість, транспарентність і розкриття інформації, включаючи оцінки можливих соціальних і екологічних наслідків фінансових операцій для прийняття консенсусом ефективних управлінських рішень за принципами полісуб’єктного управління із забезпеченням балансу публічних та індивідуальних інтересів з використанням платформ полісуб’єктного управління територіальними активами;
- урахування у фінансовій діяльності ризиків, пов'язаних зі зміною клімату, системних екологічних, природно-техногенних, соціальних та інших ризиків, а також здійснення поточного ризик-менеджменту із урахуванням можливого матеріального збитку від стихійних лих і екологічних ризиків, впровадження екологічного страхування від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;
- трансформація фінансової культури й кодексів поведінки фінансових інститутів, спрямована на забезпечення сталого функціонування фінансових ринків через впровадження механізмів відповідального інвестування, сталого банкінгу, сталого страхування, сталої біржової діяльності та інших фінансових ініціатив в рамках парадигми сталих фінансів.

Серед практичного інструментарію системи сталих фінансів варто відзначити насамперед інструментарій зі сфери роздрібних фінансів, такий, зокрема, як «зелена» іпотека; «зелена» позика під заставу житла; «зелена» позика для комерційного будівництва; «зелений» кредит; «зелені» кредитні картки тощо. У сфері інвестиційних фінансів це фінансування «зелених» проектів; «зелена» секьютеризация активів; «зелений» венчурний капітал і фонди прямих

інвестицій; технологічний лізинг; вуглецеві фінанси тощо. У сфері фондового ринку та консолідованого управління активами це вуглецеві й екологічні фонди; резервні фонди; «зелені» та т.з. «катастрофні» (подійні) облігації; природно-ресурсні та екологічні ETF-фонди тощо. У сфері екологічного страхування це екологічне страхування виробництв; страхування транспортних засобів; вуглецеве страхування; страхування від надзвичайних подій тощо. У сфері проектного фінансування високоефективними механізмами є консолідоване фінансування проектів та програм сталого соціально-економічного розвитку за національною та міжнародною участю із широким залученням, поряд із державним фінансуванням, інвестиційних, технологічних та інноваційних ресурсів міжнародних фінансових організацій та транснаціональних корпорацій, а також національних фінансового та виробничого корпоративного секторів (з урахуванням робіт [17 – 19]).

На корпоративному рівні основними методами формування системи фінансових механізмів корпоративного сталого розвитку визначено: забезпечення чутливості фінансових результатів підприємств до зміни рівня корпоративних екологічних і соціальних стандартів; формування інституціонального середовища, сприятливого для сталого розвитку корпоративних утворень; створення умов для фінансування корпоративного сталого розвитку за рахунок, у тому числі, бюджетних коштів; забезпечення зв’язку вартості позикового капіталу для інвестицій у корпоративний розвиток з рівнем корпоративних екологічних і соціальних стандартів; створення умов для функціонування соціально-відповідальних інституційних інвесторів та банківського кредитного сектору; забезпечення збалансованості інтересів стейкхолдерів у процесі формування корпоративної емісійної та дивідендної політик; забезпечення зв’язку страхових тарифів з рівнем корпоративних екологічних і соціальних стандартів; забезпечення доступності капіталів для сталого розвитку компаній [20, с. 226].

У цілому, як видно, система сталих фінансів, як складова системи сталого господарювання, у цілому характеризується достатньо розвинутим функціоналом і може виконувати різноманітні функції, серед яких насамперед варто по відношенню суб’єктів господарювання виділити три базових напрями. Так, першим напрямом є фінансова інклюзія, тобто розширення можливостей користування банківськими страховими та іншими фінансовими послугами для підприємств і організацій, що здійснюють екологічно та соціально важливу діяльність. Другим напрямом є фінансове регулювання, яким забезпечується насамперед екологічно та соціально відповідальне спрямування діяльності фінансових установ за допомогою впровадження принципів відповідальності та підзвітності. Третім напрямом є фінансова, насамперед інвестиційна підтримка соціально та екологічно значущих проектів, галузей і сфер господарства, функціонування котрих має важливе значення для забезпечення сталості господарювання у цілому.

Висновки. Визначено, що починаючи з саміту Ріо-92 концепт сталих фінансів перебуває в центрі уваги наукової спільноти й включає ряд напрямків,

зокрема, формування «кліматичних», «зелених», «соціальних», «відповідальних» і, в остаточному підсумку, «стійких» фінансів і на сьогодні теорія сталих фінансів сформована переважно як ряд декларацій міжнародного співтовариства та набір низових бізнес-ініціатив, які можна окреслити як загальний теоретико-практичний концепт системи фінансів сталого розвитку.

Окреслено сутність концепту сталих фінансів як фінансової системи, яка стабільно функціонує за допомогою сучасного фінансового інструментарію, є стійкою за рахунок більшої прив'язки до реальної, фізичної економіки і обслуговує запити інклюзивного, екологічно стійкого та соціально спрямованого економічного розвитку за допомогою організації сталих інвестування, банкінгу, біржової діяльності, фіскальної та страхової систем і формування відповідних фондів фінансування сталого розвитку тощо з урахуванням екологічного, соціального та управлінського критеріїв (Environmental, Social, and Governance ESG) у фінансовій діяльності.

З урахуванням позиції світових експертів, сталі фінанси визначено як інтеграцію екологічних, соціальних і управлінських факторів (ESG-factors) у фінансові рішення (інструментальна концепція); як фінанси, що сприяють стійкому економічному, соціальному й екологічному розвитку (інституціональна концепція); а також як фінансову систему, яка є сталою і здатна вирішувати довгострокові освітні, економічні, соціальні й екологічні проблеми через формування сталих інвестицій, страхування і банкінгу, фінансових і валютних ринків, а також «зелених», «кліматичних», «відповідальних», «соціальних» фінансів сталого розвитку тощо (функціональна концепція).

Визначено базові складові євроінтеграційної парадигми сталого розвитку як основу для формування сучасної сталої фінансової системи, а саме: наздоганяючий економічний розвиток, включаючи інклюзію активів у господарський обіг та активізацію розподільчих й акумулятивних рентних механізмів; просторову соціальної інтеграцію, пов’язану з децентралізацією врядування і розширенням прав громад в управлінні територіальними активами; екосистемну стабілізацію, що реалізовуватиметься через комодифікацію екосистемних послуг, сучасний фіскальний інструментарій, та консолідоване фінансування сталого розвитку, а також належне врядування, що може бути реалізована через полісуб’єктну просторову систему управління територіальними активами з використанням платформ колаборативних взаємодій між владою, бізнесом та населенням.

На основі інноваційних підходів до забезпечення сталості функціонування територіальних господарських систем шляхом застосування механізмів полісуб’єктного управління, орієнтованих на самотранформаційні процеси, рушійною силою котрих є низова ініціатива економічних агентів, упорядкована інтерактивними взаємовідносинами між владою, бізнесом і населенням та забезпечена фінансовими ресурсами сталого розвитку рентного походження, сформульовано євроінтеграційну парадигму сталого господарювання як організацію способу економічних та фінансових взаємодій усіх акторів

господарської діяльності в межах територіальних природно-господарських систем, яким забезпечується досягнення екологічних, соціальних та економічних цілей сталого розвитку ЦСР-2030 через високоефективну інклюзію господарських ресурсів до виробничого процесу, правильно сформовані механізми фінансового розподілу і підтримки соціально й екологічно важливих ініціатив у вирішенні завдань сталого територіального розвитку.

Встановлено, що місце і роль сталих фінансів, як складової системи сталого господарювання, пов'язані з базовими функціями фінансів, а саме, такими, як накопичуюча (концентрація фінансових ресурсів); розподільча (розподіл доходів за допомогою грошової системи), перерозподільча (перерозподіл доходів у результаті кредитно-фінансових та фіскальних відносин тощо), контролююча (контроль за доходами і видатками та інші види контролю), ресурсоутворююча (забезпечення суб'єктів господарювання фінансовими ресурсами); стабілізаційна (створення фінансового підґрунтя для забезпечення сталості господарювання) та регулятивна (забезпечення структурних зрушень та економічного розвитку відповідно до соціально та екологічно спрямованих орієнтирів).

Окреслено основні позиції для імплементації принципів сталого розвитку в систему державних, місцевих та корпоративних фінансів, включаючи створення фінансових фондів сталого розвитку; розвиток корпоративного управління у напрямах забезпечення екологічної та соціальної відповідальності бізнесу; оцінювання можливих соціальних і екологічних наслідків фінансових операцій для прийняття консенсусом ефективних управлінських рішень; урахування екологічних, природно-техногенних, соціальних та інших ризиків при здійсненні фінансової діяльності; трансформацію фінансової культури й кодексів поведінки фінансових інститутів, спрямовану на забезпечення сталого функціонування фінансових ринків через впровадження механізмів відповідального інвестування, сталого банкінгу, сталого страхування, сталої біржової діяльності та інших ініціатив в рамках концепту сталих фінансів.

Визначено базові складові функціоналу сталих фінансів: по-перше: фінансову інклюзію, тобто розширення можливостей користування банківськими страховими та іншими фінансовими послугами для підприємств і організацій, що здійснюють екологічно та соціально важливу діяльність; по-друге: фінансове регулювання, яким забезпечується насамперед екологічно та соціально відповідальне спрямування діяльності фінансових установ за допомогою впровадження принципів відповідальності та підзвітності; по-третє: фінансову, насамперед інвестиційну підтримку соціально та екологічно значущих проектів, галузей і сфер господарства, функціонування котрих має важливе значення для забезпечення сталості господарювання у цілому та активізації євроінтеграційних процесів.

Список використаних джерел:

1. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. Утверждена резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года. [Електронний ресурс].URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621#Text
1. 2.Best Practices in Sustainable Finance // Strandberg Consulting, June 2005. 52 p.
2. 3.The Financial System We Need. Aligning the Financial System with Sustainable Development. The UNEP InquiryReport. October 2015, 112 p. URL: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2015/11/The_Financial_System_We_Need_Policy_Summary_EN.pdf
3. The Financial System We Need: From Momentum to Transformation. UNEP. October 2016, 96 p. [Електронний ресурс] URL: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/09/The_Financial_System_We_Need_From_Momentum_to_Transformation.pdf
4. Худякова Л.С. Реформа глобальных финансов в контексте устойчивого развития. Мировая экономика и международные отношения. 2018, № 62(7). С. 38–47.
5. Васильчук І. П. Фінанси сталого розвитку як відповідь на виклики постіндустріальної економіки. Проблеми економіки. 2015. № 2. с. 213-218.
6. Львова Н.А. Концепция устойчивых финансов в контексте развития социально-экономических систем/ Львова Н.А./ Современные тренды развития стран и регионов – 2018/ Материалы международной научно-практической конференции/ Тюмень 7 дек. 2018: в 2 томах. О.В. Ямова. Тюмень: ТИУ. – 2019. – С. 261-264.
7. Львова Н.А. Могут ли устойчивые финансы претендовать на роль новой парадигмы финансовой науки?/ Львова Н.А., Воронова Н.С.// Реализация целей устойчивого развития: европейский и российский опыт: сб. научных статей по материалам конференции. Отв. ред. Е.В. Викторова. С-Пб: СПбГЭУ, 2019. – С. 70-79.
8. Ferreira (de), M.C.R. A systematic review of literature about finance and sustainability / M.C.R. de C. Ferreira, V. A. Sobreiro, H. Kimura, F. L de M. Barboza // Journal of Sustainable Finance & Investment. 2016. Vol. 6. Iss. 2. P. 112-147.
9. Дарушин И.А. Международная практика в области устойчивых финансов: тенденции и перспективы/ И.А.Дарушин //Банковская система: устойчивость и перспективы развития : сборник научных статей десятой международной научно-практической конференции по вопросам банковской экономики, Пинск, 25 октября 2019 г. / Министерство образования Республики Беларусь [и др.]; редкол.: К.К. Шебеко [и др.]. Пинск : ПолесГУ. 2019. С. 42-45.
10. Канаев А.В. Инициативы бизнес-сообщества в области устойчивого развития и устойчивых финансов/ А.В. Канаев, О.А. Канаева.// Электронный научно-практический журнал «Синергия». 2018. № 5. с. 7-17. [Електронний ресурс]. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/initsiativy-biznes-soobschestva-v-oblasti-ustoychivogo-razvitiya-i-ustoychivyh-finansov

11. Financing a sustainable European economy: Interim Report. The High-Level Expert Group on Sustainable Finance, 2017. 69 p.

12. Financing a sustainable European economy: Final Report. The High-Level Expert Group on Sustainable Finance, 2018. 99 p.

13. 14.Фінансово-економічний механізм управління територіальними природно-господарськими комплексами/за заг. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А.Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. – 528 с.

14. Васильчук І.П. Фінанси сталого розвитку як відповідь на виклики постіндустріальної економіки. Проблеми економіки. 2015. № 2. с. 213-218.

15. Петровська І.О. Фінанси (з елементами статистики фінансів): навчальний посібник / І.О. Петровська, Д.В. Клиновий/ – К. : ЦУЛ, 2002. – 300 с.

16. Зеленая экономика. Новая парадигма развития страны / С.Н. Бобылев, В.С. Вишняков, И.И. Комаров [и др.]; под. общ. ред. А.В.Шевчука. М.: СОПС.– 2014. – 248 с.

17. 18.Котляревський Я.В. Розвиток міжнародного фінансування проектів сталого розвитку та вирішення глобальних екологічних проблем / Котляревський Я.В., Троцький Т.В., Дяченко М.О.// Проблеми економіки. – 2017. – № 4. – С. 15–23.

18. Амоша О.І. Про фінансове забезпечення реалізації програм сталого соціально-економічного розвитку/ Амоша О. І., Міхальова К. В. // Ефективна економіка: електрон. наук. фахове вид. – 2014. – № 1. [Електронний ресурс] URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2703.

19. Рогов Г.К. Система фінансових механізмів корпоративного сталого розвитку: складові концепції / Г.К. Рогов //Вісник соціально-економічних досліджень Одеського національного економічного університету, № 3 (67). – 2018. – с. 222-229.

УДК 339.972

Кудирко Л.

кандидат економічних наук, професор

професор кафедри світової економіки

Київський національний-торговельно економічний університет

Корогод А.

здобувач вищої освіти

Київський національний-торговельно економічний університет

ЗАПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ «ЦИРКУЛЯРНОЇ» ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ БАЗУЮЧИСЬ НА ДОСВІДІ ЄС

INTRODUCTION OF THE CIRCULAR ECONOMY MODEL IN UKRAINE BASED ON EU EXPERIENCE

Анотація. У статті розглядаються основні особливості економіки замкнених циклів відповідно до опублікованого Європейською Комісіїю Плану дій щодо «циркулярної» економіки (Circular Economy Action Plan). У розрізі сучасних економічних тенденцій та масштабних глобалізаційних викликів, дана тематика набуває все більшої популярності через значне зростання використання, і, як наслідок, виснаження природних ресурсів. Метою роботи є визначення основних положень Плану дій як складової порядку денного стратегії Європейського «зеленого» курсу та аналіз українських реалій до адаптації положень із описом ризиків на шляху переходу до такої моделі. Підсумовано орієнтовні заходи переходу до «циркулярної» економіки ЄС в цілому та окреслено короткострокові перешкоди на шляху до її формування. Особливу увагу також приділено аналізу програмних документів у сфері кліматичної політики України та визначенню їх прогалин.

Ключові слова: циркулярна економіка, ресурсозбереження, Паризька угода, сталий розвиток, ЄС.

Summary. The article considers the main features of the closed cycle economy in accordance with the Circular Economy Action Plan published by the European Commission. In the context of current economic trends and large-scale globalization challenges, this topic is becoming increasingly popular due to the significant increase in use and, consequently, the depletion of natural resources. The aim of the work is to determine the main provisions of the Action Plan as part of the agenda of the European "green" course strategy and analysis of Ukrainian realities to adapt the provisions

describing the risks on the way to the transition to such a model. Indicative measures of transition to the circular economy of the EU as a whole are summarized and short-term obstacles on the way to its formation are outlined. Particular attention is also paid to the analysis of program documents in the field of climate policy of Ukraine and the identification of their gaps.
Keywords: circular economy, resource conservation, the Paris Agreement, sustainable development, the EU.

Постановка проблеми. Наразі попри чисельні заклики експертів у сфері глобалістики та екології, представників громадянських спільнот, світова економіка як модель глобального виробництва, розподілу та споживання ресурсів лишається переважно лінійною. Принцип «лінійності»: «взяти – виробити – використати – викинути», яким користувалася більшість суб'єктів господарювання, вже з початком індустріальної революції почав втрачати свою цінність, в новітню ж добу проблеми вичерпності ресурсів, збалансованого природокористування та збереження довкілля як ніколи набувають все більшої значущості. Економіка замкнених циклів («циркулярна» економіка), пропонована Європейською Комісією у рамках стратегії Green Deal, є новою моделлю економіки, що покликана забезпечити рух від масового споживання до повторного відповідального використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запит на запровадження економіки замкнених циклів містяться на порядку денному в урядів країн, міжнародних організацій, фондів та фінансово-кредитних установ, що прогнозують появу нових перспективних ринків. Разом з тим, перехід до «циркулярності» не залишає осторонь як науковців, так і теоретиків економічного та екологічного спрямування. Зокрема, серед вчених, які розглядали основи функціонування циркулярної економіки та економічні механізми спонукання до повторного використання ресурсів, можна назвати Х. Нгуєна, М. Зілса, М. Стачті, Н. Пахомова та П. Вільямс. Українські дослідники О. Алимов, В. Геєць, А. Чухно велику увагу у своїх працях приділяли питанням промислової модернізації в Україні. Проблеми «зеленої» економіки, глобальних змін та їх впливу на національні трансформації у своїх дослідженнях висвітлили І. Зварич, І. Кочешкова, Н. Трушкіна, Є. Хлобистов, а варіативність моделей управління відходами стало головним предметом досліджень В. Міщенка, Г. Виговської, В. Барановської, які досліджували європейський досвід та напрями державної політики відповідального управління. Проте, зважаючи на значну кількість напрацювань за даним напрямком дослідження, поглибленої уваги потребує систематизація та аналіз ключових положень стратегії Green Deal та Плану дій, випущеного у рамках цієї стратегії та оцінювання можливостей такого переходу для України.

Метою статті є узагальнення основних положень Плану дій щодо циркулярної економіки як складової порядку денного стратегії Європейського «зеленого» курсу, виявлення потенціалу адаптації даних положень до

українських реалій із зазначенням ризиків та деструктивних чинників, що ускладнюють цей процес.

Виклад основного матеріалу. Економіка замкнених циклів є концепцією управління ресурсами, що стрімко набуває глобальної популярності та визнається в науковій літературі як один з ключових рушіїв для досягнення цілей Паризької угоди. Від першої згадки про «циркулярність» економіки минуло 30 років [1], втім тільки після офіційного впровадження у ЄС її популярність стрімко зросла [2], а світові лідери поступово усвідомлюють її значущість для досягнення сталого розвитку [3].

11 березня 2020 року Європейська Комісія ухвалила План дій щодо «циркулярної» економіки (Circular Economy Action Plan) [4]. Він є важливою складовою порядку денного стратегії Європейського «зеленого» курсу (European Green Deal). Метою даного Плану є скорочення споживання в ЄС та подвоєння повторного використання ресурсів у найближчі десятиліття, одночасно сприяючи економічному зростанню. Варто відмітити, що за даними Євопейської Комісії реалізація заходів Плану може збільшити ВВП ЄС на додаткові 0,5% до 2030 року та створити близько 700 тис. нових робочих місць [5], що має позитивний економічний ефект та стимулює країни до пришвидшення переходу.

План дій описує ініціативи для всього життєвого циклу продукції – від проектування та виготовлення до споживання, ремонту, повторного використання, переробки та повернення ресурсів в економіку, що візуально представлено на рис.1. В даний час життєвий цикл багатьох продуктів широкого вжитку занадто короткий, їх не можна повторно використовувати, відремонтувати чи переробити, або ж вони підлягають використанню лише одноразово.

Рис. 1. Схематичне представлення життєвого циклу продукції за «циркулярної» економіки.

Джерело: розроблено автором на основі [5].

Лінійна структура виробництва та споживання («take-make-use-dispose») не дає виробникам стимулу виготовляти більш стійкі продукти. Ініціатива нової політики щодо сталості продукції має на меті змінити цю ситуацію за допомогою дій, спрямованих на «озеленення» не тільки економіки, а й продуктів, що використовуються у повсякденному житті [6].

Ознайомлення з напрямками реалізації Плану дій щодо «циркулярної» економіки, дозволяє нам виокремити такі із них:

- *Підтримка випуску «довговічних» продуктів*

У рамках цієї ініціативи та, де це доречно, за допомогою окремих інструментів, Єврокомісія розгляне встановлення принципів сталості. Нові правила, зокрема, стосуватимуться необхідності покращити довговічність, повторне використання, оновлення та ремонтопридатність, вирішення проблеми наявності небезпечних хімічних речовин у продуктах та збільшення вмісту переробленої продукції. Також Єврокомісія має на меті обмежити одноразове використання та протидіяти передчасному застаріванню продукції, що виготовляється. Введення заборони на утилізацію непроданих товарів тривалого користування також буде частиною заходів.

Для того, щоб випуск продукції пристосовувався до кліматично нейтральної, ресурсоефективної та кругової економіки, скоротив обсяг відходів та забезпечив високу продуктивність учасників сталого розвитку, Єврокомісія запропонує законодавчу ініціативу щодо сталої продуктової політики. Основою цієї ініціативи буде розширення Директиви 2009/125/ЄС, яка встановлює рамки для визначення вимог із екодизайну, що застосовується до енергоспоживчих продуктів. Сферу застосування Директиви розширять на якомога більше типів продукції.

У межах цієї ініціативи Єврокомісія визначає пріоритетні ланцюги доданої вартості та товари, такі як електроніка, ІКТ, текстиль, меблі та «проміжні товари із високим впливом», зокрема сталь, цемент та хімікати. Список є відкритим і може бути доповнений із часом. Аби вимоги до продукції відповідали згаданим вище принципам сталості, Єврокомісія пропонує:

- прийняти та впровадити новий робочий план з питань екодизайну та енергетичного маркування (Ecodesign and Energy Labelling Working Plan) на 2020-2024 роки;
- переглянути Директиву 2009/125/ЄС та вимоги до груп продукції на основі критеріїв та правил, встановлених згідно з Регламентом (ЄС) № 66/2010 (EU Ecolabel Regulation), підходів щодо екологічного «сліду» та «зелених» державних закупівель;
- створити подальші критерії стійкості не лише продуктів, а й послуг, включаючи соціальні;
- створити Європейський простір даних для «розумних» додатків (European Dataspace for Smart Circular Applications);

- удосконалити реалізацію вимог щодо сталого розвитку спільно з національними урядами.

- *Посилення можливостей споживачів та публічних закупівель*

Єврокомісія працюватиме над посиленням ремонтопридатності продукції. Мета даної ініціативи полягає у внесенні «права на ремонт» (right to repair) у політику ЄС щодо споживачів та реалізації товарів до 2021 року. План також передбачає заходи щодо надання споживачам більш достовірної інформації про продукцію в місці продажу, в тому числі про строк використання товарів та інші показники.

Єврокомісія запропонує компаніям обґрунтовувати екологічність своєї продукції, використовуючи методи оцінки екологічного «сліду». Будуть запропоновані більш жорсткі правила для боротьби з грінвошингом та передчасним застаріванням продукції. Таким чином, споживачі матимуть доступ до достовірної інформації щодо ремонтопридатності та довговічності продукції, що допоможе направити вектор вибору покупця на більш екологічні товари.

Ініціативи та законодавство ЄС вже, певною мірою, мають вплив на аспекти стійкості продуктів та можливостей споживачів. Зокрема, Директива 2009/125/ЄС щодо екодизайну успішно регулює вимоги до енергоефективності та деякі питання обігу товарів. У той же час, такі інструменти як Регламент (ЄС) № 66/2010 та критерії «зелених» державних закупівель є ширшими за обсягом, але мають менший вплив через добровільний характер використання даних інструментів. І хоча «зелені» закупівлі є добровільним інструментом, Єврокомісією він визнається як потужний стимул для екологічних інновацій [7].

Серед іншого, Брюссель запропонує мінімальні обов'язкові критерії та цілі «зелених» закупівель у галузевому законодавстві та на етапі обов'язкової звітності органів влади. Ці заходи будуть спрямовані на запобігання невиправданому адміністративному тягарю для закупівельників. Крім того, Єврокомісія продовжить підтримку через навчання та розповсюдження передової практики, а також заохочення закупівельників у державному секторі до участі в ініціативі Public Buyers for Climate and Environment [8].

- *Підвищення повторного використання ресурсів у промисловості*

Перехід до «циркулярності» відіграє важливу роль у трасформації галузей промисловості. Даний перехід може створити значну економію ресурсів у межах виробничих процесів, створити додану вартість та розширити економічні можливості промислових підприємств. В поєднанні з цілями, визначеними у промисловій стратегії (Industrial Strategy), Єврокомісія планує забезпечити більшу «циркулярність» у промисловості шляхом:

- оцінки варіантів у контексті перегляду Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди (Industrial Emissions Directive);
- сприяння міжгалузевій співпраці через розробку самими промисловцями системи звітності та сертифікації;
- впровадження Плану дій з питань біоекономіки (Bioeconomy Action Plan);

- сприяння використанню цифрових технологій для відстеження, планування та фіксації руху ресурсів;
- сприяння використанню «зелених» технологій через реєстрацію Схеми верифікації екологічних технологій ЄС (EU Environmental Technology Verification scheme) як сертифікаційного знака ЄС.

Більшість екологічних проблем мають транскордонний характер та вирізняються глобальним впливом, тому піддаються ефективному вирішенню лише за допомогою міжнародної співпраці. З цієї причини Лісабонський договір встановлює, що однією з ключових цілей політики ЄС щодо навколишнього середовища є сприяння заходам на міжнародному рівні для вирішення регіональних чи світових екологічних проблем, зокрема боротьби зі змінами клімату. Таким чином, ЄС бере активну участь у розробці, ратифікації та реалізації багатосторонніх екологічних угод [9].

У цьому аспекті План дій вимагає систематичної роботи із переходу до глобальної кругової економіки, включаючи багатосторонній діалог. Розширена мережа зовнішніх зв'язків ЄС та його глобальна сила надають великі перспективи для просування ключових політик та підходів у напрямку «циркулярної» економіки на міжнародному рівні. Відповідно до робочого документу Єврокомісії (Commission Staff Working Document) можуть бути використані такі інструменти та важелі міжнародного виміру для реалізації підходів у напрямку «циркулярної» економіки (рис.2).

- політичний діалог, торгівля, технічна, фінансова допомога та інвестиції для сприяння «циркулярній» економіці у країнах-партнерах;
- узгодження, де це доцільно, норм та стандартів щодо «циркулярної» економіки ЄС, відповідних політик (включаючи екодизайн);
- нові бізнес-моделі, ефективне використання ресурсів та чистих технологій;
- безпечне управління хімічними речовинами;
- масштабні заходи щодо запобігання та поводження з відходами (включаючи плани запобігання та управління відходами);
- розширені схеми відповідальності виробників та схеми повернення застави для пластикової тари та упаковки;
- довготривале використання продуктів та інформування споживачів;
- підвищення кваліфікації та перекваліфікація.

Рис. 2. Інструментарій реалізації підходів «циркулярної» економіки.
Джерело: розроблено автором на основі [10].

Ситуація в Україні дещо відрізняється від загальних тенденцій до змін у ЄС. Важливими програмними документами у сфері кліматичної політики в

Україні є Національна стратегія управління відходами до 2030 року та Національний план управління відходами до 2030 року, Стратегія державної екологічної політики України на період до 2030 року, Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року та план її реалізації, Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року.

Національна стратегія управління відходами, схвалена у 2017 році, є документом, який розпочинає реформу управління відходами з метою апроксимації директив ЄС у сфері управління відходами та передбачає ряд заходів, починаючи з підготовки та прийняття відповідного законодавства, введенням систем розширеної відповідальності виробника щодо певного виду відходів, розробленням технічних регламентів з питань поводження з відходами та закінчуючи розробленням регіональних планів управління відходами та будівництвом потужностей з оброблення відходів [11].

Національний план управління відходами до 2030 року [12], схвалений у 2019 році, є детальною «дорожньою картою» виконання Національної стратегії, яка спрямована на побудову в Україні системи управління відходами на основі стандартів ЄС та економіки замкненого циклу. Даний документ містить пакет завдань щодо кожного виду відходів – від прийняття необхідної правової бази до конкретних заходів зі збирання, переробки та утилізації.

Стратегія державної екологічної політики України на період до 2030 року [13], схвалена у 2019 році, є оновленим документом, що має на меті не лише сприяти подоланню наслідків екологічних проблем, а й усувати причини їх виникнення. Дана стратегія та система заходів, що закладена в основу її створення, успішно діє в країнах ЄС та є доктриною формування нової екологічної політики з вектором на ресурсоефективну, циклічну та низьковуглецеву економіку.

Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року [14], схвалена 2016 року, створена з метою вдосконалення державної політики у сфері зміни клімату для досягнення сталого розвитку держави, створення правових та інституційних передумов для забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого розвитку за умови економічної, енергетичної та екологічної безпеки і підвищення добробуту громадян. План заходів щодо виконання Концепції [15] схвалено у 2017 році, він передбачає заходи щодо формування, забезпечення і реалізації державної політики у сфері зміни клімату та поступового переходу до низьковуглецевого розвитку.

Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року [16], розроблена на виконання міжнародних зобов’язань України згідно з положеннями Паризької угоди, рішення Конференції Сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, а також на виконання розпоряджень Кабінету Міністрів. Дана стратегія передбачає скорочення викидів і збільшення поглинання парникових газів, впровадження екологічно безпечного виробництва із застосуванням «зелених» технологій у всіх секторах економіки.

Попри важливі програмні документи, що є чинними, в Україні, на наше переконання, поки не викристалізувалася цілісна політика із підтримки

«циркулярної» економіки. Погоджуємося із експертами, що стан розвитку самих галузей «циркулярної» економіки в Україні дуже низький або відсутній. З огляду на те, що пріоритетним питанням для економіки замкнених циклів є управління відходами, «циркулярність» наразі лише в планах. У Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року жодного разу не згадано про Паризьку угоду, зміни клімату, парникові гази чи викиди, тоді як Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року та план її реалізації не містять жодної згадки про відходи [17, ст. 29-33].

Взаємозв'язок проявляється тільки у Стратегії низьковуглецевого розвитку України до 2050 року, де відходи від нафтопереробної галузі планують вилучати та максимально повторно вводити у господарський обіг як вторинні ресурси (один із кроків до «циркулярності»).

Отже, зазначені стратегічні документи передбачають мінімальну взаємодію та співпрацю профільних відомств. Варто відмітити, що подібна ситуація прослідковується і у політиках багатьох інших країн [18].

Важливим питанням є заохочення уряду України до ширшого застосування цільових економічних інструментів, а саме екологічного податку для підтримки «циркулярних» заходів.

Варто зазначити, що надходження від сплати екологічного податку в Україні менші, ніж у європейських сусідів [19, ст.16], а у перерахунку на євро значно зменшуються у динаміці. Це пояснюється тим, що різні види екологічних податків, які можуть стягуватися у країнах ЄС частково співпадають з компонентами екологічного податку в Україні, та попри це екологічні податки ЄС включають такі види податків, які в Україні існують окремо від екологічного: наприклад, транспортні податки і рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів, води, користування надрами тощо. Також проблемне питання постає у співвідношенні надходжень екологічного податку та видатків держави на охорону навколишнього природного середовища. У всіх країнах Європи, крім України, надходження від екологічного податку значно більші, ніж державні витрати на природоохоронні заходи [20]. Беручи за приклад європейські країни, значна частина видатків на охорону навколишнього природного середовища Франція, Великобританія, Іспанія та Італія спрямовують на поводження з відходами. У Німеччині та Польщі на цей напрям охорони довкілля припадає до 20% видатків [19, ст.16].

Висновки. Узагальнення основних положень Плану дій щодо циркулярної економіки як складової порядку денного стратегії Європейського «зеленого» курсу та виявлення потенціалу адаптації даних положень до українських реалій дозволяє дійти таких висновків:

- перспективні плани запровадження економіки замкнених циклів, задля повторного використання та зменшення натиску на ресурсний фонд, у європейських країнах задають нові тренди у формуванні стратегічних пріоритетів національного розвитку;
- План дій, розроблений Європейською Комісією, є складником Європейської зеленої угоди, ціллю якої є зробити ЄС кліматично

нейтральним до 2050 року містить чіткі орієнтири для переходу до циркулярної економіки;

- попри напрацьовані програмні документи, в Україні допоки відсутній механізм підтримки такого переходу. Циркулярна трансформація секторів економіки та запровадження циркулярної економіки в цілому вимагають подальших кроків в напрямку розробки державної економічної політики, дослідження найбільш перспективних секторів економіки з точки зору включення ланок переробки відходів до виробничих ланцюгів, а також в напрямку визначення можливих джерел інвестицій для фінансування проектів із передових методів утилізації відходів.

Список використаних джерел:

1. Pearce, D., & Turner, R. (1990). Economics of natural resources and the environment. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 378 pp.
2. EC (2015). Closing the Loop – An EU Action Plan for the Circular Economy. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0614 (дата звернення: 05.09.2020)
3. WEF (2014). Towards the Circular Economy: Accelerating the scaleup across global supply chains. World Economic Forum. Geneva, Switzerland. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_ENV_TowardsCircularEconomy_Report_2014.pdf (дата звернення: 05.09.2020)
4. Changing how we produce and consume: New Circular Economy Action Plan shows the way to a climate-neutral, competitive economy of empowered consumers // European Commission / Press corner. URL: https://ec.europa.eu/commission/ presscorner/detail/en/ip_20_420 (дата звернення: 05.09.2020)
5. Circular Economy Action Plan: for a cleaner and more competitive Europe. URL: https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_ action_ plan.pdf (дата звернення: 05.09.2020)
6. Sustainable Products in a Circular Economy – Towards an EU Product Policy Framework contributing to the Circular Economy // Commission Staff Working Document. URL: https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/sustainable_ products_circular_economy.pdf (дата звернення: 07.09.2020)
7. Green Public Procurement // European Commission / Environment. URL: https://ec.europa.eu/environment/gpp/index_en.htm (дата звернення: 07.09.2020)
8. The European Green Deal // Communication From The Commission. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM% 3A2019%3A640%3AFIN (дата звернення: 04.09.2020)

9. Official Journal of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC (дата звернення: 05.09.2020)

10. Commission Staff Working Document / Leading the way to a global circular economy: state of play and outlook. URL: https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/leading_way_global_circular_economy.pdf (дата звернення: 04.09.2020)

11. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8.11.2017 р. № 820-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text (дата звернення: 08.09.2020)

12. Про затвердження Національного плану управління відходами до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.02.2019 р. № 117-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-planu-upravlinnya-vidhodami-do-2030-roku (дата звернення: 08.09.2020)

13. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text (дата звернення: 08.09.2020)

14. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/249573705 (дата звернення: 08.09.2020)

15. Про затвердження плану заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 878-р. URL: https://zakon.rada .gov.ua/laws/show/878-2017-%D1%80#n8 (дата звернення: 08.09.2020)

16. Стратегія Низьковуглецевого Розвитку України до 2050 Року. URL: https:// menr.gov.ua/files/docs/Proekt/LEDS_ua_last.pdf (дата звернення: 08.09.2020)

17. Європейський Зелений Курс: Можливості та Загрози для України / Аналітичний документ. URL: http://dixigroup.org/storage/files/2020-05-26/european-green-dealwebfinal.pdf (дата звернення: 08.09.2020)

18. Implementing Circular Economy Globally Makes Paris Targets Achievable / ECOFYS / Circle Economy. URL: https://guidehouse.com/-/media/www/site/ downloads/energy/2018/circleeconomyecofys2016circulareconomywhitepaper.pdf (дата звернення: 09.09.2020)

19. Канонішена-Коваленко К. Екологічний податок від А до Я. Київ: Фундація «Відкрите Суспільство», 2017. – 108 с.

20. Environmental protection expenditure - million euro and million units of national currency // Eurostat. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=env_ac_exp1r2&lang=en (дата звернення: 10.09.2020)

УДК 911.3 : 32 (477.82)

Кузишин А.

доцент кафедри географії України і туризму

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ УПОДОБАНЬ НАСЕЛЕННЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ (ДОСВІД СЛОВАЧЧИНИ, ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ)

REFLECTION OF ELECTORAL PREFERENCES OF THE CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES POPULATION ON THEIR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT (EXPERIENCE OF SLOVAKIA, POLAND AND UKRAINE)

Анотація. Через призму результатів електоральних симпатій можна оцінити та співставити соціально-економічні пріоритети в кожній з країн, що аналізуються (Польща, Словаччина, Україна). Для оцінки використано результати останніх виборчих кампаній президента в кожній з країн, які відбувалися 2019-2020 рр. При проведенні порівняльного аналізу використовувалися показники частоти проведення виборів; явка виборців, кількість кандидатів, та політичних поглядів, які уособлювались через підтримку певного кандидата. У зв'язку з пануванням в усіх проаналізованих державах президентсько-парламентської форми правління пропонований алгоритм дослідження дозволяє співставити результати голосування та пріоритетні вектори розвитку держави через певну прихильність електорату.

Результати вибору президента в згаданих країнах свідчать, що соціально-економічні орієнтири в проаналізованих державах є близьким та відзначаються загальним вектором відходу від консервативних національних позицій до формування відкритого суспільства на засадах ліберальної економіки та ідей глобального світу. Спільним показником для Польщі, Словаччини та України слід вважати популяризацію ідею особистого добробуту та економічних свобод.

Ключові слова: вибори, результати президентських виборів, Польща, Словаччина, Україна.

Summary. Through the prism of the results of electoral sympathies, it is possible to assess and compare socio-economic priorities in each of the countries under the analysis (Poland, Slovakia, Ukraine). The results of the last presidential election campaigns in each of the countries that took place in 2019-2020 were used for evaluation. Indicators of the elections frequency were used in the comparative analysis; voter turnout, number of candidates, and political views embodied through the support of a particular candidate. Due to the dominance of the presidential-parliamentary form of government in all of the analysed countries, the proposed research algorithm allows to compare the voting results and priority vectors of the state's development due to a certain commitment of the electorate.
The results of the presidential election in these countries show that the socio-economic guidelines in the analysed countries are close and marked by a common vector of departure from conservative national positions to the formation of an open society based on liberal economics and global world ideas. A common indicator for Poland, Slovakia and Ukraine should be the promotion of the idea of personal well-being and economic freedoms.
Keywords: elections, the results of the presidential election, Poland, Slovakia, Ukraine.

Постановка проблеми. Впродовж 2019-2020 рр. в низці країн Центральної Європи (Польща, Словаччина, Україна) відбулися вибори президента. Наголосимо, що це держави президентсько-парламентського типу, для яких вибори гаранта є вкрай важливим моментом організації суспільного життя. Схожість ситуації також відстежується в тому, що в усіх трьох країнах вибори очільника держави відбувалися в два тури.

Зміни на центрально-європейській політичній сцені співпадали з піднесенням популістських настроїв та партій у Європі та зменшенням підтримки партій з усталеними та досвідченими лідерами таких як Alternative für Deutschland в Німеччині, в Австрії, Шведські демократи – Sverigedemokraterna або Датська народна партія – Dansk Folkeparti. Вони стали попередниками популяризації відцентриських кампаній у Великобританії та США, які проклали шлях до голосування за Brexit та перемогу Дональда Трампа, а також історично найкращих результатів Національного фронту Франції у 2017 році. Питання в тому, наскільки результати польських, словацьких та українських виборів 2019-2020 років відповідають цьому широкому міжнародному контексту.

Конкретне питання, яке ми маємо намір деталізовано розглянути в цій статті, пов’язане з просторовим розподілом таких настроїв. Регіональне дослідження такого характеру є запорукою правильного розуміння зв’язку між формуванням виборчих округів та результатами виборів. Висновки можуть бути актуальними для інших регіонів України, а можливо – і інших держав.

Слід погодитися з думкою А. Ласон та А. Токої [22], що останніми роками спостерігається зростання інтересу до ролі партійних лідерів на виборах та персоналізації політики. Сьогодні є достатньо досліджень, зокрема польських науковців, які спрямовані на те, щоб спростувати гіпотезу про те, що лідер партії є основним та визначальним фактором виборчих рішень у випадку нових партій,

ніж у випадку з більш інституціоналізованими та вже сформованими партійними структурами. Відповідно до сучасної тенденції досліджень, просторові дослідження дозволяють зафіксувати непомітний ефект харизми місцевих лідерів на результат голосування, принаймні, коли вибори проводяться у виборчих округах, і є, мабуть, єдиним недекларативним методом вивчення цього явища [22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика актуальна в колі багатьох наукових напрямків (політології, політичної географії, соціології) як оцінюваних країн, так і в дослідженнях науковців інших держав.

В останні роки дослідження детермінант виборчої поведінки, що оцінюється через показники явки виборців, суттєво розширилися. Ґрунтовний аналіз таких наукових розвідок провели А. Ласон та А. Токої [22], які відзначили, що лише в 2014 р. було опубліковано близько 200 досліджень. Їх дослідження показали, що оцінка явки виборців, проведені як багатоваріантний регресійний аналіз, включає щонайменше одну з 14 змінних: - *соціально-економічний*: чисельність населення, концентрація населення (хоча це слабко співвідноситься з явкою виборців), стабільність населення (вимірюється трьома факторами: мобільність населення, приріст населення та відсоток власників будинків у громаді), однорідність доходів та етнічна однорідність, частка меншин (явка виборців нижча, якщо частка меншини у населенні більша), минула явка; - *політична*: близькість виборів [18] – існує позитивний зв'язок між конкурентоспроможністю виборів та відсотком виборців, які приходять на голосування, політичною роздробленістю [11], виборчими витратами [13, 14]; - *інституціональна*: виборча система [15, 16], обов'язкове голосування [17], вимоги до реєстрації [10] та одночасні вибори [24]. Такі дослідження проводилися також нами [5, 6, 7], оцінюючи особливості електоральної культури та змін електорального поля в межах території Західної України.

У Європі географічна мінливість визначальних факторів явки виборців була досліджена Е. Манслеєм та У. Демшаром [23]. Приклад виборів мера в Лондоні 2012 року показав, що поведінка виборців змінюється в географічному просторі і що деякі змінні, які, як вважається, впливають на явку певним чином, діють нерівномірно в просторі, а іноді навіть змінюють напрямок на протилежне традиційному передбачається ефект. Щодо Франції, М.-С. Саїб намагався визначити частку нерівномірності у явці виборців, що безпосередньо є результатом конкретних соціально-економічних факторів досліджуваних районів, щоб розрізнити конкретний ефект сусідства [25].

Мета даного **дослідження** – провести компаративний аналіз, як результати електоральних уподобань віддзеркалюють соціально-економічну ситуації та орієнтацію в означених країнах та їх великих регіонах.

Виклад основного матеріалу. Результати виборчої активності та електоральної прихильності дають можливість оцінити погляди домінуючої частки населення кожної з досліджуваних країн.

Вартий уваги факт – частота проведення виборів. Це ознака політичної та соціально-економічної стабільності в державі.

В Словаччині за всю історію незалежності (від 1999 р.) всі вибори були плановими (в 2019 р. відбулася п'ята виборча кампанія). Вибори відбувалися навесні (16 березня та 30 березня 2019 р.), і відзначалися загалом невисокою явкою виборців – в середньому по країні – 48,7 %. У першому турі виборів президента Словаччини брало участь 13 кандидатів.

На посада керівника держави в Польщі претендувало 11 осіб (це були шості вибори за новітні історію держави). Четверо з них офіційно не представляли певних політичних сил, будучи безпартійними, хоча й мали підтримку політичних партій країни. Вибори відбувалися влітку (28 червня та 12 липня), але відзначалися загалом високою явкою виборців – понад 64 % в першому та понад 68 % в другому турі.

Вибори президента України відбувалися всьоме, з них двічі вони відбувалися достроково. В Україні в 2019 р. було зареєстровано рекордну кількість 39 претендентів на главу держави (20 з них – самовисуванці). Вибори як і в попередніх двох країнах відбувалися в два тури – 31 березня та 21 квітня.

Однією з складових аналізу електоральної прихильності є явка виборців.

Загалом слід відзначити, що електорат Польщі серед досліджуваних країн є найбільш дисциплінованим. В першому турі виборів участь взяли 64,5 % тих, хто має право голосу. В другому турі цей показник зріс до 68,2 %. Причому, особливо великою була явка виборців у великих містах країни (Вроцлав, Краків, Варшава, Гданськ, Познань – понад 73 %), а також в таких воєводствах як Малопольське, Мазовецьке та Поморське – в кожному з них – понад 70 %. Причому явка в містах та селах практично не відрізнялась (69 % проти 66 %).

Оцінюючи явку виборців на виборах Президента Словаччини слід наголосити на чіткій тенденції зменшення тих, хто взяв участь у виборах в напрямку з заходу (Братиславський край – 54,7 %, Транчинськикй край – 45,8 %) на схід (Кошицький край – 35,5 %, Прешовський край – 38,4 %). В межах цього діапазону коливаються показники явки в межах всіх великих адміністративних одиниць Словаччини. Тільки в межах столичного Братиславського краю явка виборців перевищувала половину від загального числа виборців (в різних районах цього краю показники коливалися в межах 61,9 % до 45,1 %). Водночас мінімальні показники явки були характерні для східних країв та їх територій – Требішов – 27,6 %, Гелніца – 30,9 % (Кошицький край). Загалом явка в першому турі була вищою (48,7 %) ніж в другому (41,7 %).

Для українських президентських виборів була властива досить висока явка – 62,80 %. Найвищою вона була у Львівській (68,91 %) та Волинській областях (68,40 %) областях, найнижчою, вже традиційно, в поліетнічних областях – у Закарпатській (47,00 %) та Чернівецькій (56,10 %). В другому турі явка виборців також залишалась досить високою – 61,42 %.

Загалом висока явка на президентських виборах в означених країнах – не лише прояв цікавості до національних лідерів. Це підтвердження зацікавлення в безпосередній участі управлінням державою – електорат не бажає делегувати

свої повноваження представницьким органам, а хоче самостійно брати участь в процесі

Щодо електоральної прихильності, то в останніх президентських виборах Словаччини та Польщі не спостерігалося суттєвих амплітуд між прихильниками обох лідерів виборчого процесу в межах всієї країни, але вирізнялися великі адміністративні території, які віддавали суттєву перевагу одному з кандидатів. В Україні практично в усіх адміністративних територіях вищого рівня спостерігалась суттєва прихильність до одного з кандидатів (за винятком однієї території).

На відміну від першого туру, коли Дуда переміг у переважній більшості воєводств, у другому турі ситуація змінилася. Загалом по країні його перевага була несуттєвою (51 % проти 49 %). Відслідковується чіткий вектор зростання його прихильників в напрямку із заходу на схід (навіть більш правильно – на південний схід) країни.

Тшасковський був явним переможцем у Поморському, Західнопоморському та Любуському воєводствах. Охочіше голосували за нього у Вармінсько-Мазурському, Куявсько-Поморському, Великопольському, а також у Нижній Сілезії, Ополі та Сілезії.

Більшість виборців підтримали Дуду на Підкарпатті та у Любліні. Чинний президент також переміг Тшасковського в Мазовецькому, Підляському, Свентокшиському, Лодзькому і Малопольському воєводствах.

Одночасно розрив фіксується й за лінією місто/село. За Тшасковського віддала голоси переважна більшість мешканців великих міст та агломерацій, за Дуду – маленьких містечок і сіл.

Так само виборець Дуди виявився старшим, із меншими доходами і часто без вищої освіти.

Мав місце і поділ електорату за освітньою характеристикою. Так, кандидат від «Громадянської платформи» переміг серед володарів університетських дипломів. Чинного президента підтримали виборці з менш престижною вищою освітою і ті, хто має лише бакалаврат, також Дуда здобув перевагу над Тшасковським серед електорату з початковою (базовою) освітою.

У групі громадян з професійною та середньою освітою значно більша підтримка відійшла главі держави та менша – представнику опозиції.

Таким чином, особи молодшого віку з вищою освітою проголосували за Тшасковського. Дуду своєю чергою підтримали старші виборці із середньою та початковою освітою.

Зузана Капутова в першому турі виборів отримала переконливу більшість (майже 60 %) тільки в навколостоличному регіоні. Хоча вона була беззаперечним лідером в усіх без виключення регіонах Словаччини. Слід висловити думку, що саме значна кількість кандидатів стала перепоною до отримання перемоги ще в першому турі. В інших регіонах країни показник підтримки коливався від 45,3 % в Трнавському краї до 30 % в Транчинський краї (саме в межах цієї території була максимальна підтримка Мароша Шифчовича, кандидата, що посів друге місце).

В другому турі тільки в Пряшівському краї майбутній Президент Словаччини не набрала 50 % голосів. В окремих адміністративних територіях Кошицького та Жилінського краю також досить сильними були позиції Мароша Шифчовича, якого тут підтримувала більшість електорату.

Рекордна кількість кандидатів суттєво розпорошила голоси виборців та спряла проведенню другого туру в Україні. За результатами першого туру до половини електорату підтримали тих висуванців, які не пройшли до наступного кола. В другому турі спостерігалась суттєва консолідація голосів навколо обох кандидатів але з значним показником відміни в прихильності. Згідно з даними Центрвиборчкому В. Зеленський заручився більшою підтримкою виборців в Києві і у всіх областях України, крім Львівської, де П. Порошенка підтримали 62,79% виборців, тоді як за його опонента віддали свої голоси 34,49 % українців. Загальний розподіл голосів складав 73,22 % проти 24,45 % на користь В. Зеленського.

Важливо, що кожен з лідерів пропагував певну систему поглядів та цінностей, які слід вважати домінуючим у населення відповідної країни чи великих її регіонів.

Виходячи із загалом незначної переваги підтримки Анджея Дуди слід констатувати, що в Польщі ще є домінуючими погляди відносно консервативного характеру, які він представляв. Серед його пропозицій є заборона ЛГБТ-парам всиновлювати дітей, підтримка традиційних сімейних цінностей та католицьких постулатів, що завжди було властиво для Польщі. Серед ініціатив Дуди – розширення виплат на дитину, «тринадцята» пенсія, зменшення пенсійного віку.

Виходячи із прихильності до Зузани Капутової (від 40,6 % в першому турі до 58,4 % в другому турі), в Словаччині наразі підтримуються досить ліберальні погляди щодо сімейного стану, є порозуміння у питаннях легалізації одностатевих союзів, усиновлення дітей одностатевими парами. Також підтримується політика щодо подальшої лібералізації в сфері економіки та відкритості країни для іноземних інвесторів. Хоча в східних адміністративних одиницях країни, виходячи із прихильності до Штефана Харабіна (загалом по країні його підтримало понад 14 % виборців підтримало) присутні і консервативні погляди, щодо захисту «традиційної словацької культури, заснованої на християнстві та сім'ї», а також певний супротив гендерній рівності, що загалом не властиво мешканцям Європейського Союзу.

Загалом політичні погляди обох лідерів президентських перегонів в Словаччині були досить близькими та відзначалися ліберальною проєвропейською орієнтацією.

Схожу політичну орієнтацію декларували обоє лідерів президентських перегонів в Україні. Вони підтримували рух України до НАТО. Щоправда В. Зеленський згадує про ЄС лише як партнера у реалізації окремих проектів та як гаранта підтримки України в конфлікті на Донбасі. Багато уваги в нього приділено антикорупційним програмам, що є позитивним для іміджу України та самоутвердження населення. Електорат підтримав також ідею щодо ліберальної

економіки з ставкою на ІТ-сектор і обіцянки інвесторам захист вкладених коштів.

Висновки. Результати виборів президента в досліджуваних країнах Центральної Європи свідчать про прихильність схожих ідей та принципів, які мали б забезпечити ріст добробуту населення цих країн. Це позитивна тенденція. Загальний відхід від яскраво виражених націонал-патріотичних поглядів є ознакою «вестернізації» (захоплення глобалізаційними тенденціями Заходу), яка знайшла своє відображення в прихильності більшості активного електорату цих країн.

Президентські вибори в Словаччині та Польщі не продемонстрували суттєвих амплітуд між прихильниками обох лідерів виборчого процесу в межах всієї країни, але вирізнялися великі адміністративні території, які віддавали суттєву перевагу одному з кандидатів. В Україні практично в усіх адміністративних територіях вищого рівня спостерігалась суттєва прихильність до одного з кандидатів (за винятком однієї території).

За результатами вибору президента слід констатувати, що соціально-економічні орієнтири в проаналізованих державах є близьким та відзначаються загальним вектором відходу від консервативних національних позицій до формування відкритого суспільства на засадах ліберальної економіки та ідей глобального світу.

Список використаних джерел:

1. Бакумов О.С. Електоральна поведінки українських виборців в 2010-2014 рр.: кластерний аналіз. *Форум права*. 2016. № 3. С. 19-24.
2. Брайчевський Ю.С. Концепція місця як чинника електоральної поведінки та регіональна політична поляризація в Україні. *Економічна та соціальна географія*. 2013. Вип. 2 (67). С. 67-74.
3. Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін. *Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг*. К.: Ін-т соціол. НАН України, 2008. С. 331–342.
4. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості. *АГОРА*. Випуск 3: Україна – регіональний вимір. Київ: Стилос, 2006. С. 69-91.
5. Кузишин А.В. Прояви електоральної культури на виборчому полі областей Карпатсько-Подільського регіону. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки.* Одеса, 2017. Том 22. № 30. С. 162-172.
6. Кузишин А.В. Суспільно-географічний аналіз електорального поля Західноукраїнського регіону. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія*. Тернопіль: СМП «Тайп», 2019. № 2 (47). С. 59-66.
7. Кузишин А.В. Суспільно-географічна характеристика електоральної культури на виборчому полі областей Карпатсько-Подільського регіону. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія*. Тернопіль: СМП «Тайп». 2016. № 2 (41). С. 104-110.

8. Черкашин К.В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: Автореф. дис. .. канд. політ. наук : 23.00.02. Сімферополь, 2005. 19 с.

9. Abstention and voting behaviour in the 2009 European elections. Analytical summary [Електронний ресурс]. URL: 106 http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/20150201PVL00062/Abstenti on-and-voting-behaviour-in-the-2009-European-elections. (дата звернення: 05.08.2020).

10. Ansolabehere, S. and Konisky, D.M. The introduction of voter registration and its effect on turnout, *Political Analysis*, 2006. 14. P. 83-100.

11. Dettrey B.J., Schwindt-Bayer L.A. Voter Turnout in Presidential Democracies, Comparative. *Political Studies*, 2009. 42 (10). P. 1317-1338.

12. Haydukiewicz L. Electoral geography as a new mean of analyzing social change Krakow city and Malopolskie Voivodship case study. *Bulletin of Geography socio-economic*. Series. No. 15/2011. P. 95-115.

13. Hogan R.E. Campaign spending and voter participation in state legislative elections, *Social Science Quarterly*, 2013. 94, pp. 840-864.

14. Holbrook T.M. and Weinschenk A.C. Campaigns, Mobilization, and Turnout in Mayoral Elections, *Political Research Quarterly*, 2014. 67 (1). P. 42–55.

15. Eggers A.C. Proportionality and Turnout: Evidence From French Municipalities, *Comparative Political Studies*, 2015. 48 (2), pp. 135-167.

16. Endersby J.W. and Krieckhaus J.T. Turnout around the globe: the influence of electoral institutions on national voter participation, 1972–2000, *Electoral Studies*, 2008. 27. P. 601-610.

17. Fowler A. Electoral and policy consequences of voter turnout: evidence from compulsory voting in Australia, *Quarterly Journal of Political Science*, 2013. 8. P. 159-182.

18. Fauvelle-Aymar C. and François A. The impact of closeness on turnout: an empirical relation based on a study of a two-round ballot, *Public Choice*, 2006.127. P. 469–491.

19. Kowalski M. Polaryzacja zachowań wyborczych w Polsce jako rezultat cywilizacyjnego rozdarcia kraju. / *M. Kowalski*. *Przestrzeń wyborcza Polski*, Warszawa: PTG, PAN IGiPZ, 2003. P. 11-48.

20. Kowalski, M. Regionalne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989–2001., *Przestrzeń w zarządzaniu rozwojem regionalnym i lokalnym*, *Biuletyn KPZK.* 2004. Vol. 211, Warszawa: KPZK PAN. P. 407-430.

21. Krzemiński, P. 'Zachowania wyborcze w wyborach parlamentarnych i prezydenckich w Polsce w latach 2005–2007 – wzory przestrzennych zróżnicowań', *Przegląd Geograficzny*. 2009. 81 (2).

22. Lasoń A., Toroj A. Anti-liberal, Anti-Establishment or Constituency-driven? Spatial econometric analysis of Polish Parliamentary election results in 2015. *European Spatial Research Policy. 2019.* Volume 26. Number 2, P. 199-236.

23. Mansley E. and Demsar U. 'Space matters: Geographic variability of electoral turnout determinants in the 2012 London mayoral election', *Electoral Studies*, 2015. 40. P. 322-334.

24. Nikolenyi, C. Concurrent Elections and Voter Turnout: The Effect of the De-Linking of State Elections on Electoral Participation in India's Parliamentary Polls, 1971–2004', *Political Studies*, 2010. 58 (1). P. 214-233.

25. dif.org.ua/article/khto-za-kogo-progolosuvav-demografiya-natsionalnogo-ekzit-polu-na-parlamentskikh-viborakh-2019?fbclid=IwAR1Dwb0ZtNljHrF2Wgo9BRN0PCPSD09M8sFc9l6GQDBIOMu-ns3Ze-W0pRw (дата звернення: 05.09.2020).

26. Сайт Центральної виборчої комісії України. URL: cvk.gov.ua (дата звернення: 05.10.2020).

27. Сайт Виборчої комісії Словаччини. URL: https://volby.statistics.sk/prez/prez2019/en/data04.html. (дата звернення: 05.10.2020).

28. Статистична служба Словаччини. URL: https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/elections/president/indicators/!ut/p/z0/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfIjo8ziw3wCLJycDB0NDIJ9LQ08w4JNQvwtzI2Mncz1C7IdFQEXvI8u/ (дата звернення: 05.10.2020).

29. Сайт виборчої комісії Польщі. URL: https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/wyniki/2/pl (дата звернення: 05.10.2020).

УДК 330.88

Липов В.

Провідний науковий співробітник,

Інститут економіки та прогнозування НАН України

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ПІДГРУНТТЯ ВІДМІННОСТЕЙ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ США ТА ЄС: ІНФОРМАЦІЙНІ (ЦИФРОВІ) ПЛАТФОРМИ

SOCIO-ECONOMIC BASIS OF DIFFERENCES OF USA AND EU COMPETITION POLICY: INFORMATION (DIGITAL) PLATFORMS

Анотація. Розглянуто еволюцію інституціональних засад міжнародної конкуренції в процесі поглиблення суспільного розподілу праці. Розкрито вплив особливостей середовища господарювання на формування відмінних уявлень про зміст та характер конкурентної боротьби в країнах континентальної Європи та США. Акцентовано увагу на впливі наслідків впровадження інформаційних технологій в ході третьої та четвертої промислових революцій на трансформацію умов глобальної конкурентної взаємодії. Проаналізовано особливості інституціонального устрою, місця та ролі інформаційних платформ у трансформації конкурентного середовища. Представлено вихідні засади відмінних підходів до регулювання конкуренції в сфері цифрових технологій в США та ЕС. Їх можна звести до протиставлення економічного та соціального вимірів пріоритетних орієнтирів діяльності економічних суб'єктів. Показано, що акцент на досягненні економічної ефективності, як вихідний орієнтир конкурентної політики США, може розглядатися однією з ключових передумов домінування на світових ринках таких ІП, як Google, Apple, Facebook, Amazon. Представлено потенціал застосування ІП у процесі подолання кризових наслідків пандемії COVID-19.

Ключові слова: ЄС, інформаційна економіка, інформаційні платформи, конкуренція, США, четверта промислова революція.

Summary. The evolution of the institutional foundations of international competition in the process of deepening the social division of labor is considered. The influence of the peculiarities of the economic environment on the formation of different ideas about the content and nature of competition in the countries of continental Europe and the United States is revealed. Emphasis is placed on the influence of the consequences of the introduction of information technologies during the third and fourth industrial revolutions on the transformation of the conditions of global competitive interaction.

The peculiarities of the institutional structure, place and role of information platforms in the transformation of the competitive environment are analyzed. The basic principles of excellent approaches to the regulation of competition in the field of digital technologies in the USA and the EU are presented. They can be reduced to the opposition of economic and social dimensions of the priority landmarks of economic entities. It is shown that the emphasis on achieving economic efficiency, as a starting point for US competition policy, can be seen as one of the key prerequisites for dominance in global markets of information platforms such as Google, Apple, Facebook, Amazon. The impact of information platforms on overcoming the crisis consequences of the COVID-19 pandemic is presented.
Keywords: competition, EU, fourth industrial revolution, information (digital) platforms, information economy, USA.

Постановка проблеми. Впровадження цифрових технологій суттєвим чином впливає на розширення інструментальної бази, трансформацію механізмів та організаційних форм ведення бізнесу, забезпечення конкурентоспроможності як окремих виробників товарів та послуг, так і національних економік в цілому. Ці зміни в першу чергу стосуються доступності та механізмів обміну даними, а отже й забезпечення взаємодії між економічними суб'єктами. Інноваційною інституціональною формою та моделлю ведення бізнеса в нових умовах стали інформаційні (цифрові) платформи (ІП). Їх активне розповсюдження забезпечує подальше поглиблення спеціалізації та розподілу праці. Воно набуває революційного характеру, приводе до суттєвих змін механізмів інституціонального забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на глобальних ринках.

Важливою рисою цих трансформацій є їх системний, комплексний, комплементарний характер. Зміни окремих складових інституціональної системи виявляються взаємопов'язаними між собою. Тим самим вони накладають певні обмеження на можливості державної політики, спрямованої на прискорення діджиталізації національної економічної системи в цілому. Особливої актуальності розуміння цих особливостей інституціонального розвитку набуває в умовах, коли безумовний пріоритет на глобальних ринках товарів та послуг отримує група ІП GAFAs (Google, Apple, Facebook, Amazon), країною походження яких виступають Сполучені Штаті Америки. Навіть за умов цілком співставних рівнів економічного розвитку та масштабів ринків ІП Європейського Союзу виявляються неспроможними створити дієву конкуренцію цим гігантам цифрової економіки.

Мета роботи. В цій ситуації актуалізується завдання дослідження теоретичних витоків розробки дієвої державної політики підтримки конкурентоспроможності національної економіки на глобальних ринках в умовах діджиталізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення зв'язку між особливостями середовища господарювання та визначенням передумов формування основних засад національної політики підтримки конкурентних

переваг національної економіки передбачає врахування значного спектру чинників, що справляють вплив на середовище господарювання. Важливе місце серед них займають соціокультурні чинники. До найбільш відомих їх дослідників варто віднести Р. Інглхарта [1], Ф. Тромпенаарса [2], Г. Хофстеда [3], С. Шварца [4]. Ці чинники займають важливе місце в інноваційних дослідженнях інформаційної економіки М. Кастельса [5; 6]. Історичні передумови розгортання промислової революції та їх вплив на специфіку конкурентних відносин розглядаються в дослідженнях Р. Аллена [7; 8] та Ф. Доббіна [9]. Роботи Дж. Рифкіна [10] та К. Шваба [11] привернули широку увагу до проблем, що постають перед сучасною економікою. Дж. Роше та Дж. Тіроль [12] першими звернули увагу на роль інформаційних платформ у формуванні двосторонніх ринків. До окремих аспектів впливу інформаційних платформ на трансформацію конкурентних засад економічної взаємодії в умовах діджиталізації звертаються такі дослідники, як Р. Касадеус-Масанел [13], Дж. Хаукап [14], Б. Джуллієн [15], Н. ван Гроуп [16; 17], Е. Вейл [18]. Серед проблем, що привертають увагу дослідників - особливості конкурентної політики в ЕС та США [19].

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільний поділ праці, економічний обмін, ринкові відносини нерозривно пов'язані з конкурентною боротьбою суб'єктів господарювання за кращі умови доступу до ресурсів, технологій виробництва, ринків збуту товарів та послуг. Еволюція матеріально-технологічних умов господарювання зумовлює постійну трансформацію інституційних чинників ведення конкурентної боротьби як на рівні окремих суб'єктів господарювання, так і на рівні світ-системи в цілому. Відбувається вдосконалення механізмів забезпечення конкурентних переваг.

Перша промислова революція. Виокремлення підприємства, як економічного інституту, формування конкурентних засад розвитку капіталістичної світ-системи

Перша промислова революція заклала основи переходу від кустарного, заснованого на невеликих ремісничих майстернях до фабричного способу виробництва. З точки зору економістів, що досліджують передумови успіху Нових індустріальних країн наприкінці XX століття, парадоксальними виглядають підстави промислової революції та глобальних конкурентних переваг Англії, започаткованих у вісімнадцятому столітті. Перш за усе - високий рівень заробітних плат.

Вихідною перевагою у конкурентному змаганні, яке внаслідок Першої промислової революції набуло глобального характеру, став не низький, а саме високий, в порівнянні ситуацією в інших країнах тогочасного світу, рівень оплати праці. Він, в свою чергу, виявився довгостроковим наслідок епідемії чуми, що прокотилася просторами Євразії ще в середині чотирнадцятого століття. За твердженням Р. Аллена [7, с. 29] свій вплив справив демографічний чинник. Падіння, внаслідок епідемії, пропозиції праці сприяло зростанню заробітних плат. Виросли попит, рівень оплати та пропозиція жіночої праці. Жінки в Північно-Західній Європі отримали більшу ніж в інших її частинах незалежність. Вони пізніше виходили заміж, народжували менше дітей. Така

ситуація закріпилася в інституціональній структурі домогосподарств регіону. Відтак, сумарна пропозиція праці лишалася меншою ніж в інших регіонах Європи. У свою чергу, високий рівень заробітної плати стимулював розробку технологій, здатних її замінити, забезпечити зростання продуктивності. Одночасно значно поглиблюється розподіл праці, ускладняються процеси взаємодії між учасниками виробництва. Воно відділяється від життєдіяльності домогосподарства в окрему інституціональну структуру – підприємство, фірму.

Характерні для домогосподарств та територіальних общин відносини реципрокності та редистрибуції доповнюються обмінними відносними між роботодавцем і найманим працівником. Виникає потреба в концентрації виробничих процесів та побудові формалізованої системи управління. В її основі - перехід до ієрархізованих виробничих структур. Формування інституціональних систем, в межах яких відбувається чіткий розподіл повноважень і обов'язків учасників виробничого процесу, забезпечувало мінімізацію трансакційних витрат, пов'язаних з його організацією. Саме така інституціональна організаційна форма стає основою становлення Британської імперії як загальносвітової майстерні, тріумфу фабрики в конкурентній боротьбі з традиційним кустарним способом виробництва країн Азії [8]. В кінцевому підсумку поглиблення розподілу виробничих операцій, диференціація етапів виробництва та споживання через виокремлення з домогосподарства підприємства, як спеціалізованого інституту, призначеного для виробництва товарів на продаж, призвели до поширення конкурентної боротьби на глобальний рівень. Окремі держави починають конкурувати у виробництві товарів кінцевого споживання.

Друга промислова революція, розвиток конкурентної боротьби на основі використання ефекту масштабу та формування відмінностей в механізмах конкуренції між США та Європою

Друга промислова революція була закріплена активним впровадженням двигуна внутрішньо згорання, використанням електроенергії та електричних засобів комунікації [10]. Розвиток телефонії, радіо та телебачення створив умови для формування велетенських підприємницьких структур, зорієнтованих на масове виробництво споживчих товарів. Посилення конкуренції на основі використання ефекту масштабу призвело до концентрації капіталу.

Особливо значних розмірів вона набуває у Північній Америці. Перемога північних штатів відкрила дорогу швидкому розвитку капіталістичного підприємництва під гаслами особистої свободи, як засобу забезпечення здійснення «Американської мрії» про досягнення особистого життєвого успіху завдяки власним зусиллям [20]. Носіями індивідуалістичної ідеології пріоритету особистого інтересу цілком очікувано стають просякнуті пасіонарним духом готовності взяти на себе відповідальність за власну долю мігранти та їх нащадки. Дух суперництва, готовність до відстоюванні власного інтересу цілком очікувано втілюється у відкритості до конкурентної боротьбі в економічній сфері. Формуються велетенські корпорації. Намагання великих виробників посилити вплив на ринки, що швидко розвиваються призводить до

розповсюдження картельних структур. Реакцію держави, спрямованою на захист прав споживачів через підтримання конкурентних засад ринкової взаємодії, стало впровадження першого антикартельного законодавства [21]. Як не парадоксально це може виглядати, але ініціатором обмеження занадто успішної активності підприємницьких структур, що призводить до пригнічення конкуренції, монополізації ринків і тим самим обмежує можливості ринкового вибору рядових споживачів, виявились США, країна, яка в найбільшій мірі спиралась на лібералізацію ринкових відносин.

В результаті формування великих корпорацій остаточно закріплюється розподіл функцій володіння та управління. Це в свою чергу стимулювало подальше ускладнення систем корпоративного управління. Ф. Доббін, на прикладі дослідження історії будівництва в середині XIX століття залізниць, зосереджує увагу на впливі середовища господарювання, і перш за все особливостей культури, політичної культури, на формування особливостей систем корпоративного управління [9]. В центрі уваги країни першого ешелону будівництва капіталізму. Вони представляють англо-саксонську (Сполучені Штаті Америки та Великобританія) та континентальну соціально-демократичну (Франція) його моделі. Дослідник звертає увагу на те, що особливості інституціонального облаштування зумовлюють і відмінності в організації конкурентної боротьби.

Ефект нарощування масштабу призводить зростання витрат управління велетенськими підприємницькими структурами, набуває негативних значень. Зростають трансакційні витрати, пов’язані з забезпеченням керованості великими ієрархічними структурами. З’являється інтерес до пошуку альтернативних конкурентоспроможних інституціональних моделей ведення бізнесу. Е. Шумахер, узагальнюючи попередження соціологів та психологів, звертає увагу на загрози цілісності особистості, яка виявляється гвинтиком велетенської машини формалізованих виробничих відносин. Розростання бюрократичного апарату зумовлює падіння ефективності та продуктивності, посилює розшарування суспільства, призводить до подальшого ускладнення організаційних структур [22, с. 289-290].

Особливої актуальності в умовах анти епідемічних заходів стосовно COVID-19 набуває використаний Е. Шумахером приклад доведеного до абсурду дистанційного керівництва великими бюрократизованими структурами, запозичений з роману Ф. Кафки «Замок». Сумлінний землемір, отримавши відповідну посаду, звертається до численних представників бюрократичного апарату за роз’ясненнями стосовно своїх обов’язків та змісту роботи. Однак зіштовхується з бюрократичною машиною, що зорієнтована на створення видимості праці. Навіть не виконавши ніякої роботи, він отримує листа із Замку наступного змісту: «Роботу з землевпорядкування, що було проведено вами до цього часу, я повністю схвалюю… Продовжуйте працювати з тим самим натхненням! Успішно закінчіть почату справу. Перебої призведуть до мого невдоволення… Ви завжди під моїм контролем» [22, с. 290]

У якості шляху подолання проблеми великих систем Е. Шумпетер визнає необхідність створення «малого» в середині великої організації. Замість альтернативи - централізація або децентралізація, вчений пропонує варіант, що передбачає те й інше одночасно. Статика впорядкованості повинна доповнюватись певною свободою виникнення нового, непередбачуваного, створюваного творчою думкою. Впорядкованість поєднується з бухгалтерським обліком, управлінням. Свобода, що відкриває шлях до творчої інновації - з підприємницькою діяльністю. Нарощування масштабів організації призводить до посилення потреби у впорядкованості, зазначає вчений. Але одночасно зменшується простір для підприємницької невизначеності, використання творчої інтуїції, зростання та розвитку. Дослідник пропонує п'ять принципів, що формують основу конкурентного успіху великомасштабної організації. До них віднесено принципи:

- субсидіарності (робота довіряється найнижчому з можливих для виконання рівнів);
- реабілітації (управління як допомога у виключних випадках);
- ідентифікації (кожний підрозділ веде власний баланс витрат і доходів);
- мотивації (врахування та підтримка мотивації до праці безпосередніх виконавців);
- середньої аксіоми (антиномічне поєднання організаційного порядку та підприємницького безладу, свободи) [22, с. 292 – 303].

Третя промислова революція. Вдосконалення комунікації між учасниками виробничого процесу та розгортання конкуренції на основі глобальних ланцюгів доданої вартості

Вихідні інструменти для впровадження в життя запропонованих Е. Шумахером принципів надала Третя промислова революція. Згідно концепції К. Шваба Третя промислова революція ґрунтувалася на наукових досягненнях у галузях теорії інформації та математичних обчислень. Вона забезпечила радикальні зміни трудових і соціальних відносин. [11, с. 6]. Розвиток телекомунікацій та вдосконалення транспортної системи створили умови для розгортання глобалізації у виробничій сфері. Міжнародний рух матеріальних благ доповнюється можливістю практично миттєвої транскордонної передачі даних, ідей, ноу-хау, технологічної документації. Змінюються моделі організації виробничого процесу, здатні забезпечити успіх у глобальному конкурентному середовищі. Отримує розвиток модульна система виробництва. Великі транснаціональні корпорації починають розпродаж власних виробничих активів, переходять до стратегії девертикалізації [23]. До виробництва окремих складових кінцевого продукту все активніше залучаються незалежні виробники. Отримують розвиток глобальні ланцюжки створення доданої вартості. Традиційна ієрархічна форма організації бізнесу все активніше доповнюється горизонтальними структурами [24]. Успіх у глобальній конкуренції отримують корпорації, здатні організувати злагоджену роботу в єдиному ланцюзі створення вартості незалежних виробників, розташованих в будь-якій частині світу.

Одночасно активно розвиваються кластерні структури, що об'єднують на регіональному рівні незалежних виробників певної групи товарів та послуг [25].

Суттєво трансформуються зміст і механізми міжнародної конкурентної боротьби. З рівня конкуренції виробників товарів кінцевого споживання вона переміщується на рівень виробників окремих їх компонентів. Скорочується вплив традиційних порівняльних переваг окремих національних економік. Виникає потреба у перегляді гравітаційної моделі міжнародної торгівлі. Втрачають сенс або по іншому починають діяти більшість складових ромбу конкурентних переваг М. Портера [26].

Четверта промислова революція та трансформація інституціональних засад глобальної конкурентної взаємодії

Четверта промислова революція, за твердженням К. Шваба, в свою чергу ґрунтується на інтеграції інформаційних технологій безпосередньо у процеси виробництва максимально широкого спектру товарів та послуг. Це стає результатом вдосконалення технологій в сферах розробки штучного інтелекту, адитивного виробництва (3D-друк), віртуальної та доповненої реальності, створення нових матеріалів, вдосконалення енергетичних-, нейро- та біотехнологій, робототехніки [11, с. 5]. Розробка і впровадження інноваційних технологій та продуктів їх застосування набувають значення ключового чинника отримання конкурентних переваг на глобалізованих ринках. Економія за рахунок впровадження технологій, які дозволяють нарощувати продуктивність праці (перша та друга промислові революції) та мінімізувати трансакційні витрати учасників виробничого процесу (третя промислова революція) доповнюються активним розгортанням технологій, що забезпечують можливість роботизації виробничого процесу; постійного поточного дистанційного on-line управління, контролю та корекції в глобальному масштабі всіх елементів виробництва від проектування та вдосконалення товарів і окремих складових, їх створення, просування до кінцевого споживача; віртуальної міграції - дистанційованої присутності; дистанційного управління роботизованою технікою (четверта промислова революція). Можливість телеприсутності доповнюється створенням обладнання, використання якого виключає необхідність безпосередньої присутності спеціаліста в місці де здійснюється виробничий процес.

Згідно концепції Р. Болдуіна результатом інтеграції інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) у виробничу сферу стає «третє роз'єднання». Перші два були пов'язані зі скороченням торговельних і комунікаційних витрат і стали основою двох попередніх хвиль глобалізації. Вони призвели до міжнародного роз'єднання виробництва та споживання (перше), та міжнародного роз'єднання самого процесу виробництва товарів (друге). В свою чергу третє призводить до міжнародного роз'єднання об'єкта трудової діяльності та суб'єкта, який цю діяльність здійснює [27].

Тим самим закладаються підвалини подальшої трансформації системи глобального виробництва, а отже й системи міжнародних конкурентних відносин. Від конкуренції на рівні кінцевих виробників товарів та послуг до конкуренції виробників окремих елементів кінцевого продукту і до конкуренції

між виконавцями певних процесів і операцій. Вона набуває багаторівневого характеру. У якості суб'єктів глобальної конкуренції виступають окремі регіони світу, національні економіки, великі транснаціональні корпорації, представники малого і середнього бізнесу. Внаслідок змін, що відбуваються, глобальна конкуренція зміщується з галузевого рівня на рівень окремих стадій виробничого процесу та конкретних професій. Більше того, виникає і отримує розповсюдження можливість виникнення суперечності між інтересами підтримання конкурентоспроможності суб'єктів більш високого (починаючи з національного) і нижчого (аж до виконавців певних операцій) рівнів. Потреба забезпечення конкурентних переваг окремого національного виробника може призводити до виводу за кордон певних складових виробництва. Розвиток інформаційних технологій лише прискорив цей процес. У випадках, коли він набуває масового характеру країна може втратити раніше отримані конкурентні переваги на глобальних ринках. Втрачає актуальність крилата фраза «Те, що вигідно Форду, вигідно Америці».

Потенційні отримувачі переваг та невдахи глобальної конкурентної боротьби тепер вже не угруповуються за галузями економіки та професіями. Отримує розвиток «калейдоскопічна глобалізація», коли в межах однієї країни, в одній галузі або професії одночасно можуть з'являтися «нішові» виробники, здатні забезпечити собі успішні конкурентні позиції на глобальних ринках і ті, які втрачають попит на свою продукцію. До того ж ситуація може змінюватися дуже швидко, залежно від зміни технологій, споживчого попиту, політичних обставин.

Зростає рівень спонтанності глобалізаційних процесів. Скорочуються можливості управління ними. А отже й конкурентне середовища стає більш рухливим, менш передбачуваним. На попередньому етапі глобалізації зміни відбувалися впродовж років. Це зумовлювалося як більш помірними темпами вдосконалення технологій, транспортних засобів, зокрема, так і досить забюрократизованими процедурами погодження міжнародної тарифної політики. Постійно вдосконалювалися, але лишалися обмеженими, можливості впливу на глобальних ринках на традиційні споживчі переваги потенційних покупців. В сучасних умовах вдосконалення інформаційних технологій, забезпечує кардинальне прискорення впровадження інновацій. До того ж в умовах, коли ключового значення набуває міжнародний рух не матеріального а інформаційного ресурсу, можливості національних урядів впливати на нього значно скорочуються.

Послаблюється, а іноді й втрачається значення порівняльних конкурентних преваг національних економік. Окремі економічні суб'єкти отримують можливість комбінувати різні національні джерела порівняльних переваг виходячи з власних умов господарювання на різних етапах виробничого процесу та сегментах ринку.

Відбувається часткове роз'єднання робітничого класу та корпорацій G7. Можливість швидкого переміщення технологій в країни, що розвиваються

призводить до скорочення попиту на кваліфіковану, високооплачувану робочу силу в розвинених країнах - країнах базування міжнародних корпорацій.

Інформаційні платформи та інституціональне забезпечення конкурентних переваг національної економіки: США проти ЕС

Інституціональною інновацією, що виникла завдяки впровадженню інформаційно-комунікативних технологій стали інформаційні (цифрові платформи). Вони в умовах Четвертої промислової революції одночасно розглядаються як організаційна форма та провідна модель ведення бізнесу. Інформаційна платформа (ІП) - інноваційний інститут, універсальна мережева організаційна форма, заснована на використанні ІКТ для комплементарного об'єднання на принципі горизонтальної взаємодії максимально широкого числа учасників процесу створення та розподілу товарів і послуг. В основі роботи ІП - збір, накопичення, аналіз, трансформація та ретрансляція даних.

Різноманіття напрямків роботи та можливих критеріїв характеристики ІП може розглядатися як свідчення того, що за своєю роллю та значимістю ІП в інформаційній економіці стають альтернативою ролі ієрархічних структур в економіці індустріальній. За способом створення цінності виділяють комунікаційні, трансакційні, інноваційні, інвестиційні та інтегровані ІП. За характером і сферою діяльності - платіжні, рекламні, торгові, промислові, продуктові, туристичні, освітні, медичні, комунікаційні, логістичні, держпослуг. За ресурсами створення вартості - хмарні, виробничі, ощадливі, шеренгові. За джерелами фінансування та отримання прибутку можна виділити спонсоровані; умовно безкоштовні; на основі абонентської плати, комісії, диференціації оплати за надавані послуги, на пайовій основі.

Структура ІП, як дво- та багатостороннього ринку, включає ядро та екосистему. Ядро ІП будується на основі пріоритету ієрархічної взаємодії. До нього входять власники, менеджмент та рядові виконавці, які формують бази даних і забезпечують взаємодію в рамках платформи. В свою чергу екосистема ІП будується на основі пріоритету горизонтальної взаємодії учасників. До них можуть входити постачальники програмного забезпечення, сировини, матеріалів, комплектуючих, виробники товарів і послуг, споживачі продукту платформи. Варто зазначити, що елементи альтернативних способів організації (ієрархічна / горизонтальна взаємодія) присутні як ядрі так і в екосистемі ІП. В першому випадку вони зумовлюються необхідністю підтримки творчої атмосфери, як інструменту підтримки конкурентоспроможності ІП через оперативне реагування на зміни в зовнішньому середовищі та екосистемі платформи, характерні для інформаційної економіки. В другому - необхідністю підтримки в екосистемі ІП певних правил і обмежень як інструменту підтримки її стабільності.

Успіх ІП як інноваційної інституціональної форми та моделі організації бізнесу забезпечується наявністю цілої низки джерел конкурентних переваг. До них можна віднести наступні:

- віртуальна природа даних як основного активу ІП;

- необмежені можливості їх дублювання, обробки і передачі, мінімальні витрати і ризики втрати їх якості в процесі роботи з ними;

- мінімізація постійних витрат завдяки можливості передачі на аутсорсинг операцій, пов'язаних з використанням найманої робочої сили, обладнання та відповідних приміщень;

- висока мобільність у виборі засобів, моделей і напрямів бізнесу;

-подолання географічних обмежень в бізнесі.

ІП перетворюються на провідний інституційний елемент забезпечення конкурентних переваг в складній системі взаємодії суб'єктів економічної діяльності, що розгортається від малих сімейних підприємств, середнього за масштабами діяльності бізнесу, до великих транснаціональних корпорацій, національних економічних систем, регіональних інтеграційних об'єднань на зразок Європейського Союзу. До того ж економічні суб'єкти, що відносяться до кожного з цих рівнів можуть одночасно виступати як стейкхолдерами, так і рядовими елементами екосистеми різних ІП. Сама конкуренція набуває багаторівневий, різновекторний характер. В межах ІП можуть одночасно конкурувати представники окремих професій, виконавці певних процесів, виробники окремих компонентів більш складних виробів, виробники кінцевого продукту, національні економіки в цілому. Ця конкуренція може здійснюватися на національному, регіональному, глобальному рівнях. На додаток ІП також конкурують між собою. І в цій конкуренції економічні суб'єкти - учасники екосистеми ІП виконують роль одного з інструментів забезпечення конкурентоспроможності ІП. В даному контексті формальна незалежність учасників екосистеми платформи забезпечує зворотну залежність ІП від них. Адже у разі коли учасники екосистеми мають вибір з кількох ІП вони швидше за все перейдуть на ту, яка здатна забезпечити більшу ефективність. В обох випадках, в кінцевому підсумку, конкурентну перевагу отримує той (будь то ІП або потенційний учасник її екосистеми), хто здатен забезпечити кращій економічний результат для партнера.

Вказані чинники можна розглядати як джерело відповіді на питання про витоки успіху ІП, що належать капіталу США у конкурентній боротьбі з ІП з ЄС.

За умов цілковитої співставності обох ринків як за масштабами, так і за рівнем економічного розвитку вирішальну роль відіграли суттєві відмінності культурного та інституціонального середовища.

З моменту формування в кінці XIX - на початку XX ст. антитрастової політики в США вона ґрунтувалася на безумовному визнанні та підтримці пріоритету індивідуального інтересу та свободи підприємництва. Відповідно, вирішального значення для оцінювання наслідків монополізації ринків та визначення доцільності проведення заходів з захисту конкуренції на ринках товарів і послуг відігравав критерій, що визначав вплив монополізації на розвиток економічної системи та її ефективність. Якщо монополізація ринку визнавалася чинником, який сприяє зростанню ефективності економічної системи, то боротьба з нею вважалася недоцільною. Можливі соціальні наслідки такої ситуації розглядалися як чинник, похідний від стану економіки в цілому. У

випадку, якщо монополія справляє позитивний вплив на розвиток економічної системи, в кінцевому підсумку громадяни країни також отримають вигоду. Негативним наслідком такого підходу, особливо в частині кардинальних перетворень в економічній системі, як це й було на стику XIX, XX, XXI століть, ставало посилення соціального розшарування, диференціації доходів населення на користь найбагатшої його частини [10].

Європейські традиції корпоративізму, в свою чергу, передбачають більш витончений підхід до проблеми співвідношення між економічною ефективністю та соціальними наслідками порушення ринкової конкуренції. У випадку виникнення колізії економічна ефективність / соціальні наслідки монополізації увага зосереджується саме на соціальній складовій результатів діяльності ІП. Своє втілення цей підхід отримав у документах, що регламентують поведінку ІП, які отримали домінуюче положення на відповідних риках. Показовими виглядають рекомендації Комісії «Конкурентне законодавство 4.0» Федерального Міністерства з економічних справ та енергетики ФРН щодо розвитку конкурентного законодавства ЄС в контексті становлення цифрової економіки [28], розроблені у якості додатка до існуючого Положення про платформу для бізнесу (“P2B”) [29]. Цифрові платформи розглядаються як своєрідні воротарі, що забезпечують допуск в бізнесове середовища та визначають правила в цифровій економіці. Вони визнаються здатними досягати домінуючого становища та переваг завдяки використанню сильних позитивних мережевих ефектів та високих ринкових бар'єрів входу на ринок І(Ц)П. Стверджується, що їх здатність управляти поведінкою користувачів, швидкі темпи розвитку ринку та важливість переваг лідера-першопроходьця у випадку монополізації ринку призводять до суттєвих запізнень та значних витрати з боку регулюючих органів у випадках необхідності виправлення ситуацій, пов’язаних з суттєвим порушенням конкурентної рівноваги. Для її забезпечення на ринках ІП, внутрішніх ринках, які формуються в екосистемах ІП, та ринках комплементарних товарів та послуг Комісія визнає за необхідне розробити окремий Регламент ЄС з роботи І(Д)П з встановленням чітких правил поведінки І(Д)П, які отримали можливість домінування на відповідних ринках. У якості ключових функцій визнається чітке інформування учасників ринку про "Правила гри", а також прискорення процедури накладання санкцій на порушників. Передбачається заборона надання пільг зі сторони оператора ІП третій стороні та обов'язкове забезпечення ретрансляції даних у режимі реального часу на основі сумісних форматів даних. Критеріями визначення ситуації домінування ІП на ринку пропонується визнати рівень доходу або кількість споживачів її послуг.

Інформаційні платформи та економічна криза, пов’язана з пандемією COVID-19

Переваги ІП як інноваційної бізнес-моделі та інструменту підтримки конкурентоспроможності особливо яскраво проявилися в умовах глобальної економічної кризи, пов’язаної з пандемією COVID-19. Обмеження, що накладаються на умови ведення бізнесу стимулювали більш активне

розповсюдження цієї його моделі. Тим самим криза сприяла прискоренню впровадженню в повсякденне потенціалу інформаційної економіки.

З моменту визнання глобального характеру загрози, що несе з собою розповсюдження короно вірусу COVID-19, провідні ІП, які формують бази наукових даних в таких галузях як медицина, вірусологія сповістили про відкриття доступу до публікацій, які стосуються COVID-19. ІП перетворилися на віртуальні площадки для спільного проведення досліджень, розробки протоколів лікування та лікарських препаратів і вакцин. Вони забезпечують спільну в он-лайн режимі апробацію інноваційних засобів боротьби із захворюванням.

Неоднозначну реакцію викликає розробка окремих процедур використання ІП у якості інструменту суспільної профілактики пандемії COVID-19. На стадії впровадження находяться технології масового дистанційного визначення осіб, потенційно хворих на COVID-19. Вони, у поєднанні з використанням технологій розпізнавання особи, можливості відстеження її потенціальних контактів в інкубаційний період протікання хвороби, здатні забезпечити завчасне визначення як джерела так потенційних носіїв хвороби їх попередження та прийняття відповідних заходів. Занепокоєння громадськості викликає можливість зловживання уповноваженими органами своїми правами, що може становити загрозу демократії.

Створення та більш активне використання ІП забезпечило умови для переходу на віддалені форми виконання виробничих обов’язків. Частка робочих місць, які було збережено завдяки можливості виконання професійних обов’язків у дистанційному режимі, без необхідності присутності на підприємстві в деяких сферах діяльності досягав в період лок-дауну 100 %. Підприємства продовжували працювати, виробляти продукцію, сплачувати податки, а працівники - отримувати заробітну плату. Тим самим весною 2020 року вдалося суттєво скоротити негативні наслідки глобального лок-дауну.

Активізувалося використання ІП для просування вироблених товарів і послуг, в тому числі й минаючи традиційних посередників. Сфера логістики задовго до кризи, викликаної епідемією COVID-19, почала застосовувати ІП в якості дієвого інструменту оптимізації транспортних витрат, перш за все на глобальному рівні. В свою чергу лок-даун стимулював їх використання для більш активного поєднання інтернет-торгівлі, як можливості вибору та замовлення товару без відвідування торговельного закладу, з послугою з його безпосередньої доставки.

Більше того, формування на основі ІП баз даних про потенційних споживачів товарів і послуг створило можливості для організації он-лайн взаємодії з ними. В свою чергу наявність зворотного зв’язку дозволила більш активно використовувати відгуки споживачів для вдосконалення надаваних послуг та товарів, що виробляються.

Епідемія прискорила розвиток ІП, що задіяні безпосередньо у виробничий сфері, починаючи від забезпечення координації роботи, віддаленого доступу до виробничих місць, більш активного впровадження 3-D друку і закінчуючи пошуком і налагодженням співробітництва з потенційними новими

регіональними партнерами через колапс глобальної транспортної інфраструктури й активізації процесів локалізації виробництва.

Висновки. Інформаційні (цифрові) платформи, як інноваційна інституціональна форма і модель ведення бізнесу містять суттєвий потенціал нарощування конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в умовах формування інформаційної економіки. Незважаючи на універсальний характер ІП як інституціональної структури особливості середовища господарювання впливають на специфіку організації, механізми їх діяльності та орієнтири конкурентної політики регулюючих органів. Вони спроможні спричинити суттєвий вплив на конкурентні позиції національних інформаційних платформ і бізнесу в цілому на глобальних ринках. В процесі формування конкурентної політики необхідно враховувати потенційний вплив пропонованих заходів на конкурентоспроможність національних підприємств на глобальних ринках.

Список використаних джерел:

1. Инглхарт, Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия. М.: Новое издательство, 2011. 464 с.
2. Trompenaars, F., Hampden–Turner C. Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business. N-Y.: McGraw–Hill, 1997. 275 p..
3. Hofstede, G. Cultures and Organizations: Software of the Mind. N-Y.: McGraw-Hill, 2010. 576 p.
4. Schwartz, S. Cultural Value Orientations. M.: PH SU HSE, 2008. 62 p.
5. Кастельс, М. Информационная эпоха. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
6. Кастельс, М. Галактика интернет. Екатеринбург: У-Фактория, 2004. 328 с.
7. Аллен, Р. Британская промышленная революция в глобальной картине мира. М.: Изд-во ин-та Гайдара, 2014. 448 с.
8. Аллен, Р. Глобальная экономическая история. Краткое введение. М.: Изд-во ин-та Гайдара, 2013. 224 с.
9. Доббин, Ф. Формирование промышленной политики. Соединенные Штаты, Великобритания и Франция в период становления железнодорожной отрасли. М.: ИД ВШЭ, 2013. 368 с.
10. Рифкин, Дж. Третья промышленная революция: Как горизонтальные взаимодействия меняют энергетику, экономику и мир в целом. М.: Альпина нонфикшин, 2017. 410 с.
11. Шваб, К., Дэвис, Н. Технологии Четвертой промышленной революции. М.: Эксмо, 2018.
12. Rochet, J.C., Tirole, J. (2003). Platform Competition in Two-Sided Markets, Journal of the European Economic Association 1(4), 990.
13. Casadeus-Masanell, R., Ruiz-Aliseda, F. (2009). Platform Competition, Compatibility, and Social Efficiency. Working Paper 09-058. Harvard Business School.

14. Haucap, J., Heimeschoff, U. (2013). Google, Facebook, Amazon, eBay: Is the Internet Driving Competition or Market Monopolization? Discussion Paper No 83 Düsseldorf Institute for Competition Economics (DICE).

15. Jullien, B., Sand-Zantman, W. (2016). Network Effects. Report, IDEI-TSE. Available at: https://idei.fr/sites/default/files/IDEI/documents/conf/trading2016/rapport/networkeffect.pdf (accessed 10.10.2020).

16. van Gorp, N., Batura, O. (2015). Challenges for Competition Policy in the Digitalised Economy. Study for the ECON Committee, European Parliament.

17. van Gorp, N., Honnefelder, S. (2015). Challenges for Competition Policy in the Digitalised Economy. Digiworld Economic Journal 99, 149.

18. Weyl, E.G. (2014). Let the Right 'One' Win: Policy Lessons from the New Economics of Platforms. Coase-Sandor Working Paper Series in Law and Economics No. 709.

19. Ciriani, S., Lebourges, M. (2016). The role of market power in economic growth: an analysis of the differences between EU and US competition policy theory, practice and outcomes. European Journal of Government and Economics 5(1), 5.

20. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке — М.: Весь Мир, 2000. 560 с.

21. Брэдфорд, ДеЛонг Дж. Бароны-разбойники / Очерки о мировой экономике. Выдающиеся экономисты мира в Московском Центре Карнеги. М.: Гендальф, 2002. С. 179 - 207.

22. Шумахер, Э. Малое прекрасно. Экономика, в которой люди имеют значение. М.: ИД ВШЭ, 2012. 352 с.

23. Новые производственные системы и региональные аспекты глобализации. Сборник обзоров и рефератов. М.: ИНИОН, 2014. 172 с.

24. Липов, В. Глобальна економіка. К.: ЦУЛ, 2018. 439 с.

25. Соколенко, С. Кластери в глобальній економіці. К.: Логос, 2004. 848 с.

26. Портер М. Международная конкуренция. М.: Прогресс, 1993. 896 с.

27. Baldwin, R. The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization. Cambridge: Harvard University Press, 2016. 344 p.

28. Schallbruch, M. Schweitzer, H. Wambacha, A. New Competition Framework for the Digital Economy: Report by the Commission “Competition Law 4.0”. Available at: https://www.competitionpolicyinternational.com/wp-content/ uploads/2019/12/CPI-Schallbruch-Schweitzer-Wambach.pdf (accessed 11.10.2020).

29. Regulation (EU) 2019/1150 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on promoting fairness and transparency for business users of online mediation services, OJ 2019 No L 186/57. Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.186.01.0057.01.ENG &toc=OJ:L:2019:186:TOC5 (accessed 10.10.2020).

УДК 339.98

Максимова І.

в.о. завідувача кафедри міжнародної економіки, канд. екон. наук, доцент,

Державний університет економіки і технологій, м. Кривий Ріг, Україна

Пурій Г.

доцент кафедри міжнародної економіки, канд. екон. наук, доцент,

Державний університет економіки і технологій, м. Кривий Ріг, Україна

СЛОУБАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

SLOBALIZATION OF ECONOMIC SYSTEMS

Анотація. З настанням нового десятиліття у світовій економіці відбувається перехід від всеосяжної глобалізації до більш стриманою повільної стабілізації. Зараз ми живемо в п'ятому історичному періоді, який іноді називають «повільної стабілізацією» або «слоубалізацією». Наростаюча напруженість між націоналізмом і глобалізацією стане однією з найбільш визначальних тенденцій на порозі наступного десятиліття. В останні роки зростання торгівлі було аномально слабким. Обсяг світової торгівлі в 2019 році фактично знизився, хоча світова економіка зростала досить стабільно. Таким чином, ще до початку пандемії COVID-19 глобалізацію гальмували кілька факторів. Але, пандемія COVID-19 стала найпотужнішим шоком для світової спільноти і призвела до різкого спаду в економіці багатьох країн світу. Висока ймовірність повернення до всеохоплюючого протекціонізму – буде відповіддю національних економік на глобальні виклики сьогодення. «Залізний зашморг» минулого може виявитися в сучасному світі цифрових технологій «кіберзашморгом» економічних систем. У статті досліджено етапи глобалізації на основі індексу відкритості торгівлі. Визначено проблеми глобалізації та вплив пандемії COVID-19 на слоубалізацію. Окреслено причини та можливі наслідки слоубалізації економічних систем. Висвітлено варіант повернення до всеохоплюючого протекціонізму як прояву економічного егоїзму національних економічних систем в умовах слоубалізації.
Ключові слова: глобалізація, протекціонізм, слоубалізація.

Summary. At the beginning of a new decade the world economy is transiting from total globalization to more constrained slow stabilization. Nowadays, we are living in the fifth historical period sometimes referred to as slow stabilization or slowbalization. Escalating tension between nationalism and globalization is going to become one of the most determinant trends at the threshold of the decade. In recent years, the growth of trade has been exceptionally weak. The volume of the world trade in 2019 actually fell, though the world economy was growing quite steadily. Thus, before the beginning

of the COVID-19 pandemic globalization was constrained by a number of factors. Yet, the pandemic has become the most deadly shock to the global community and caused rapid decline in many economies. High probability of returning to total protectionism will be a response of national economies to today's global challenges. An "iron noose" of the past might be transformed into a 'cyber-noose' of economic systems at the age of digital technologies. Therefore, the given research deals with globalization stages based on the trade disclosure index. There are determined problems of globalization and effects of the COVID-19 pandemic on slowbalization. Causes and consequences of slowbalization of economic systems are outlined. The option of returning to total protectionism as an evidence of economic selfishness of national economic systems is highlighted under slowbalization conditions.
Keywords: globalization, protectionism, globalization.

Постановка проблеми. З настанням нового десятиліття у світовій економіці відбувається перехід від всеосяжної глобалізації до більш стриманої повільної стабілізації. Більш того, реалії сьогодення свідчать про посилення напруги між націоналізмом і глобалізацією, що стане однією з найбільш визначальних тенденцій на порозі наступного десятиліття. Економічний егоїзм національних економік буде запорукою розвитку в умовах слоубалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні чотири десятиліття ідеї, продукти, гроші і люди вільно перетинали кордони в міру зростання глобалізації. Однак це також призвело до зростання нерівності в доходах. Однак, цей темп інтеграції сповільнився за останні кілька років з переходом до внутрішнього або локального розвитку, починаючи з початку XX століття, з появою слоубалізації.

Слоубалізація (Slowbalisation) - заголовок у виданні «Економіст» статті-роздуму британських експертів на тему того, як розвивається сценарій світової торгово-економічної системи [1, с. 11].

Термін «слоубалізація» придумав в 2015 році популярний тренд - візіонер голландець Аджідж Бакас [2].

Формулювання мети статті: метою статті є дослідження еволюції глобалізації світової економіки, окреслення причин та можливих наслідків слоубалізації економічних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Економічна глобалізація була частиною світової системи з часів Великого шовкового шляху і навіть раніше. Але останній етап відноситься до кінця XIX і початку XX століть, коли всесвітня спільнота об'єдналася, щоб створити нову всесвітню мережу зв'язків.

В результаті цієї глобальної мережі торгівля росла експоненціально до 1914 року. Початок Першої світової війни в тому ж році призупинив глобалізацію. Світова торгівля не відновилася повністю до цих рівнів до 1960-х років.

Не випадково зародження міжнародного співтовариства співпало з першою хвилею сучасної глобалізації. Глобалізація зробила світ кращим майже

для всіх. Але водночас було зроблено занадто мало, щоб зменшити її турбулентність. Глобалізація охоплює безліч різних елементів: транскордонні потоки торгівлі, інвестицій, даних, ідей і технологій, не кажучи вже про людей, включаючи робітників, туристів і студентів.

Глобальна торгівля, яка вимірюється співставленням світового експорту до світового ВВП, є розумним показником економічної інтеграції.

На рисунку 1 наведено п'ять періодів сучасної глобалізації відповідно до значень індексу відкритості торгівлі [3].

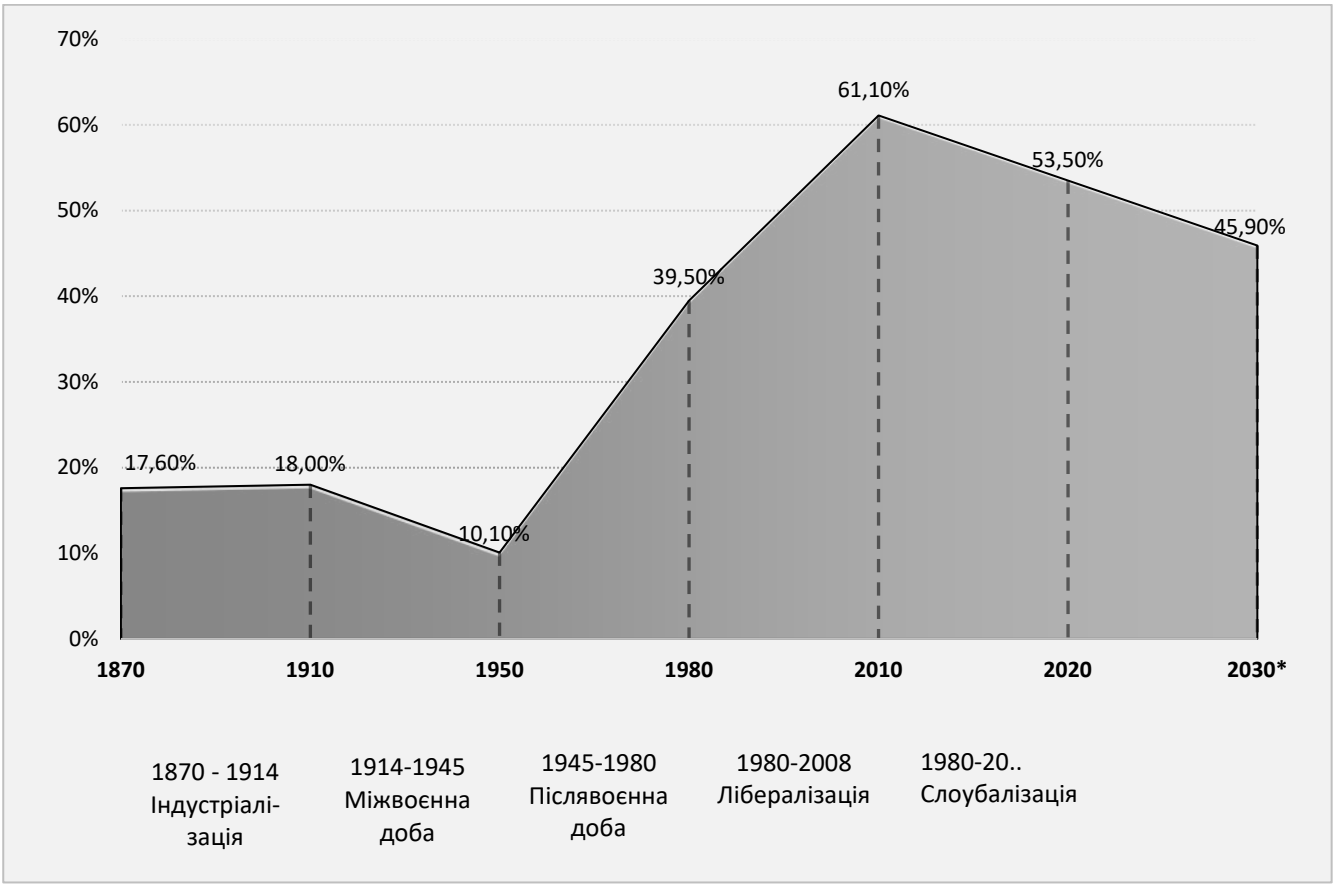

Рисунок 1 Періоди сучасної глобалізації [3]
* 2030 – прогнозні значення

Глобалізація відступає вперше після Другої світової війни. У перший період з 1870 по 1914 рік економічна інтеграція посилилася завдяки використанню сили пару і іншим досягненням, які дозволили більш дешево переміщати більше товарів між ринками [4].

Глобалізація повернулася назад у другому періоді, з початку Першої світової війни в 1914 році до кінця Другої світової війни в 1945 році. Перша світова війна викликала тривалі економічні потрясіння, в тому числі вихід Росії зі світової торгівлі після комуністичної революції 1917 року, пандемія іспанського грипу в 1918 році, грошова нестабільність на початку 1920 - х років, нові імміграційні обмеження, Велика депресія, що почалася в 1929 році, і

серйозний спалах протекціонізму в 1930-х роках. Цей стохастичний розвиток знизив темпи інтеграції, і світова економіка постраждала [5].

Економічна інтеграція відновилася в третьому періоді, через три десятиліття після Другої світової війни. Американське керівництво допомогло створити нові інститути економічного співробітництва, такі як Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), що дозволило країнам знову відкрити свою економіку для торгівлі та інвестицій. Ці кроки допомогли вступити в золоте століття світового зростання.

Однак географічне охоплення цієї третьої фази - обмежене Сполученими Штатами, Західною Європою, Японією і деякими іншими країнами – відобразило те, як далеко може зайти світова економічна інтеграція. Радянський блок комуністичних держав і Китай були країнами з неринковою економікою, які не брали участь з політичних та економічних причин. Країни, що розвиваються Латинської Америки, Південної Азії та Африки вибрали власний шлях імпортозаміщення і залишилися дещо ізольованими.

Протягом четвертого періоду, з 1980-х років до фінансової кризи 2008 року, економічна інтеграція досягла історично безпрецедентних глобальних масштабів. На чолі з Китаєм і Індією країни, що розвиваються почали усунення торгових бар'єрів. Радянський блок в Східній Європі рушив до демократії і економічної лібералізації з падінням Берлінської стіни в 1989 році, за яким слідував розпад Радянського Союзу в 1991 році. Зміни в технологіях - вантажні контейнери і удосконалення в області інформаційних і комунікаційних технологій - також сприяли розвитку інтеграції, яка і привела до створення глобальних ланцюжків постачань. Глобальне зростання було стрімким, а бідність у світі значно скорочувалася.

Деяким країнам глобалізація пішла на користь:

- Китай: реформи призвели до небаченого зниження рівня бідності. Наприклад, у період з 1978 по 1989 рр. чисельність сільських будинків скоротилася з 250 до 34 мільйонів;

- Індія: за останні 20 років рівень бідності знизився вдвічі;

- В'єтнам: результати досліджень найбідніших сімей свідчать про те, що в 90-і роки XX століття свої житлові умови поліпшили 98% членів таких сімей. Уряд провів дослідження сімей на початку процесу реформ і, повернувшись до цих же сімей через шість років, встановив, що відбулося значне зниження рівня бідності. У людей стало більше продуктів харчування, їх діти відвідували середню школу. Одним з численних факторів, що вплинули на успіх реформ у В'єтнамі, стала лібералізація торгівлі. За десять років рівень бідності в країні вдалося скоротити в два рази. Внаслідок економічної інтеграції виросли ціни на продукцію незаможних фермерів: рис, рибу, горіхи кеш'ю, а також збільшилася кількість робочих місць на фабриках по виготовленню взуття та одягу, де робота оплачується набагато краще, ніж інша робота у В'єтнамі.

Іншим країнам глобалізація не посприяла, зокрема:

- багато африканських країн не отримали ніякої вигоди від глобалізації. Їх експорт як і раніше зводиться до обмеженого переліку основних видів сировини;

- деякі експерти пояснюють відставання цих країн неефективністю проведеної політики, нерозвиненістю інфраструктури, слабкістю інститутів і корумпованістю органів влади;

- інші експерти вважають, що деякі країни не можуть влитися в процес глобального зростання внаслідок несприятливого географічного положення і кліматичних умов. Так, країни, що не мають виходу до моря, можуть зазнавати труднощів з конкуренцією на глобальних ринках товарів промислового виробництва і послуг.

В останні кілька років в країнах Європи і в США активізувалися протести з приводу наслідків глобалізації, посилились антиглобалізаційні течії. Однак згідно з результатами дослідження, нещодавно проведеного «Дослідницьким центром П'ю», у багатьох країнах, що розвиваються має місце вельми сильна підтримка різних аспектів інтеграції, особливо торгівлі і прямих інвестицій. У країнах Африки на південь від Сахари 75% домашніх господарств вважають, що інвестиції багатонаціональних корпорацій є позитивним моментом [6].

Виходячи із значень індексу відкритості торгівлі, четвертий період глобалізації мав пік розвитку у 2008 році. Як показано на рисунку 1, співвідношення світової торгівлі до ВВП знизилося після Великої рецесії. Світова торгівля в 2010 році оговталася від різкого удару в 2009 році, але з тих пір вона пішла на спад.

Зараз ми живемо в п'ятому історичному періоді, який іноді називають «повільної стабілізацією» або «слоубалізацією».

Хоча в останні десятиліття торгівля мала тенденцію зростати швидше, ніж світове виробництво, тепер це не так. Навпаки, в останні роки зростання торгівлі було аномально слабким. Обсяг світової торгівлі в 2019 році фактично знизився, хоча світова економіка зростала досить стабільно.

Таким чином, ще до початку пандемії COVID-19 глобалізацію гальмували кілька факторів. Даний процес привів до експлуатації людей в країнах, що розвиваються, серйозної дестабілізації і практично не приніс користі. Геополітична ворожнеча захопила галузь високих технологій, на яку припадає близько 20% фондових ринків.

Змінюються довгострокові інвестиційні плани компаній, які починають знижувати свою залежність від країн і галузей з високими геополітичними ризиками або нестабільними правилами гри. Загальний обсяг міжнародних інвестицій в 2018 році знизився приблизно на 20%.

Така слоубалізація може призвести до зміцнення регіональних зв'язків усередині економічних систем. Але, слоубалізація, як економічне явище, створює нові складності. У період між 1990 і 2010 роками більшість країн, які швидко розвиваються були здатні хоча б частково подолати розрив між ними і розвиненими країнами. Тепер більша кількість цих держав буде конкурувати вже на багатих глобальних ринках.

Отже, слоубалізація не виправить проблем, створених глобалізацією. Слоубалізація буде більш несправедливою і менш стабільною, ніж глобалізація, і врешті-решт, тільки підігріє невдоволення людей.

Пандемія COVID-19 стала найпотужнішим шоком для світової спільноти і призвела до різкого спаду в економіці багатьох країн світу (табл. 1).

Таблиця 1. Реальний ВВП за регіонами, %

Регіон	2017	2018	2019	2020*	2021*
Світ	**3.3**	**3.0**	**2.4**	**-5.2**	**4.2**
Країни з розвиненою економікою	**2.5**	**2.1**	**1.6**	**-7.0**	**3.9**
Країни з ринком, що формується і країни, що розвиваються	**4.5**	**4.3**	**3.5**	**-2.5**	**4.6**
Східна Азія і Тихоокеанський басейн	6.5	6.3	5.9	0.5	6.6
Європа і Центральна Азія	4.1	3.3	2.2	-4.7	3.6
Латинська Америка і Карибський басейн	1.9	1.7	0.8	-7.2	2.8
Близький Схід і Північна Африка	1.1	0.9	-0.2	-4.2	2.3
Південна Азія	6.5	6.5	4.7	-2.7	2.8
Африка на південь від Сахари	2.6	2.6	2.2	-2.8	3.1

* 2020 – прогнозні значення;
* 2021 – прогнозні значення.

Пандемія яскраво висвітлила нагальну необхідність прийняття політичних заходів щодо пом'якшення її наслідків, захисту вразливих верств населення та посилення здатності країн справлятися з подібними подіями в майбутньому. Крім того, вкрай важливо вирішувати проблеми, пов'язані з неформальними трудовими відносинами та обмеженими масштабами систем соціального захисту, а також проводити реформи, що дозволяють забезпечити впевнене і стійке зростання економіки.

Висновки за даним напрямом. Отже, висока ймовірність повернення до всеохоплюючого протекціонізму – буде відповіддю національних економік на глобальні виклики сьогодення. «Залізний зашморг» минулого може виявитися в сучасному світі цифрових технологій «кіберзашморгом» економічних систем.

Таким чином, можна очікувати, що торгова політика багатьох країн стане більш консервативною. Такий підхід, ймовірно, буде відображений в ній декількома способами: наприклад, шляхом збільшення імпортних тарифів і застосування прихованих або явних нетарифних бар'єрів, таких як процедури ліцензування, імпортні та експортні квоти. Країни можуть також спробувати захистити вітчизняні галузі виробництва шляхом більш широкого застосування системи антидемпінгових і компенсаційних мит, а також надзвичайних захисних заходів.

Для того, щоб всі країни могли отримувати вигоду від глобалізації, міжнародному співтовариству слід продовжити роботу по ліквідації диспропорцій в міжнародній торгівлі, зокрема зниження торговельних бар'єрів, які відповідають інтересам розвинених країн, і створення більш справедливої системи торгівлі.

Список використаних джерел:

1. Slowbalisation. The Economist / The Economist Newspaper and The Economist Group // The Economist Newspaper Ltd, - 2019, pp. 11.

2. Bakas A. Capitalism & Slowbalization: The Market, the State and the Crowd in the 21st Century // A. Bakas / Dexter, 2015. – 158 p.

3. Globalization over 5 centuries, World. Our World in Data. [Electronic resource]. Retrieved from https://ourworldindata.org/grapher/globalization-over-5-centuries?time=1870..2017.

4. Kevin H. O'Rourke, Jeffrey G. Williamson. Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth Century Atlantic Economy // O'Rourke Kevin H., Williamson Jeffrey G. / Journal of Economic Literature. - Vol. 38, No. 4, 2000, pp. 926-935.

5. Timothy C. Irwin. Accounting Devices and Fiscal Illusions // C. Irwin Timothy // International Monetary, 2012. – 23 p.

6. Moncus J.J., Devlin K. Globally, views of foreign direct investment vary depending on type of investment / J.J. Moncus, K. Devlin // Pew Research Center, 2020. [Electronic resource]. Retrieved fromhttps://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/08/10/globally-views-of-foreign-direct-investment-vary-depending-on-type-of-investment/

УДК 339.976.2

Маркевич К.

Провідний експерт економічних та соціальних програм,

Центр Разумкова

«ЗЕЛЕНИЙ» ТРЕНД СУЧАСНИХ СТРУКТУРНИХ ЗМІН В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ: ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

«GREEN» TREND OF MODERN STRUCTURAL CHANGES IN THE EUROPEAN ECONOMY: FEATURES OF IMPLEMENTATION AND CHALLENGES FOR UKRAINE

Анотація. У статті аналізуються сучасні тенденції запровадження та реалізації концепції «зеленого» зростання в ЄС, що передбачає ефективне енерго- та ресурсоспоживання, зменшення шкідливого впливу на довкілля у спосіб зниження рівнів викидів CO_2 тощо, що має наслідком зміну національних економічних інтересів та переорієнтування поточних та майбутніх інвестицій для ряду країн-членів. Особлива увага приділяється новим трендам становлення вуглецево-нейтральної та циркулярної економіки у світі та, зокрема, ЄС. Розглянуто законодавчі ініціативи ЄС, а також головні виклики з якими стикаються країни-члени у випадку їх імплементації. Окрему частину статті присвячено Україні, яка внаслідок тенденцій «зеленого» переходу, не стоїть осторонь, а намагається інтегруватися та переймати досвід ЄС. Визначено головні напрями реформ, цілі політик, а також оцінено можливості та виклики такого переходу для України.

Ключові слова: відновлювані джерела енергії (ВДЕ), викиди CO_2, водень, вуглецево-нейтральна економіка, циркулярна економіка, Європейська Зелена Угода, ЄС, Україна.

Summary. The article deals with the current trends of the "green" growth concept introduction and implementation in the EU, which provides energy- and resource-efficient consumption, reduction of harmful effects thanks to CO_2 emissions decrease, etc. These tendencies are leading to changing national economic interests and reorientation of current and future investments for many member states. Here special attention is paid to new trends in the formation of carbon-neutral and circular economy in the world and, in particular, in the EU. The EU's legislative initiatives are examined, as well as the main challenges the Community is facing during its implementation. A separate part of the article is devoted to Ukraine, which, due to "green" transition trends, does not stand aside, but is trying to integrate and adopt in particular the EU

experience. The main directions of reforms, policy goals, as well as the opportunities and challenges of such transition have been identified.
Keywords: Renewable Energy Sources (RES), CO_2 emission, Hydrogen, Carbon-Neutral Economy, Circular Economy, European Green Deal, EU, Ukraine.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від початку 2000-х років питання європейської інтеграції стало об'єктом численних теоретичних та емпіричних досліджень закордонних та вітчизняних науковців, значна кількість яких пояснює феномен та чинники європейської інтеграції, а також мотиви країн, що інтегруються до Співтовариства. Одночасно, динамічність процесів у світовій економіці, що характеризується розвитком прогресивних технологій, переходом до вуглецево-нейтральної економіки, орієнтацією на сталий розвиток, розумне та ефективне використання ресурсів трансформує економіки та суспільство ЄС, надаючи незліченні можливості. Так, питання «зеленого» переходу ЄС та ухвалення Європейської Зеленої Угоди (аналіз можливостей та викликів) стали предметом праць зарубіжних (Д. Берднарц, С. Брендон, М. Кабо, Д. Кітінг, Дж. Елкінд) та вітчизняних(С. Прокопчук, С. Чекунова) дослідників, а також фахівців ряду міжнародних організацій – Світовий банк, Всесвітній економічний форум (ВЕФ), ЮНКТАД – які зосередили свою увагу на дуалістичності «зеленого» переходу для ЄС та його окремих країн-членів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сучасних тенденцій «зеленого» переходу в ЄС, огляді законодавчих ініціатив, що стосуються вуглецево-нейтральної та циркулярної економіки, узагальненні головних викликів Європейської Зеленої Угоди для країн-членів ЄС, а також огляді перспектив долучення України до європейського «зеленого» курсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У серпні 2019р. Генеральний секретар ООН А. Гутерреш назвав 2020 рік роком кліматичної політики, не передбачаючи, що через півроку світ стикнеться з пандемією *COVID*-19, яка змінить звичне життя суспільства та зупинить економіки, що матиме наслідком суттєве скорочення викидів CO_2 [1]. Глобальне скорочення викидів CO_2 та зниження рівня забруднення повітря протягом першого півріччя 2020р. стали, напевне, єдиним позитивним результатом пандемії. Однак, цей результат – тимчасовий і недостатній для боротьби зі зміною клімату, визначеною Паризькою угодою, що передбачає обмеження до 2 100р. середнього глобального підвищення температури до 2^0C, порівняно з доіндустріальними рівнями.

Вже у липні 2020р. під час Політичного форуму високого рівня зі сталого розвитку під егідою ЕКОСОР Президент ЕКОСОР М. Юль закликала до побудови рівномірного, інклюзивного та сталого розвитку економік та суспільства, які є більш стійкими до пандемії, змін клімату та інших глобальних викликів [2]. Тим більше, що населення планети та ВВП на душу населення з року в рік продовжують зростати (наприклад, у 2009р. ВВП на д/н становив $12 255, тоді як у 2019 – $17 673 [3]), а економічне відновлення після пандемії *COVID*-19 не змусить себе чекати, що матиме результатом «активізацію» викидів CO_2. Вже сьогодні є перші «дзвіночки»: в одній зі статей *The New York Times*

«*When the U.S. and China Fight, It Is the Environment That Suffers*» від 12 жовтня 2020р. автор вказує на намагання уряду Китаю у будь-який спосіб (наприклад, у першій половині 2020р. в країні було видано дозволів на будівництво вугільних електростанцій більше ніж за попередні два роки) компенсувати збитки, завдані пандемією *COVID*-19 та суперечливі заяви адміністрації Д. Трампа стосовно активізації вугільної промисловості, скасування плану чистої енергетики та пом'якшення обмежень на видобуток газу та нафти [4].

Криза, спричинена *COVID*-19, виявила ряд недоліків нинішніх економічних моделей, які були орієнтовані переважно на отримання фінансового результату та меншою мірою – на підтримку суспільного добробуту. У липні 2020р. ООН оприлюднила звіт [5], в якому розкриваються тенденції майбутнього світової економіки на найближче десятиліття, в основі якого – шість економічних моделей, серед яких: циркулярна (*Circular Economy*) та вуглецево-нейтральна (*Net-Zero Economy*). Ці моделі мають системний та глобальний характер і можуть створити значні можливості для більшості секторів економіки. Вони не є ізольованими одна від одної, а скоріше – є взаємодоповнюючими, хоча й формують різні можливості для урядів, бізнесу та суспільства.

Економіка, заснована на принципах екологічної стійкості та відповідальності перед майбутніми поколіннями зможе забезпечувати інноваційні та високоякісні товари та послуги. Обізнаність громадськості про необхідність зменшення негативного впливу на довкілля відкриватиме нові можливості в ланцюгах створення доданої вартості на основі оптимізації використання ресурсів та зменшення відходів. Починаючи з виробничих процесів і закінчуючи моделями продажу та розподілу, циркулярна економіка стає реальністю. Сама ж концепція отримала високу популярність після публікації у 2012р. доповіді «На шляху до циркулярної економіки» («*Towards a circular economy*»), підготовлену Фондом Е.М. Артура [6, с.78]. Циркулярна економіка приходить на зміну традиційної «лінійної» економіки і має в основі принцип *3R*: *reduce* (скорочення використання ресурсів), *reuse* (максимально ефективне використання продуктів), *recycle* (відновлення побічних продуктів та відходів для подальшого використання) [7]. Проте перехід до циркулярної економіки – тривалий: за даними звіту *The Circularity Gap*, який презентують на ВЕФ, лише 8,6% матеріалів у світовій економіці використовується повторно [8]. Разом з тим, можливості циркулярної економіки є значними і оцінюються у $4,5 трлн. Лише в Європі застосування її принципів може приносити щорічно до €1,8 трлн. фінансової вигоди до 2030р., шляхом зменшення вартості товарів, залишаючи споживачам більше доходу та створюючи робочі місця в галузях інженерії поводження з відходами [5, p. 43].

Що стосується вуглецево-нейтральної економіки, то у вересні 2019р. на саміті ООН з питань клімату 66 країн взяли на себе зобов'язання стати вуглецево-нейтральними до 2050р. А сьогодні міністри країн *G20* домовилися про докладання зусиль у створенні більш чистих та стабільних енергетичних систем, висловивши підтримку «вуглецевій економіці замкненого циклу», що передбачає збір і повторне використання викинутого CO_2 [9].

Інновації, технології та інвестиційні моделі прискорюватимуть перехід світу до вуглецево-нейтральної економіки та скорочення викидів CO_2. Прогресивні технології дозволять вирішити проблему накопичення енергії з ВДЕ (ринок літій-іонних акумуляторів до 2025р. оцінюється у $93 млрд.), а світовий ринок ВДЕ до 2025р. перевищить $1,5 трлн. та створить 42 млн. робочих місць у даному секторі до 2050р. Світовий ринок електромобілів до 2025р. досягне $567 млрд., збільшившись на 22,3% зі $119 млрд. у 2017р., а інфраструктура зарядних пристроїв значно розшириться. Паливні елементи з нульовим викидом водню (ринок виробництва водню до 2023р. досягне $199 млрд., збільшившись на 8% із $135,5 млрд. у 2018р.) зможуть застосовуватися у судноплавстві та у великотоннажних автомобілях, а також пов'язати ВДЕ з металургійним сектором (що спричинить розвиток т.зв. «зеленої» металургії). Разом з тим, перехід до вуглецево-нейтральної економіки може мати супротив, пов'язаний з необхідністю проведення системних змін керівниками підприємств, кардинальною зміною державної політики, масштабуванням технологічних рішень.

У своїх звітах протягом останніх сорока років чимала кількість міжнародних організацій неодноразово, хоча й з обережністю, закликала до «зеленого» переходу, аргументуючи це проблемою глобального потепління. На регіональному рівні, від початку 1990-х ЄС почав активно долучатися до міжнародних ініціатив. Дедалі глибше інтегруючись, Європа затвердила модель управління, побудовану на співробітництві, інтеграції та поширенні спільних норм та законів. І захист довкілля відігравав одну з ключових цілей, яка мобілізувала підтримку населення та політиків в країнах-членах ЄС. Зокрема, у 1997р. Амстердамський договір визначив сталий розвиток основоположною метою ЄС. Десятиріччям пізніше ЄС значно активізував свої зусилля у напрямку «зеленого» зростання та екологізації економіки: була затверджена Директива 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008р. про відходи, якою визначалися заходи щодо захисту довкілля та здоров'я людей шляхом запобігання або зменшення негативних наслідків утворення та поводження з відходами, та зменшення негативних наслідків використання ресурсів. Від 19 травня 2010р. була ухвалена Директива 2010/31/ЄС щодо енергетичних показників будівель: зменшення споживання енергії та перехід на ВДЕ у будівлях визначалися необхідними для зменшення енергетичної залежності та викидів ПГ.

У 2010р. була прийнята десятирічна стратегія економічного зростання «Європа 2020», якою ставилося за мету підтримати перехід до енергоефективної та низьковуглецевої економіки, а саме: підвищити економічні показники за одночасного скорочення використання ресурсів, забезпечити безпеку постачання ресурсів, сприяти боротьбі зі зміною клімату та обмежити негативний вплив використання ресурсів на довкілля. Дана Стратегія просувала т.зв «пакет 20-20-20»: скорочення викидів ПГ на 20% від рівня 1990р., досягнення 20% кінцевого споживання енергії з ВДЕ; 20% підвищення рівня енергоефективності [10]. У листопаді 2016р. ЄК прийняла пакет законодавчих ініціатив «Чиста енергія для всіх європейців» (*Clean Energy for All Europeans*),

погодившись на більш амбітні цілі – 40%-ве скорочення викидів ПГ, 32%-ва частка ВДЕ в енергобалансі та 32,5%-ве підвищення рівня енергоефективності до 2030р.

Однією з причин, що ускладнює здатність Брюсселя приймати рішення щодо кліматичних та енергетичних питань є наявність «юридичної влади». Відповідно до умов Лісабонського договору (Договору про реформування ЄС) від 2007р., енергетика вперше була введена в законодавчу базу ЄС. Її було визначено як тему спільної компетенції між країнами-членами та ЄС. ЄК могла запропонувати заходи щодо підвищення безпеки постачання; функціонування енергетичного ринку; сприяння енергоефективності та розвитку ВДЕ, а також взаємозв'язкам енергетичних мереж [11]. Проте питання визначення складу енергоресурсів (енергетичного балансу) залишається компетенцією національних органів влади [12]. Очевидно, що кліматична та енергетична політика дублюють компетенції, що створює розбіжності у поглядах прийняття рішень наднаціональними органами ЄС та національними органами країн-членів ЄС, підвищуючи «напруженість» між Брюсселем та країнами-членами.

Голова ЄК Урсула фон дер Ляєн, яка вступила на посаду 1 грудня 2019р., запропонувала під час свого другого тижня роботи Європейську Зелену Угоду (*European Green Deal*) – ініціатива, яка закликає до рішучих та всебічних дій, що робить захист довкілля та боротьбу зі зміною клімату головним пріоритетом в політиці ЄС. Європейський зелений курс виглядає амбітним планом для регіону у досягненні до 2050р. вуглецевої нейтральності. Європейська Зелена Угода може стати основою для вирішення короткострокових економічних потреб з довгостроковими цілями сталого розвитку та передбачає розробку та ухвалення нових документів та їх подальшу імплементацію, перегляд існуючих норм та непростий шлях їх узгодження країнами-членами. Вона є можливістю для Співтовариства обійти фрагментацію політики у цій галузі, яка до цього часу складалася з автономних ініціатив декарбонізації. Результатом може стати справді глобальна (європейська, уніфікована) система, здатна сприяти широкій декарбонізації шляхом використання економічних можливостей та забезпечення соціальної включеності.

Європейська Зелена Угода була розроблена на основі актів законодавчої та виконавчої влади, які вже обговорювалися, вдосконалювалися та готуватися до реалізації, і передбачає реалізацію 50 ініціатив у галузі промисловості, будівництва, мобільності, сільського господарства та харчової промисловості, землекористування та лісового господарства, фінансів, НДДКР, контролю за забрудненням, бюджетування, торгівлі, міжнародного розвитку, дипломатії тощо. Серед її головних елементів [13]:

- Обов'язкове досягнення вуглецевої нейтральності до 2050р.;
- Скорочення викидів CO_2 до 2030р. – на 50-55% від рівня 1990р.;
- Прийняття кліматичного пакету ЄС (4 березня 2020р. ЄК офіційно представила проект кліматичного законодавства (*European Climate Law*);
- Запровадження торговельних заходів для захисту енергоємних галузей шляхом затвердження механізму прикордонного регулювання вуглецю (*Carcon*

border adjustment mechanism), яке застосовуватиметься до імпорту певних енергоємних товарів, що надходитимуть з-за меж ЄС;

➢ Створення механізму справедливого переходу (*Just Transition Mechanism*) (розроблено 14 січня 2020р.), покликаного полегшити процес декарбонізації енергетичної системи у спосіб банківського кредитування та приватних інвестицій, а також грантів Фонду справедливого переходу (*Just Transition Fund*).

Важливими в межах Європейської Зеленої Угоди є ряд законодавчих ініціатив:

1. у сфері енергетики: Стратегія ЄС щодо інтеграції енергетичної системи (*EU Strategy for Energy System Integration*) та Воднева Стратегія ЄС (*EU Hydrogen Strategy*), в основі яких – запровадження відновлюваних носіїв енергії на базі водневих технологій.

Перша Стратегія визначає засади енергетичного переходу, що передбачає оптимізацію витрат і підвищення ефективності усієї галузі у спосіб поєднання різних носіїв енергії, енергетичної інфраструктури та секторів споживання. Документ охоплює план заходів з 38 позицій, що мають дозволити значно скоротити споживання викопних видів палива (поступове припинення субсидіювання вуглецевих проектів), заохотити (запровадження фінансових стимулів) промислових та побутових споживачів до споживання енергії з ВДЕ, включаючи «зелений» водень, розвивати «чисті» технології.

Друга стратегія передбачає «декарбонізацію» промисловості, транспорту, виробництва енергії та її побутового використання. Імплементація водневої стратегії передбачається у декілька підходів [14]:

✓ 2020-2024 рр.: встановлення в ЄС відновлюваних водневих електролізерів потужністю 6 ГВт, що дозволить виробляти до 1 млн.т водню;

✓ 2025-2030 рр.: водень має стати невід'ємною частиною інтегрованої енергетичної системи ЄС, в якій потужність відновлюваних водневих електролізерів складатиме мінімум 40 ГВт, що дозволить виробляти до 10 млн. т «зеленого» водню в межах ЄС;

✓ 2030-2050 рр.: водень – головний енергетичний ресурс ЄС, що заміщує вуглецеві енергоносії в усіх секторах економіки, навіть тих, що важко піддаються декарбонізації.

Водень вкрай важливий ресурс при переході до вуглецево-нейтральної економіки. Енергія, накопичена у водні, може виділятися при згорянні, або за допомогою паливних елементів, які перетворюють його в електрику. Однак, отримання водню без викидів ПГ є дорогим. «Зелений» водень, при використанні ВДЕ для електролізу, становить лише 4% світового виробництва, решта надходить від природного газу (48%), нафти (30%) та вугілля (18%). Транспортні засоби, що використовують водень, давно викликають зацікавленість, проте даний ресурс потребує більше місця для зберігання, ніж бензин, навіть при сильному стисненні, а його займистість створює проблеми безпеки. Його ефективність відносно низька: рівень ефективності вантажівок на водні сягає 29%, а на електриці – 62% [5, p.38].

2. у сфері поводження з відходами: План дій циркулярної економіки (*Circular Economy Action Plan*), запропонований в рамках Європейської промислової стратегії (*European Industrial Strategy*) передбачає [15]:

✓ Розширення виробництва сталих продуктів в ЄС. Така продукція вироблятиметься з якомога більшої кількості перероблених матеріалів, а ніж первинної сировини. Обмеженим буде одноразове використання, вирішиться проблема передчасного старіння та буде встановлено заборону на знищення непроданих товарів тривалого користування.

✓ Розширення можливостей споживачів у доступі до надійної інформації з питання ремонтопридатності та довговічності продукції (можливість екологічно сталого вибору).

✓ Зосередження на напрямах, які мають високий потенціал циркулярності: електроніка та ІКТ, акумулятори та транспортні засоби, пакування, використання пластмаси, текстиль, сектор будівництва та харчової промисловості.

✓ Зменшення відходів та перетворення їх на високоякісні вторинні ресурси.

Ні для кого не секрет, що для досягнення енергоефективної Європи, необхідний «перехід» в енергетичній, промисловій, сільськогосподарській та транспортній системах та зміна у поведінці виробників та споживачів енергії. Попри затвердження низки нормативно-правових актів, залежність від викопного палива досі залишається однією з найбільш актуальних економічних та геополітичних проблем ЄС (достатньо поглянути на закупівлі природного газу з Російської Федерації. Так, протягом останніх декількох років загальний обсяг закупівель природного газу у ВАТ «Газпром» європейськими країнами коливається у межах 200 млрд. м^3 [16]). Зокрема, частка викопних видів палива у загальному первинному постачанні енергії залишається значною (рис. 1), а частка ВДЕ у загальному кінцевому енергоспоживанні за рядом європейських країн – низькою (рис.2).

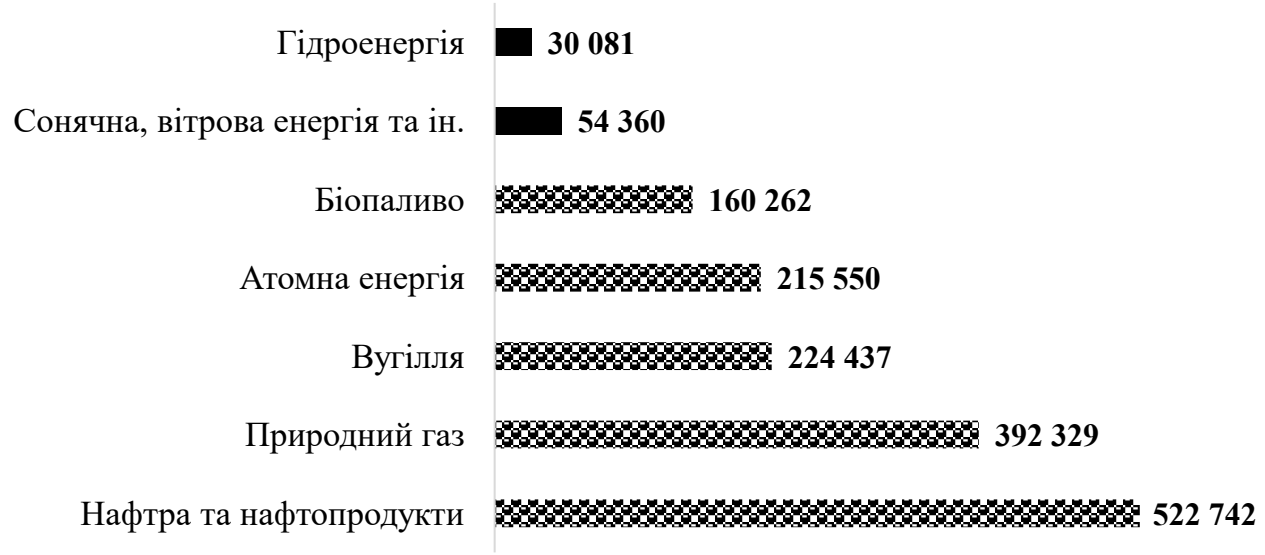

Рис. 1. Загальне первинне постачання енергії ЄС-28 у 2018р*., тис. т н.е.*
*Побудовано за: [17]

Результативність низьковуглецевого розвитку – процес відокремлення економічного зростання від збільшення споживання енергії та викидів ПГ, який

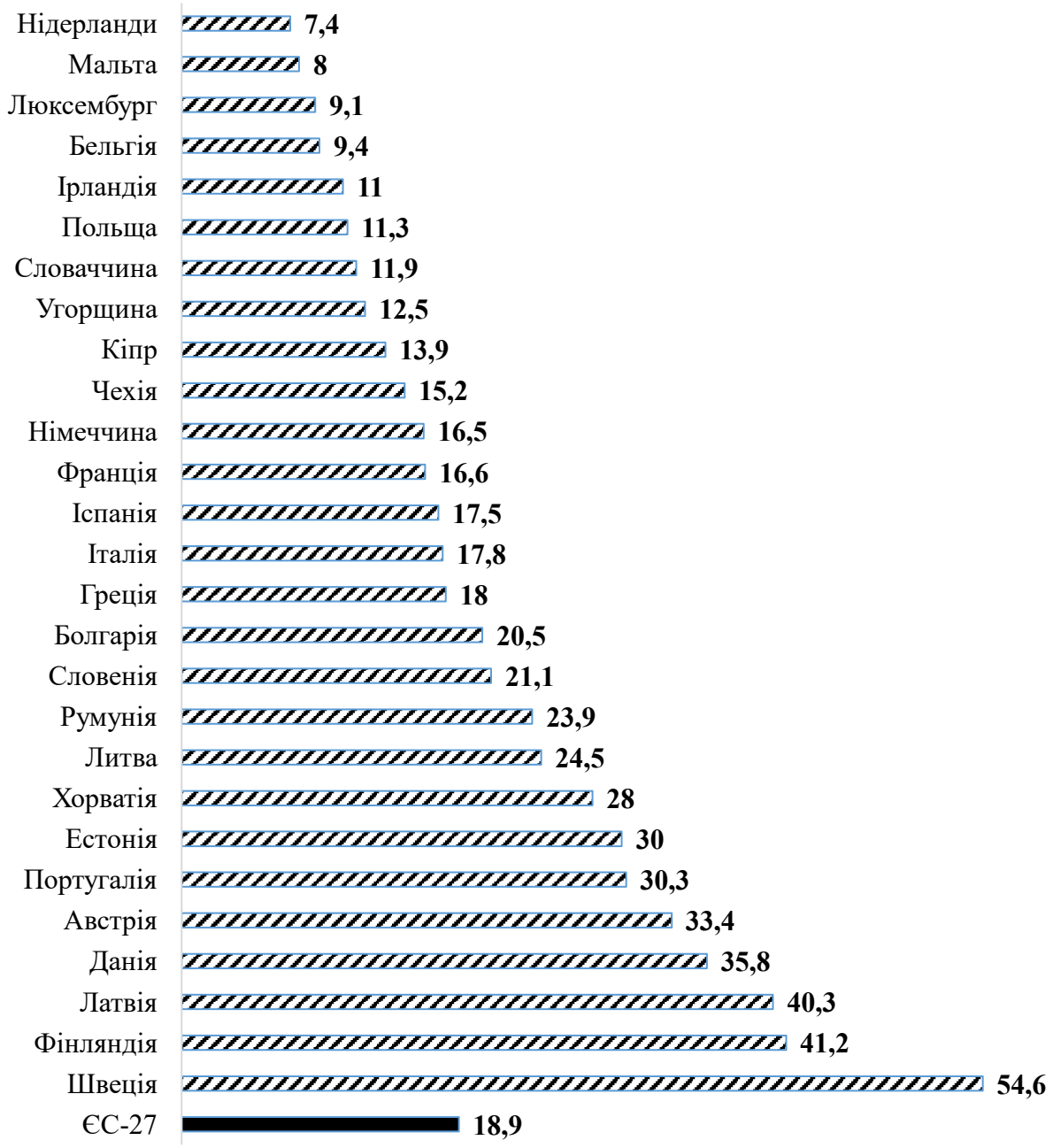

відбувається завдяки технологічним новаціям, зміні інфраструктури та моделі поведінки економічних суб'єктів – можна розглянути через рівень вуглецеємності ВВП. Так, завдяки змінам у структурі економік (переходу від енергоємного виробництва з низькою доданою вартістю до високотехнологічного), впровадженню «чистих» технологій та заходів з енергозбереження як на державного рівні, так і на рівні окремих домогосподарств, інтенсивному розвитку ВДЕ, деяким країнам ЄС вдалося значно знизити рівень вуглецеємності ВВП (табл. 1).

Рис.2. Частка ВДЕ в загальному кінцевому енергоспоживанні країн ЄС-27 у 2018р., %*

*Побудовано за: [18]

Також, на прикладі ЄС можна побачити послаблення взаємозв'язку емісії ПГ та ВВП: у період з 1990р. до 2018р., сукупний ВВП ЄС зріз на 54%, а загальний обсяг викидів ПГ зменшився на 25% (рис. 3). Так, попри зростання рівня промисловості та активізацію економічної діяльності, що сприяло зростанню загального рівня ВВП, збільшення викидів ПГ не відбулося, а навпаки сталося їх скорочення [6, с.29].

Вуглецеємність ВВП (CO_2/ВВП (ЗА ПКС))*

Регіон/Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ЕС	**0,22**	**0,22**	**0,21**	**0,21**	**0,20**	**0,20**	**0,19**	**0,18**	**0,18**	**0,17**	**0,17**
Данія	0,16	0,15	0,15	0,15	0,13	0,11	0,12	0,10	0,09	0,10	**0,09**
Франція	0,13	0,13	0,13	0,13	0,12	0,12	0,12	0,11	0,11	0,11	**0,11**
Мальта	0,32	0,31	0,30	0,30	0,29	0,30	0,25	0,23	0,15	0,11	**0,12**
Австрія	0,18	0,17	0,16	0,18	0,17	0,16	0,16	0,15	0,15	0,15	**0,15**
Бельгія	0,21	0,22	0,21	0,22	0,19	0,19	0,19	0,18	0,18	0,18	**0,17**
Німеччина	0,22	0,22	0,22	0,22	0,21	0,21	0,21	0,20	0,20	0,19	**0,19**
Угорщина	0,38	0,37	0,36	0,36	0,35	0,33	0,30	0,29	0,30	0,30	**0,30**
Чехія	0,59	0,55	0,54	0,54	0,52	0,50	0,49	0,46	0,44	0,44	**0,42**
Польща	0,71	0,67	0,64	0,63	0,64	0,60	0,58	0,56	0,52	0,51	**0,51**
Україна	**2,04**	**1,92**	**1,91**	**1,96**	**1,95**	**1,91**	**1,85**	**1,74**	**1,55**	**1,59**	**1,35**

*Складено за: [19]

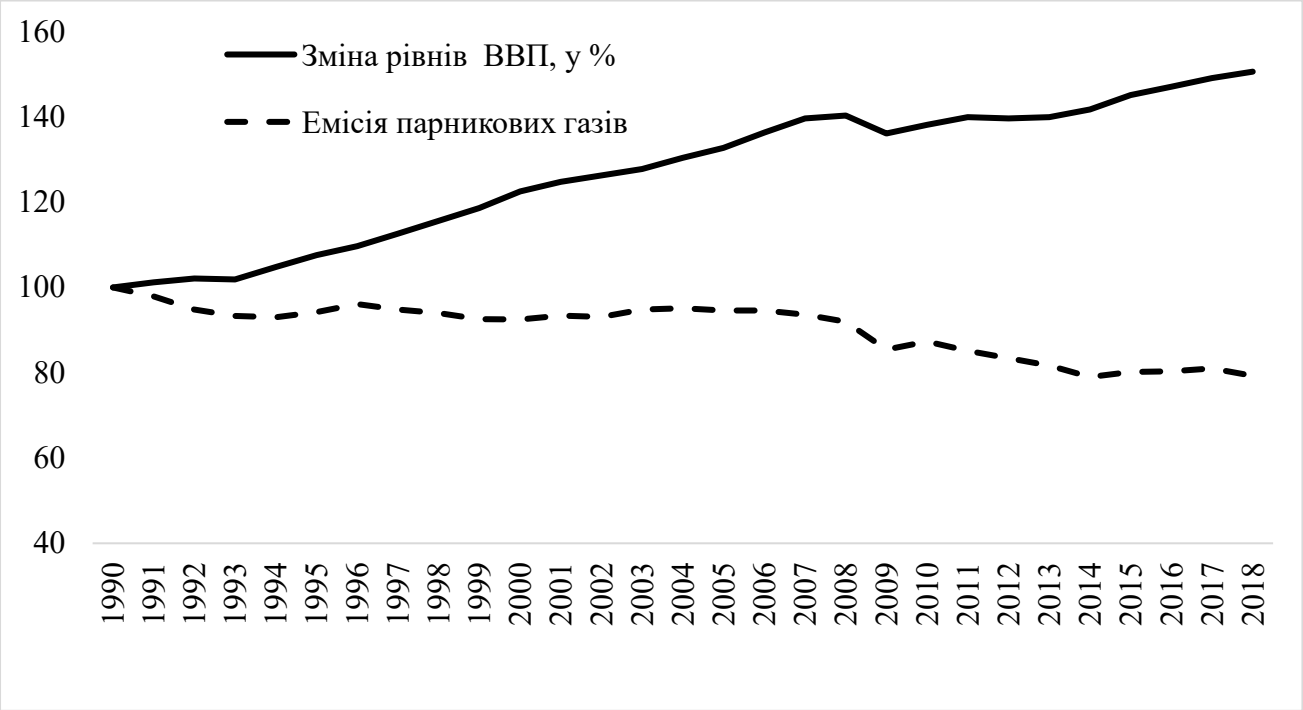

Рис. 3. Взаємозв'язок ВВП та емісії ПГ в ЄС*

*Побудовано за [20, 21]

Позитивні зрушення, які можна спостерігати, відображаються й в Індексі низьковуглецевої економіки (*The Low Carbon Economy Index*), який складається консалтинговою компанією *Pricewaterhouse Coopers* з 2000р. Він оцінює поступ країн *G20* у частині скорочення інтенсивності викидів CO_2 і визначається як співвідношення обсягу викидів до ВВП за відповідний рік (CO_2 у т/ВВП у $ млн.). На його результат впливають такі фактори, як енергоефективність, витрати пального, щільність населення, структура економіки в країні та стан кліматичної системи [6, с.29]. Так, протягом 2017-2018рр. країни ЄС – Франція, Італія та Німеччина – утримували найкращі позиції з-поміж інших країн [22].

Повертаючись до Європейської Зеленої Угоди, зазначимо, що декларування намірів стати вуглецево-нейтральним континентом є важливим, проте чи готові країни Співтовариства до такого важливого кроку, і чи є у них можливості для цього та необхідні ресурси. Це наштовхує на огляд головних викликів, які вже сьогодні стоять на заваді швидкої та «безболісної» реалізації угоди.

1. *Економічний спад*. Пандемія спричинила масштабні негативні економічні наслідки для країн-членів, що може нашкодити планам Співтовариства, рухатися у напрямі реалізації кліматичної політики, оскільки деякі країни закликали відкласти кліматичні цілі до «кращих часів» [23] Головний аргумент – недостатність фінансування: комісар з питань економіки ЄС П. Джентілоні зазначив, що протягом наступних двох років очікуваний дефіцит приватних інвестицій, які могли б бути спрямовані на досягнення цілей зеленого курсу, оцінюються у €800 млрд. [24]. Є занепокоєння, що країни поставлять під загрозу мету ЄС (зниження рівня викидів CO_2) та нехтуючи «зеленими» цілями розвиватимуть свої економіки.

2. *Різні національні економічні інтереси*. Успіх ЄС у реалізації цілей Європейської Зеленої Угоди залежатиме від колективних зусиль усіх країн-членів та досягнення консенсусу щодо кліматичної політики з-поміж політиків «старих» країн-членів ЄС та країн Східної Європи, які більшою мірою залежні від викопних видів палива. Наприклад, такій країні як Польща, необхідно буде «пожертвувати» стабільністю своєї енергетичної безпеки, закривши вугільні шахти.

Сьогодні Польща є залежною від вугілля країною: понад три чверті загального обсягу постачання первинної енергії здійснюється з вугілля. Країна довгий час неохоче ставилася до кліматичної політики ЄС (достатньо згадати безпрецедентне неприєднання Польщі до консенсусу щодо зобов'язань країн-членів досягнути кліматичного нейтралітету до 2050р.), однак сьогодні готова забезпечити важливу фінансову та політичну підтримку для активізації енергетичного переходу, незважаючи на те, що необхідно залучити значні інвестиції та виконати роботу з переорієнтації енергетичної політики та зміни національних економічних інтересів.

Уповноважений уряду Польщі з питань стратегічної енергетичної інфраструктури П. Наїмський в одному зі своїх інтерв'ю підкреслив: «Ми поділяємо стратегічні цілі ЄС і не боремося проти кліматичної політики. Так,

країна може покладатися на 80% на вугілля, але ми вже перебуваємо у перехідному періоді. Однак, ми залишаємо за собою право мати останнє слово з питань енергетичного сектору зважаючи на питання енергетичної безпеки» [25].

3. *Законодавче забезпечення та підтримка населення.* Необхідним залишається ухвалення законодавства для секторів, які генерують критичні обсяги викидів CO_2 (наприклад, транспорт), з чіткими та досяжними цілями, визначивши конкретні кроки та механізми досягнення поставлених цілей (декарбонізації). Зокрема, має проводитися підтримка досліджень та створюватися стимули для домогосподарств; скорочуватися субсидії на підтримку проектів вуглецевої енергетики тощо. Реалізація ж самої Угоди має супроводжуватися моніторингом виконання цілей.

Що стосується підтримки громадськості, то сьогодні це є очевидним. Підвищена зацікавленість громадян до дій в сфері клімату слугувало поширенню «зеленої хвилі», яка виникла на парламентських виборах в ЄС у 2019р., що сприяло перемозі кандидатів партії зелених по всьому ЄС [26]. Такі результати дали «зелене світло» для реалізації екологічній політиці.

4. *Глобальний підхід*. ЄС домігся більшого прогресу в боротьбі зі зміною клімату та захисті довкілля, ніж більшість інших країн світу. Не має сумніву, що подальший поступ в екологічній політиці завдячуватиме Європейській Зеленій Угоді, але буде марним, якщо цим напрямком не будуть рухатися інші регіони світу. Будь-яке рішення, що стосується боротьби зі зміною клімату може бути ефективним лише за умови своєчасних дій головних «країн-генераторів» ПГ – США, Китаю, Індії, Росії та країн Європи.

5. *Фінансування*. Ставлячи такі амбітні цілі, необхідно мати засоби для їх досягнення. На реалізацію Угоди на період 2021-2030рр. ЄК пропонує мобілізувати €1 трлн. Це є складним процесом для європейського бюджету, бюджетів країн-членів, державних банків розвитку та приватних фондів, підкріплених державними гарантіями [27]:

- кошти бюджету ЄС складають €503 млрд., що включає €143 млрд. для Фонду справедливого переходу (*Just Transition Fund*);
- кошти на інновації та модернізацію, які не входять до бюджету ЄС, але фінансуються за рахунок частини доходів від ключового інструменту – аукціону за квотами на вуглець за системою торгівлі викидами ЄС (*EU Emissions Trading System*) – €25 млрд;
- бюджети країн-членів ЄС – €114 млрд.;
- приватні фонди, підкріплені державними гарантіями – €279 млрд.;
- міжнародні фінансові установи, ЄІБ, національні державні банки розвитку – €100 млрд.

Інший виклик – рівномірний розподіл фінансування між країнами-членами. Для вирішення цієї проблеми було запропоновано Механізм справедливого переходу (*Just Transition Mechanism*), який включатиме: (*1*) Фонд у розмірі €7,5 млрд. (ЄК пропонує збільшити фінансування до €40 млрд. Це має сприяти зменшенню соціально-економічних наслідків перехідного періоду в найбільш постраждалих регіонах [28]); (*2*) схема *InvestEU* «Справедливий

перехід» – €45 млрд.; (*3*) новий кредитний механізм державного сектору від ЄІБ за підтримки бюджету ЄС – €25-30 млрд. Щоб забезпечити кошти в рамках Механізму, регіони, що залежать від вугілля, повинні підготувати «плани територіального справедливого переходу» на період до 2030р.

Фінансування напевне є найсерйознішим викликом з-поміж інших: за оцінками ЄК, «розрив» інвестицій, який має покриватися приватними інвестиціями складає €160 млрд./рік. І такі інвестиції, ймовірно, можуть бути доступними, якщо будуть ухвалені відповідні нормативи та визначені стимули, які спонукатимуть бізнес та домогосподарства до реалізації «зелених» проектів. Вдосконалення потребує регулювання стимулювання «зеленого» фінансування та усунення перешкод на шляху значного збільшення приватного «зеленого» фінансування. Зокрема, вкрай важливим має стати подальше переспрямування фінансових потоків з викопної на «зелену» діяльність та «чисті» технології. Багатообіцяючим є застосування такого фінансового інструменту, як «зелені» облігації: у 2019р. їх випуск досяг рекордного обсягу – $278 млрд., 40% з яких – в ЄС ($110 млрд.).

Європейська Зелена Угода – флагманський та безальтернативний проект, яким сьогодні визначається стратегія на найближчі десятиліття не лише Співтовариства, але й його сусідніх країн. Зокрема Україна, зважаючи на заяви представників виконавчої та законодавчої влади збирається не лише долучитися до даної ініціативи, але й стати партнером ЄС з досягнення визначених цілей. Так, наприклад, ЄС визначив Україну пріоритетним партнером у реалізації Європейської водневої стратегії та постачанні водню на європейський ринок, зважаючи на її природні ресурси та взаємопов'язаність інфраструктури. Це дозволило українському оператору ГТС у серпні 2020р. доєднатися до Європейського альянсу чистого водню (*European Clean Hydrogen Alliance*), що сприятиме обміну інформацією та розширенню співпраці у напрямку виробництва водню, його транспортування та подальшого споживання. За попередніми оцінками [14], до 2030р. Україна може забезпечувати 10 ГВт потужностей водню методом електролізу і стати головним його виробником на європейському континенті. Для України це можливість заявити про себе на ринку водневих технологій, підняти вітчизняну енергетику на новий та більш якісний рівень, посиливши енергетичну безпеку, диверсифікувати процес декарбонізації з-поміж галузей економіки.

Навесні 2020р. очільники міністерств закордонних справ України та Угорщини обговорили питання можливої співпраці у напрямку розвитку водневої енергетики. А 26 серпня 2020р. профільними міністрами України та Німеччини було підписано «Спільну заяву про започаткування енергетичного партнерства», якою передбачається розвиток водневих технологій в Україні і пілотних проектів з виробництва «зеленого» водню потужністю від 100 МВт для подальшого експорту [29].

Майже від початку оголошення ЄС свого наміру стати вуглецево-нейтральним регіоном, Україна посилила роботу та почала напрацьовувати нормативно-правову базу, ухвалення якої у подальшому дозволить

імплементувати норми Європейської Зеленої Угоди в існуючі законодавчі рамки. Так, 21 січня 2020р. було презентовано проект Концепції «зеленого» енергетичного переходу України до 2050р., у якому трансформація національної економіки у напрямку вуглецевої нейтральності визначена як мета. Серед головних визначених індикаторів, яких має досягти Україна: частка виробленої енергії з ВДЕ має збільшитися до 70% до 2050р., а її вартість має бути економічно обґрунтованою; подальше впровадження енергоефективних заходів; зменшення частки видобувних галузей та повне заміщення вугільних ТЕС; перехід до циркулярної економіки та зменшення відходів, їх раціональне використання (до прикладу, 21 липня 2020р. у першому читанні було прийнято Проект закону «Про управління відходами», мета якого – вдосконалення системи управління відходами, визначення правових, організаційних, економічних засад та механізмів контролю для забезпечення всебічного захисту здоров'я людей та довкілля шляхом впровадження заходів для запобігання або зменшення утворення відходів, зниження негативних наслідків від управління відходами, сприяння підготовці їх до повторного використання і відновленню як вторинної сировини та енергетичних ресурсів); частка атомної генерації має зменшитися до рівня 20-25%, а нові атомні потужності можуть будуватися на основі технології малих ядерних реакторів.

Також, Постановою КМУ від 24 січня 2020р. було утворено Міжвідомчу робочу групу з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи ЄК «Європейський зелений курс». З метою налагодження діалогу та розширення взаємодії передбачається розробка спільної з ЄС Дорожньої карти участі України в Європейському зеленому курсі з урахуванням пріоритетів та національних економічних інтересів. Серед головних напрямів партнерства розглядаються [30]: (*1*) підвищення енергоефективності від виробництва енергії до її споживання; (*2*) розвиток водневої енергетики; (*3*) впровадження проектів відновлюваної енергетики у місцевих громадах (такі міста як Львів, Житомир, Миколаїв, Кам'янець-Подільський вже заявили про бажання перейти на 100% ВДЕ до 2050р.), розвиток енергетичних кооперативів, розумних мереж, систем накопичення енергії, стимулювання розвитку когенерації; (*4*) перехід до екологічно чистих технологічних рішень у промисловості та виробництва більш енергетично- та ресурсоефективних товарів; (*5*) підвищення енергоефективності систем тепло- та водопостачання; (*6*) впровадження обов'язковості систем енергетичного менеджменту громадських будівель; (*7*) запровадження ринку зелених облігацій (19 червня 2020р. було прийнято ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів», яким вводиться даний новий фінансовий інструмент) та ін.

Ще задовго до ініціатив ЄС, Україна, що приєднавшись до Договору про Енергетичне Співтовариство у 2011р., як і інші сторони повинна включати стратегічні цілі на 2030р. до своїх національних енергетичних та кліматичних планів, що полягає у збільшенні частки ВДЕ у споживанні первинної енергії, забезпеченні економії енергії та зменшенні викидів ПГ. Це супроводжувалося

протягом останніх років прийняттям ряду законів, стратегій, програм та планів, якими декларувалися такі цілі, зокрема: Енергетична стратегія України на період до 2035р., Стратегія низьковуглецевого розвитку до 2050р., ЗУ «Про створення Фонду енергоефективності» (від 8 червня 2017р.), ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» (від 25 квітня 2019р.) та інші.

Імплементація норм законодавства мала б мати наслідком заміщення великого відсотка вуглецевих енергоносіїв безвуглецевими, знизивши тим самим вуглеце- та енергоємність ВВП країни. Але рівень останньої сьогодні у 2-2,5 разу вищий за відповідні показники більшості європейських країн: у 2018р. її показник склав 0,27 т н.е./$1 000 (за ПКС), у той час як у ряді європейських країн показник коливався у діапазоні 0,14-0,16 т н.е./$1 000 (за ПКС) [31]. Також мала б підвищитися частки ВДЕ у загальному обсязі виробленої енергії, проте станом на 2019р. її частка залишається мізерною (хоча й у 2 рази більшою, порівняно з 2018р.) – 5%. Це особливо контрастує з позитивною тенденцією збільшення виробництва електроенергії з ВДЕ в сусідній Польщі – 23,1 [32].

Аналогічною є ситуація з рівнем викидів CO_2. Хоча їхній обсяг скоротився за останнє десятиріччя на 32% (у 2019р. їхня кількість становила 185,4 млн. CO_2) порівняно з 2009р. (викиди становили 271,5 млн. CO_2), пов'язано це меншою мірою з запровадженням енергоефективних заходів та переходом на ВДЕ у промисловому секторі та секторі житлово-комунальних послуг, а більшою – зі структурними змінами в економіці (енергоємні галузі частково почали заміщуватися сектором послуг та сільським господарством), а також уповільненням темпів зростання ВВП, а окремими роками було зафіксовано різкий спад (у 2014р. на близько 7%, а у 2015р. – на понад 10%) [6, с. 58].

Декларуючи свої устремління у напрямку долучення до Європейської Зеленої Угоди, влада нерідко приймала непередбачувані рішення, яким бракує виваженості та послідовності. Ключовим щодо переходу до вуглецевої нейтральності є відмова від вугілля, і цього року передбачалося провести низку заходів. Проте ми отримали непрозорість використання коштів з державного бюджету, які мали б спрямовуватися на програми по захисту довкілля, але вони частково були «переорієнтовані» на підтримку вугільних шахт. Зокрема, пандемія *COVID*-19 внесла свої корективи у Бюджет-2020: видатки на екологічні напрями були зменшені на 876 млн. грн. (моніторинг повітря, підтримка у безпечному стані енергоблоків та об'єкту «Укриття», природоохоронні заходи та ін.), а стаття «Реструктуризація вугільної галузі» збільшилася на 1,6 млрд. грн. до 3,56 млрд грн. (у 2019р. ця стаття видатків складала 2,63 млрд. грн.). Ще до початку кризи на одну з найбільш важливих статей – закриття неперспективних державних шахт – було виділено 1,28 млрд. грн. Це, безумовно, є непопулярним рішенням для окремих категорій населення, проте закриття неприбуткових та витратних, неекологічних шахт виглядає логічним. Після внесення змін до Бюджету-2020 ця стаття витрат зменшилася майже у два рази.

Інший невиважений крок влади – це стимулювання сектору ВДЕ, що має сприяти швидкому «зеленому» переходу нашої держави. У 2019р. ним [сектором ВДЕ] було залучено рекордні обсяги інвестиції, що мало результатом збільшення потужностей (за даними НКРЕКП, станом на 1 січня 2020р. встановлена потужність об'єктів ВДЕ в Україні складала 6,38 ГВт, тоді як роком раніше – 2,13 ГВт.) та виробітку «зеленої» електроенергії. Обсяг виробництва електроенергії з ВДЕ став настільки великий, що енергосистема країни не мала можливості його балансувати в повному обсязі. Для «вирішення» цього питання (і підтримки «зелених» виробників) було прийнято рішення (затверджено новий (рекомендований) прогнозний баланс електроенергії на 2020р. від 28 квітня 2020р.) призупинити роботи кількох енергоблоків АЕС, електроенергія яких є найдешевшою. В Україні досі не створено законодавчої бази, яка визначала б статус систем акумулювання електроенергії, їх встановлення та використання на балансуючому ринку. Майже рік тому у Верховній Раді України було зареєстровано проект закону №2582 «Про внесення змін до Закону України «Про ринок електричної енергії» (щодо енергетичної безпеки, балансування енергосистеми та системи накопичення енергії), прийняття якого б сприяло зменшенню дисбалансів в мережі, викликаних нерівномірними навантаженнями від споживачів.

Але на цьому проблеми не вичерпуються. Навесні 2020р., коли явними стали проблеми на ринку ВДЕ через великі обсяги виробітку електроенергії та зростання заборгованості ДП «Гарантований покупець» перед виробниками, 10 червня 2020р. між Урядом, Європейсько-українським енергетичним агентством та Українською вітроенергетичною асоціацією було підписано «Меморандум про взаєморозуміння щодо врегулювання проблемних питань у сфері відновлюваної енергетики». Результатом «угоди» стало: з боку виробників відновлюваної енергії – проведення реструктуризації «зелених» тарифів (відповідно до ЗУ №810 «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 21 липня 2020р. для об'єктів електроенергетики, що виробляють сонячну енергію зменшення тарифів становило в межах 15%, для об'єктів, що виробляють електроенергію з енергії вітру, – 7,5%), з боку Уряду – гарантування та забезпечення своєчасної поточної оплати ДП «Гарантований покупець» та погашенню наявної заборгованості перед виробниками електроенергії з ВДЕ, які прийняли умови реструктуризації. Попри зниження «зелених» тарифів, суми виплат виробникам електроенергії з ВДЕ залишаються великими та як показує практика частковими. Так, наприклад, у серпні 2020р. виплати становили 100%, у вересні – лише 27%. До того ж є ще один «нюанс», частину заборгованості (за період березень-липень 2020р.) перед виробниками електроенергії з ВДЕ в обсязі не менше 20% від прогнозної товарної продукції передбачається виплачувати з державного бюджету за відповідний рік, а це не один мільярд гривень. Тобто виходить, що задля порятунку «зеленої» генерації та підтримки «зелених» цілей, країна має сплачувати непомірну ціну.

Висновки. Кожна країна чи регіон ЄС має власну історію, культуру, систему управління, економічну структуру, проблеми безпеки та довкілля, внутрішньої зайнятості та політичної чутливості. Для «переходу» знадобиться час, стратегічне планування, визначення пріоритетів та залучення інвестиції. Знадобляться безпрецедентні колективні зусилля, але невизначеність, що поширюється з-поміж країн ЄС через пандемією *COVID*-19, може лише ускладнити завдання та відтермінувати поступ. Європейська Зелена Угода є головною засадою до проведення екологічної модернізації (декарбонізації) економік, залучення та накопичення «зелених» інвестицій в інфраструктуру та технології. Одночасно вона не повинна розглядатися як пріоритет, який повинен слідувати за «перезапуском» економіки, а бути набором факторів *ESG* (*Ecology, Social, Governance*). Однак, досягти повноцінного та повсюдного «зеленого» переходу швидко не вдасться. Це пов'язано і з розбіжностями національних пріоритетів країн-членів ЄС, і з недостатністю фінансових ресурсів, і з особливостями енергетичних систем країн-членів, і з нехтуванням громадянами у повсякденному житті принципами сталості, зокрема у сфері поводження з відходами та споживанні ресурсів. За умови ж слідуванню Європейській Зеленій Угоді, ЄС зможе наблизитися до своєї мети з декарбонізації економіки вже всередині XXI ст. Цей успіх відображатиме прагматичні компроміси, які дозволять ЄС претендувати на глобальне кліматичне лідерство.

Для України, зважаючи на її устремління рухатися «зеленим» курсом та просуватися у напрямі вуглецевої нейтральності, необхідно, окрім декларування намірів та затвердження концепцій, першочергово вирішити питання з балансуванням електроенергетичних потужностей, а це вимагає ухвалення необхідного законодавства, серед іншого – розвивати технологічний потенціал, впроваджуючи низьковуглецеві технології, й надалі запроваджувати енергоефективні заходи не лише домогосподарствами, але й промисловим сектором (головним продуцентом викидів CO_2). Одночасно, підтримуючи «зелену» енергетику, завдяки якій можливо значно покращити екологічну ситуацію, не варто забувати й про «екологічність» виробництва тих самих сонячних панелей та обладнання для ВЕС.

Список використаних джерел:

1. Make or break for green economy. SDG Pulse, United Nations Conference on Trade and Development. URL: https://sdgpulse.unctad.org/green-economy/#9-4-1 (Last accessed 5.10.2020).
2. High-Level Political Forum 2020 Under the Auspices of ECOSOC. Knowledge platform Sustainable Development Goals. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/Hlpf/2020 (Last accessed 7.10.2020).
3. GDP per capita (current US$). The World Bank. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD (Last accessed 10.10.2020).
4. Yanzhong Huang. When the U.S. and China Fight, It Is the Environment That Suffers. The New Yokr Times, 12 October 2020. URL:

https://www.nytimes.com/2020/10/12/opinion/china-us-environment.html (Last accessed 15.10.2020).

5. Future Possibilities Report 2020. United Nations and Government of United Arab Emirates, 2020. 68 p. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/20200720_un75_uae_futurepossibilitiesreport.pdf (Last accessed 2.10.2020).

6. "Зелені" інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. Центр Разумкова, 2019. 316 с. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf (Дата звернення 7.10.2020р.).

7. Нечитайло Д. З чистого аркуша: як працює і чим вигідна циркулярна економіка. Економічна правда, 2 вересня 2020р. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2020/09/2/664626/ (Дата звернення 7.10.2020р.).

8. Circularity Gap Report 2020. Circle Economy. URL: https://www.circle-economy.com/resources/circularity-gap-report-2020 (Last accessed 11.10.2020).

9. Міністри енергетики країн G20 підтримали «вуглецеву економіку замкнутого циклу». Mind UA, 29 вересня 2020. URL: https://mind.ua/publications/20217017-prezident-kiyivstar-mi-ne-konkuruemo-z-finansovoyu-sistemoyu-a-dopovnyuemo-yiyi (Дата звернення 7.10.2020р.).

10. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Commisiion, 2014. URL: https://ec.europa.eu/ transparency/regdoc/rep/1/2014/EN/1-2014-446-EN-F1-1.Pdf (Last accessed 14.10.2020).

11. Article 194 of TFEU; see "Glossary of summaries – Energy", EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/energy.html (Last accessed 14.10.2020).

12. Article 191 of TFEU; see "Glossary of summaries – Environment", EUR-Lev. URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/environment.html (Last accessed 14.10.2020).

13. The European Green Deal. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the RegionsEuropean Commission. December 22, 2019. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf (Last accessed 1.10.2020).

14. С. Чекунова. Динамічна Європейська «зелена» угода. Як рухається Україна. Центр Разумкова, 16 вересня 2020р. URL: https://razumkov.energy/meny/news/analysis-green-deal.html (Дата звернення 10.10.2020р.)

15. Circular Economy Action Plan. For a cleaner and more competitive Europe. European Comission. 11 March 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_420 (Last accessed 1.10.2020).

16. Gas marketing in Europe. 2019 Annual Report. Gazprom. URL: https://www.gazprom.com/about/marketing/europe/ (Last accessed 14.10.2020).

17. Total primary energy supply (TPES) by source, European Union – 28, 1990-2018. – International Energy Agency. URL: https://www.iea.org/data-and-statistics?country=EU28&fuel=Energy%20supply&indicator=TPESbySource (Last accessed 14.10.2020).

18. Renewable energy statistics. Eurostat Statistic Explained. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Renewable_energy_statistics (Last accessed 15.10.2020).

19. CO_2 Emissions from Fuel Combustion 2019 Highlights. International Energy Agency. URL: https://webstore.iea.org/co2-emissions-from-fuel-combustion-2019-highlights (Last accessed 15.10.2020).

20. Greenhouse gas emissions trend, EU-27, 1990 – 2018 (Index 1990=100). European Comission. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Greenhouse_gas_emission_statistics (Last accessed 15.10.2020).

21. GDP growth (annual %) – European Union. The World Bank. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=EU (Last accessed 15.10.2020).

22. The Low Carbon Economy Index 2019. PwC. URL: https://www.pwc.co.uk/services/sustainability-climate-change/insights/low-carbon-economy-index.html (Last accessed 11.10.2020).

23. J. Parnell, EU Green Deal Should be Cancelled Because of Coronavirus, Czech PM Says. GreenTech Media, March 17, 2020. URL: https://www.greentechmedia.com/articles/read/eu-green-deal-should-now-be-canceled-says-czech-pm (Last accessed 10.10.2020).

24. S. Brandon. Europe must overcome these 3 challenges to seal the European Green Deal. World Economic Forum, 11 June 2020. URL: https://www.weforum.org/agenda/2020/06/3-challenges-covid-19-european-green-deal-european-commission/ (Last accessed 10.10.2020).

25. J. Elkind, D. Bednarz. Warsaw, Brussels, and Europe's Green Deal: Challenges and Opportunities in 2020, July 30, 2020. URL: https://www.energypolicy.columbia.edu/research/commentary/warsaw-brussels-and-europe-s-green-deal-challenges-and-opportunities-2020 (Last accessed 14.10.2020).

26. D. Keating. The EU Election's 'Green Wave' is Set to Transform Energy Policy. Forbes. May 27, 2019. URL: https://www.forbes.com/sites/davekeating/2019/05/27/the-eu-elections-green-wave-is-set-to-transform-energy-policy/#7bccd334bc6f (Last accessed 14.10.2020).

27. J.-F. Pons. The financial and non-financial challenges of the Green Deal. Associé chez Alphalex-Consult. URL: https://alphalex-consult.eu/the-financial-and-non-financial-challenges-of-the-green-deal/ (Last accessed 7.10.2020).

28. Key Instruments Supporting the Recovery Plan for Europe #EUbudget #EUSolidarity #StrongerTogether. European Comission. 27 May 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/factsheet_2_en.pdf (Last accessed 4.10.2020).

29. Кабмін напрацював попередні пропозиції щодо участі України в Європейській зеленій угоді Інтерфакс Україна, 12 серпня 2020р. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/political/680544.html (Дата звернення 14.10.2020р.).

30. Держенергоефективності долучилося до обговорення перспектив участі України в Європейському зеленому курсі. Урядовий портал, 11 серпня 2020. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/derzhenergoefektivnosti-doluchilosya-do-obgovorennya-perspektiv-uchasti-ukrayini-v-yevropejskomu-zelenomu-kursi (Дата звернення 15.10.2020р.).

31. Total primary energy supply (TPES) by GDP (PPP). International Energy Agency. URL: https://www.iea.org/statistics/ (Last accessed 14.10.2020).

32. Renewable energy: generation by source. BP, Statistical Review of World Energy 2020, https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf (Last accessed 14.10.2020).

УДК 338.22.021.4

Хачатрян В.

д.е.н., доцент, завідувач кафедри економіки та міжнародних відносин

Стратійчук В.

асистент кафедри економіки та міжнародних відносин

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ COVID-2019 ДЛЯ УКРАЇНИ: ПІДТРИМКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

DIRECTIONS FOR OVERCOMING THE SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES OF COVID-2019 FOR UKRAINE: SUPPORT OF THE EUROPEAN UNION

Анотація. В статті проаналізовано основні макроекономічні показники України до кризи пандемії в Україні враховуючи прогнозні показники Кабінету Міністрів України на 2020 рік. Виявлено помітний спад показників, що характеризують соціально-економічний стан України за прогнозом уряду на 2020 рік. Визначений негативний вплив пандемії на економічний та соціальний стан економіки України зумовив пошук способів зниження негативних наслідків пандемії. Запропоновано врахувати два пріоритетні напрями дій в контексті нівелювання негативних впливів: ефективне управління зниженням рівня захворюваності та фінансове забезпечення відновлення економіки. Визначено елементи системи управління зниженням рівня захворюваності на коронавірус в Україні, які включають контроль над інфекцією, заходи щодо зменшення числа постраждалих, підвищення спроможності медичної системи. Проаналізовано рівень фінансової підтримки кризового стану вітчизняної економіки Європейським Союзом, який серед усіх фінансових ресурсів виділених на підтримку країн в умовах кризи пандемії коронавірусу, 40 % спрямував у економіку України, що свідчить про високий рівень підтримки нашої країни Європейським Союзом та наносить позитивний вплив на перспективи розвитку співпраці України з ЄС. Ідентифіковано основні напрями розвитку соціально-економічного стану України в умовах пандемії, що включають перехід від сировинного до товарного експорту, підтримку політики протекціонізму, фінансову підтримка місцевих громад та малого бізнесу, стимулювання розвитку промисловості, підтримку агросектору, підтримку роботи транспорту, відновлення сфери послуг, підтримку соціального забезпечення населення тощо..

Ключові слова: пандемія коронавірусу, соціально-економічна криза, Європейський Союз, фінансова допомога.

Summary. The article analyzes the main macroeconomic indicators of Ukraine before the pandemic crisis in Ukraine, taking into account the forecast indicators of the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2020. There is a significant decline in indicators that characterize the socio-economic situation in Ukraine according to the government's forecast for 2020. The identified negative impact of the pandemic on the economic and social state of Ukraine's economy led to the search for ways to reduce the negative effects of the pandemic. It is proposed to take into account two priority areas of action in the context of leveling the negative impacts: effective management of morbidity and financial support for economic recovery. The elements of the management system for reducing the incidence of coronavirus in Ukraine, which include control over the infection, measures to reduce the number of victims, increase the capacity of the medical system. The level of financial support for the crisis of the domestic economy by the European Union is analyzed. Ukraine's cooperation with the EU. The main directions of development of the socio-economic situation of Ukraine in the pandemic are identified, including the transition from commodity to commodity exports, support for protectionist policies, financial support for local communities and small businesses, industrial development, support for agriculture, transport support, restoration of services.
Keywords: coronavirus pandemic, socio-economic crisis, European Union, financial assistance.

Постановка проблеми. Нові виклики зумовлені пандемією коронавірусу нанесли відчутний вплив на соціальне становище та економіку як національного, так і глобального рівнів. З метою пошуку способів нівелювання негативного впливу загальносвітової кризи на економіку України необхідно провести аналіз рівня впливу кризи викликаної COVID-2019 на основні показники соціального та економічного розвитку країни. Зважаючи на складну економічну ситуацію в країні ще до пандемії, військовий конфлікт на сході країни, реформування системи управління, виникнення нових викликів вимагає швидкого реагування з метою недопущення значного падіння основних макроекономічних показників. В процесі спрямування політики розвитку України на входження до Європейського Союзу, в умовах світової кризи ЄС прийняв рішення надавати підтримку низці країн, у тому числі й Україні, в подоланні кризи викликаної пандемією. Дослідження підтримки України Європейським Союзом в контексті подолання кризи викликаної COVID-2019 наразі є актуальним питанням для дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблеми впливу пандемії коронавірусу на економічне та соціальне становище України та світу присвячено наукові праці Долбнєвої Д., Кулицького С. та інших. Департаментом стратегічного планування та макроекономічного прогнозування Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України

розроблено низку консенсус-прогнозів щодо перспектив розвитку України в умовах пандемії. Проте дане питання залишається актуальним для дослідження зважаючи на нові виклики кризи викликаної COVID-2019, зміною антикризових заходів держави та зростання рівня захворюваності в Україні та світі.

Метою статті є визначення напрямів подолання кризи в Україні викликаної пандемією коронавірусу в контексті підтримки Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років розвиток економіки України характеризувався труднощами, особливо помітно на економіці України відобразилася криза 2014-2015 рр., причиною виникнення якої стала політична нестабільність в країні, торговельна агресія з боку Російської Федерації, що стримували розвиток основних макроекономічних показників. Проте протягом 2016-2018 рр. вітчизняна економіка поступово почала відновлюватися, що проявлялося в зростанні оборотів основних галузей економіки, розширенням внутрішнього попиту.

Позитивні зрушення основних показників соціального розвитку країни характеризувалися зростанням заробітної плати (реальна середньомісячна заробітна плата у 2019 році збільшилась на 9,8%) на фоні тенденції до зниження темпів інфляції (споживча інфляція уповільнилася до 4,1% у грудні 2019 року) [1, с. 7].

Зростаючу тенденцію розвиту вітчизняної економіки зруйнувала пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19, яка зумовила переорієнтацію економічної та соціальної політики України перш за все на зниження її негативних впливів та подолання наслідків. Нові виклики та уроки подолання пандемії іншими країнами світу зумовили швидке реагування політики України, як наслідок – ще на перших етапах розвитку пандемії в Україні було впроваджено режим надзвичайної ситуації в усіх областях країни для максимальної мобілізації ресурсів та захисту здоров'я населення, впроваджено обмежувальні заходи щодо переміщення осіб: авіаційне і залізничне сполучення призупинено, припинилися міжміські та закордонні автобусні перевезення, розроблено комбінацію профілактичних немедикаментозних заходів, серед яких: домашня ізоляція, соціальне дистанціювання осіб віком понад 60 років, обмеження відвідування парків та зон відпочинку тощо; нарощування потенціалу медичних установ для надання допомоги; проведення тестів для оцінки ситуації, збір відповідних даних. Було сформовано стабілізаційний фонд держави для оперативних закупівель медичного обладнання; збільшення виплат лікарям, задіяних у боротьбі з коронавірусною інфекцією; пришвидшення процедур розмитнення всіх необхідних засобів, які необхідні для подолання епідемії тощо [1, с. 11].

Протягом усього часу боротьби України з коронавірусом в країні впроваджено спочатку надзвичайну ситуацію, потім адаптивний карантин з метою уникнення масовості зараження даним вірусом, проте зважаючи на витрати країни в проведенні анти пандемічних заходів, а також «простій» вітчизняної економіки в період карантину, прогнозні показники

макроекономічної ситуації в країні на 2020 рік характеризуються помітним спадом (табл. 1).

Таблиця 1

Основні макроекономічні показники України у 2013-2020 рр.

Показники	Роки							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	***2020* прогноз***
Номінальний ВВП	1 465,2	1 586,9	1 988,5	2385,4	2983,9	3 560,6	3 974,6	***3 985,5***
Реальний ВВП, %, річна зміна	0	–6,6	–9,8	2,4	2,5	3,4	3,2	***-4,8***
Індекс споживчих цін (середній за рік)	99,7	112,1	148,7	113,9	114,4	110,9	107,9	***106,8***
Індекс цін виробників промислової продукції (середній за рік)	99,9	117,1	136,0	120,5	126,4	117,4	104,1	***112***
Середній обмінний курс, грн/дол. США	7,99	11,89	21,84	25,55	26,60	27,20	25,85	***30,0***
Рівень безробіття (за методологією МОП), у % до робочої сили віком 15-70 років	7,3	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8	8,2	***9,4***
Обсяг експорту товарів та послуг, %, річна зміна	-5,5	-19,9	-26,9	-3,9	17,1	9,8	7,2	***-5,5***
Обсяг імпорту товарів та послуг, %, річна зміна	-3,5	-28,1	-28,3	4,5	19,2	12,8	7,5	***-10***

Джерело: [1, с. 8]

** прогноз Кабінету Міністрів України*

Із рис. 1 помітно падіння основних макроекономічних показників у 2020 році за результатами урядового прогнозу, що свідчить про необхідність реагування на прояви пандемії в Україні з метою нівелювання різких спадів основних макроекономічних показників, адже в умовах подальшого поширення COVID-19 в Україні, як і у світі в цілому, будуть спостерігатися сповільнення розвитку усіх галузей економіки.

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності, є одним із пріоритетних напрямків відновлення вітчизняної економіки, особливо в умовах спрямування економіки України та її продукції на ринок Європейського Союзу. Проте в умовах світової кризи попит на експортну продукцію на міжнародному ринку падає, що, в свою чергу, призведе до недоотримання необхідного обсягу іноземної валюти в економіку України, скорочення робочих місць, а отже, цілковитого сповільнення економіки [2, с. 24].

Помітний вплив пандемії на соціальний стан населення України, одним з основних індикаторів якого є рівень безробіття. За оцінкою президента Торговельно-промислової палати України Г. Чижикова, за місяць карантину кількість безробітних в Україні зросла на 2,5–2,8 млн осіб, як наслідок рівень безробіття в Україні становить 13,7–15,4 %, що є найвищим показником за останній 15 років [3].

Визначений негативний вплив пандемії на економічний та соціальний стан економіки України вимагає пошуку способів зниження негативних наслідків пандемії. З нашої точки зору, необхідно врахувати два пріоритетні напрями дій в контексті нівелювання негативних впливів: ефективне управління зниженням рівня захворюваності та фінансове забезпечення відновлення економіки.

Розробка заходів щодо зниження рівня захворюваності в країні повинна включати контроль над інфекцією, зменшення числа постраждалих та спроможність медичної системи України (рис. 1).

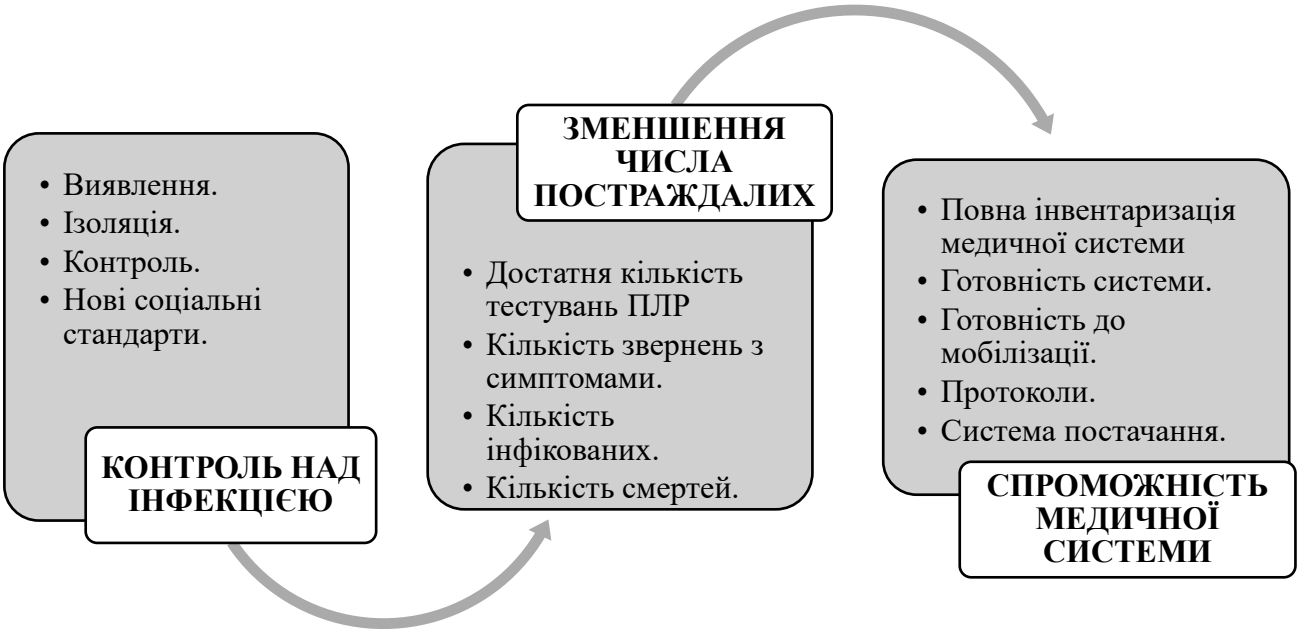

Рис. 1. Елементи системи управління зниженням рівня захворюваності на коронавірус в Україні

Джерело: [4]

Крім заходів щодо стримування поширення коронавірусної інфекції, з метою стабілізації соціально-економічного становища України, необхідно здійснювати пошук джерел фінансування потреб на проведення заходів щодо зниження поширення пандемії, переорієнтації медичної системи країни тощо. З цією метою було сформовано стабілізаційний фонд України. Зважаючи на відсутність необхідного обсягу фінансування подолання пандемії коронавірусу, було прийнято рішення звертатися за допомогою до Європейського Союзу, Міжнародного Валютного Фонду та інших міжнародних організацій.

Націленість вітчизняної економіки на європейську інтеграцію зумовила пошуку фінансової підтримки саме в країн Європейської Спільноти. Так, урядом ЄС було прийнято рішення про виділення 10 країнам-сусідам та країнам-кандидатам на членство в ЄС пакета макрофінансової допомоги для подолання кризи, спричиненої COVID-19, серед яких і Україна. Із рис. 2 помітно, що 40 % усіх кошів ЄС, виділених іншим країнам для подолання пандемії отримала Україна, що пов’язано із складнощами розвитку вітчизняної економіки на фоні політичної нестабільності, військового конфлікту, падіння макроекономічних

показників тощо. Крім фінансової допомоги Словаччина запропонувала Україні захисні маски, засоби дезінфекції, ковдри та інше майно, яке є необхідним для того, щоб допомогти у подоланні пандемії коронавірусу.

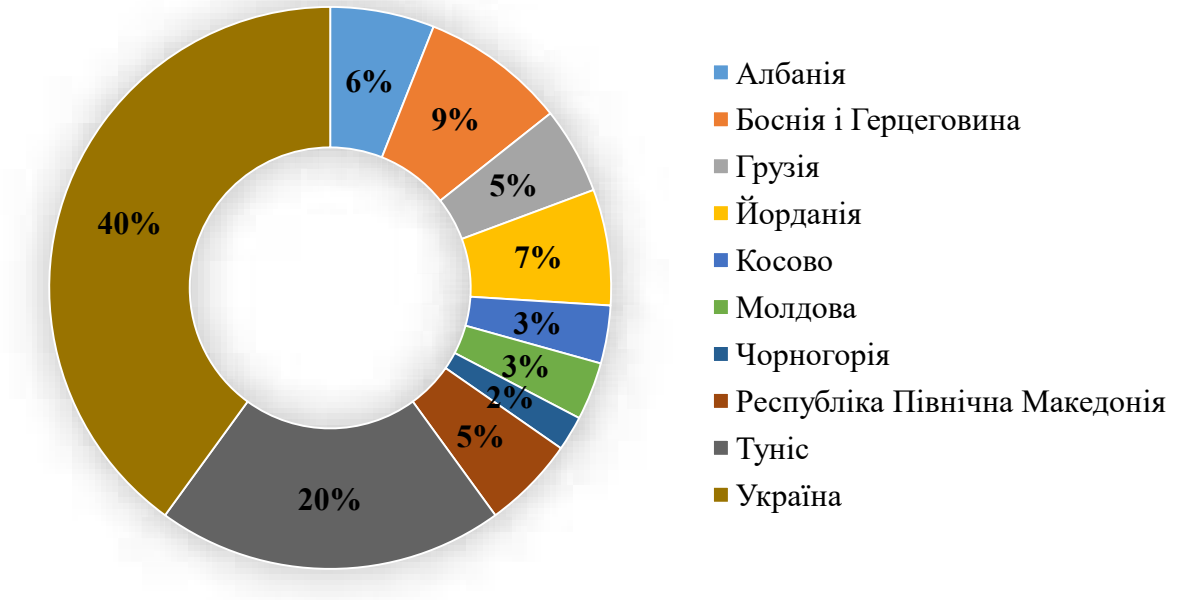

Рис. 2. Структура фінансової допомоги Європейського Союзу в подоланні кризи викликаної коронавірусом

Джерело: [5]

Підтримка економіки України з боку Європейського Союзу є безумовно важливою, свідчить про чіткі взаємозв'язки між Україною та ЄС, зацікавленість країн ЄС на підтримці вітчизняної економіки. Проте, з нашої точки зору, використання позичених ресурсів не є виходом для уникнення спаду економіки України. Ми вважаємо, що основним завданням вітчизняної економіки сьогодні є її перебудова, адаптація до умов пандемії. За даними різних прогнозів та сценаріїв розвитку пандемії коронавірусу світі, світова криза може затягнутися на кілька років. Зважаючи на це, економіці кожної країни необхідно здійснювати пошуки шляхів адаптації до викликів сучасності.

Рівень розвитку економіки країни визначає її можливості та основні перешкоди в процесі подолання кризи викликаної пандемією коронавірусу. Європейська економіка є сильним та ефективним механізмом, що здатен з меншими втратами вийти із сучасної світової кризи. Проте економіка України протягом останніх років лише почала дещо відновлюватися, тому нові прояви кризових явищ помітно відобразяться на економіці України.

В результаті проведеного дослідження департаментом стратегічного планування та макроекономічного прогнозування України було визначено, що пандемія призведе до суттєвого падіння платоспроможного попиту населення, зростання безробіття через повернення заробітчан, масове звільнення працівників, експоненціального поширення COVID-19, не спроможності медичної системи зупинити пандемію в Україні, різкого погіршення якості життя населення, насамперед найбільш уразливих верств, масового банкрутства

підприємств середнього та малого бізнесу, глибокої затяжної рецесії, прискорення інфляційних процесів [1, с. 24] .

Зважаючи на потенційні ризики, крім зовнішньої допомоги, уряду країни необхідно внутрішньо реагувати на виклики сучасності. В даному контексті визначимо основні напрямки розвитку соціального стану України в умовах пандемії (рис. 3.).

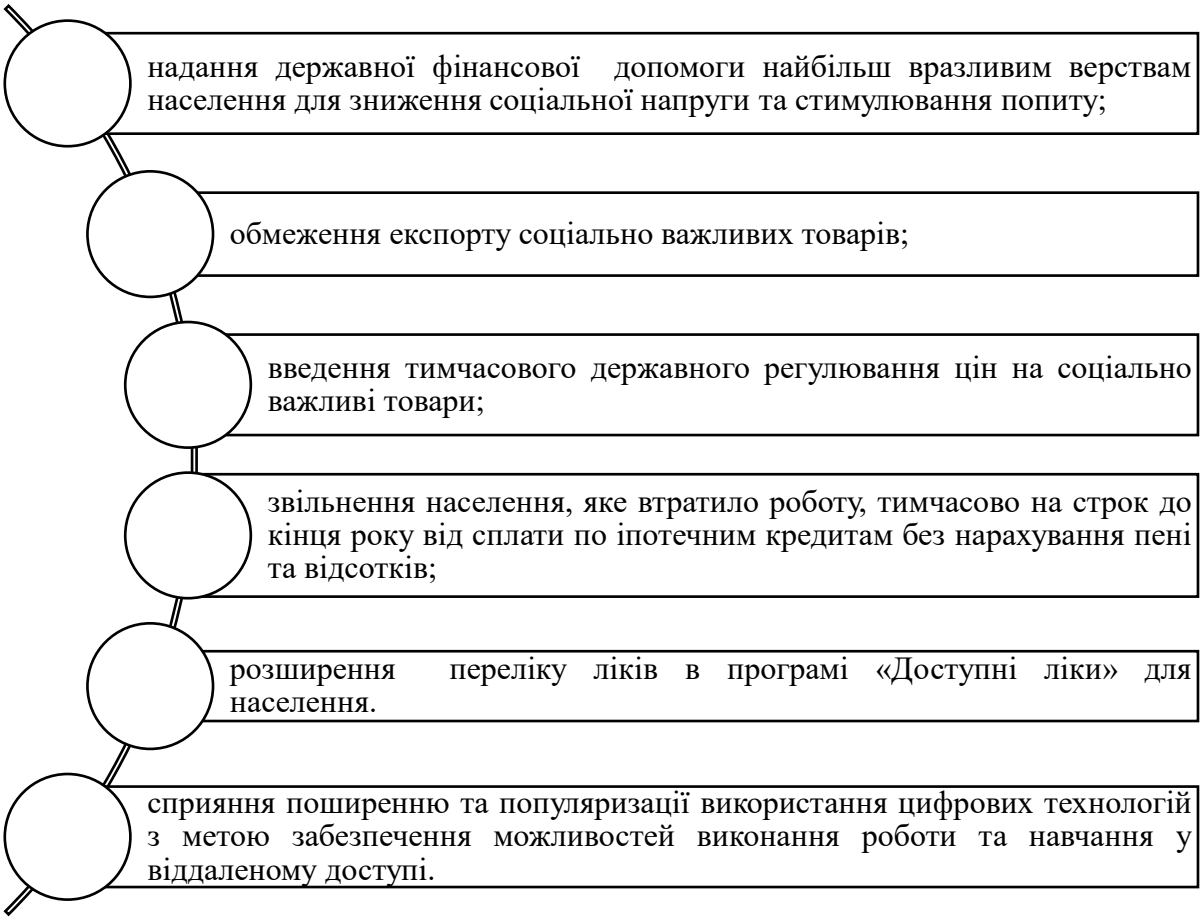

Рис. 3. Напрями розвитку соціального становища України в умовах пандемії

Джерело: сформовано авторами за [1, 3, 4]

Крім заходів забезпечення необхідного рівня соціального забезпечення, вітчизняна політика щодо протидії коронавірусу безумовно повинна включати заходи щодо стимулювання розвитку економіки в таких складних умовах господарювання. Адже зростання соціальних проблем вимагає більшої кількості фінансових ресурсів задля швидкого реагування на соціальні потреби населення країни (рис. 4).

Перехід від сировинного до товарного експорту

- світова економічна та фінасова криза призвела до зниження цін на сировинні ресурси, а також падіння попиту на сировину, переорієнтація економіки від сировинної до товарної забезпечить нарощення обсягів експорту

Підтримка політики протекціонізму

- для України, з розвинутою промисловістю, а також зважаючи на значну залежність економіки країни від експортних надходжень, скорочення імпорту товарів, попит на які в Україні може бути задоволений за рахунок вітчизняного виробництва є важливим напрямком розвитку вітчизгнянгої економіки та задоволення усіх її потреб в умовах пандемії

Фінансова підтримка місцевих громад та малого бізнесу

- оскільки на боротьбу з пандемією основний тягар витрат, за рішенням Уряду України, перекладено на місцеві бюджети та бізнес-структури, то саме місцеві громади і представники малого і середнього бізнесу найбільше відчують усі негативні прояви економічної кризи та потребують державної підтримки

Стимулювання розвитку промисловості

- для попередження зупинки або зменшення обсягів виробництва необхідно впровадити на період карантину особливий режим роботи залізниці, морських портів і прикордонних переходів, що дозволяють забезпечити виробничий процес сировиною, який передбачає їх безперебійну роботу, та пріоритет перевезень продукції та сировини вітчизняного виробництва перед транзитними перевезеннями, .

Підтримка агросектору

- пандемія COVID-19 вплинула не лише на виробництво продукції, але й на збут через обмеження каналів дистрибуції (зокрема відкриті ринки для домогосподарств) та експортних ринків для середнього та великого бізнесу, наразі важливо мінімізувати вплив обмежень н логістику працівників, транспортування товарів та їх продаж через традиційні канали збуту, із дотриманням безпечних умов діяльності

Підтримка роботи транспорту

- для нейтралізації негативних соціальних наслідків карантину необхідно впровадити контрольоване відновлення пасажирських перевезень з використанням регулярної дезінфекції рухомого складу та маркування для сприяння соціальному дистанціюванню

Відновлення сфери послуг

- карантин дав змогу виграти час для підготовки медичної системи та стабілізації поширення COVID-19., при цьому, карантинні заходи суттєво вплинули на здатність сектору надавати послуги населенню, тому необхідно полегшити існуючі обмеження та забезпечит можливість представників сфери послуг вести свою діяльність з дотриманням безпечних умов.

Рис. 4. Напрями розвитку соціально-економічного стану України в умовах пандемії *Джерело: сформовано авторами за [1, 4, 6]*

Запропоновані заходи щодо стимулювання розвитку пріоритетних галузей економіки України, які зазнали помітного впливу кризи викликаної пандемією коронавірусу в Україні та світі дозволять вітчизняній економіці не лише функціонувати в умовах кризи, а й покращити макропоказники країни після завершення пандемії. Запропоновані напрямки розвитку включають не лише вплив кризи на окремі галузі, а й існуючий потенціал їх розвитку при відносній стабільності зовнішніх та внутрішніх умов господарювання.

Висновки. Економіка усіх країн світу відчула вплив нової кризи сучасності зумовленої глобальною пандемією внаслідок поширення коронавірусу в світі, що відобразилося на рівні їх соціального розвитку також. Країни з потужними економіками здатні швидше та ефективніше реагувати на нові виклики сучасності, натомість країни з низьким рівнем розвитку та перехідною економікою потребують зовнішньої підтримки в процесі подолання кризових явищ. Прогнозні показники розвитку України свідчать про їх помітне погіршення порівняно із докризовим рівнем, що зумовлює пошук способів виходу України з найбільшої економічної та фінансової кризи сучасності. Відчутну підтримку в даному процесі Україна отримала від Європейського Союзу, який 40 % з усіх виділених на допомогу країнам коштів направив до України. Проте, з нашої точки зору, зовнішньої допомоги недостатньо для подолання глобальної кризи сучасності. Необхідно впроваджувати ефективні методи захисту населення та економіки країни від впливу кризи викликаної пандемією, що включають нівелювання негативних впливів кризи на різні соціальні прошарки населення, а також стимулювання розвитку пріоритетних галузей економіки України.

Список використаних джерел:

1. Вплив COVID-19 на економіку і суспільство – постпандемічний розвиток. Консенсус-прогноз. Київ : Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування, 2020. № 52. 41 с.
2. Девід Заха, Вероніка Мовчан, Віталій Кравчук, Роберт Кірхнер, Гаррі Полушкін. Економічний вплив пандемії Covid-19 на Україну, Берлін-Київ, 2020. 21 с.
3. Долбнєва Д. В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Проблеми економіки*. 2020. № 1 (43). С. 20-26.
4. Кулицький С. Проблеми розвитку економіки України, обумовлені пандемією коронавірусу COVID-19 у світі, та пошук шляхів їх розв'язання. *Україна: події, факти, коментарі*. 2020. № 9. С. 47–53.
5. Офіційний сайт Європейської Комісії. URL: https://ec.europa.eu/info/index_en.
6. Програма стимулювання економіки для подолання наслідків COVID-19: економічне відновлення. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/ 1/18%20-%20Department/Prezentacii/Programa%20Ekonomichne%20stymyluvannia/analitichni-materiali-do-programi-stimulyuvannya-1.pdf/ 4

7. Україна у 2020-2021 роках: наслідки пандемії. Київ : Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування, 2020. №51. 31 с.

УДК 339.9.012.421

Mark Hellyer

Director of CTA Economic & Export Analysts (UK),

postgraduate student,

Kyiv National University of Trade and Economics

IDENTIFYING RESIDUAL BARRIERS TO TRADE UNDER THE EU-UKRAINE DCFTA

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗАЛИШКОВИХ БАР'ЄРІВ ДЛЯ ТОРГІВЛІ В РАМКАХ ПВЗВТ ЄС-УКРАЇНА

Summary. The article analyses the non-tariff trade performance of Ukraine under the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA). The practical results of the application of the non-tariff DCFTA provisions on Ukraine's exports to the EU are presented and identifies sector exports that are underperforming relative to Ukraine's global exports to determine whether Ukraine's exports to the EU under the DCFTA are still facing non-tariff barriers. The findings show that using the theoretical framework of frictionless trade that substantial trade costs remain in many sectors of Ukraine's exports to the EU. This implies that so far, regulatory alignment has not resulted in the expected reduction in trade costs, although given the early timeframes and long periods for alignment and implementation, this research requires to be regularly updated and more in-depth investigation in highlighted sectors are needed.
Keywords: trade liberalization, the Deep and Comprehensive Free Trade Area, economic growth, non-tariff measures, non-tariff barriers, exports, preferential trade agreements, frictionless trade, trade costs.

Анотація. У статті результати аналізу показників нетарифної торгівлі України в умовах імплементації Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (DCFTA). Представлено практичні результати застосування нетарифних положень DCFTA до експорту України в ЄС та визначено обсяги експорту за галузями, розмір якого є відстає від загальносвітового експорту України. Результати показують, що при використанні теоретичної основи безперешкодної торгівлі в багатьох секторах українського експорту в ЄС залишаються суттєві торгові витрати. Це означає, що до сих пір узгодження нормативних вимог не привело до очікуваного зниження торгових витрат, не зважаючи на наявні тимчасові рамки та тривалі періоди узгодження й впровадження. Зазначено, що дослідження вимагає регулярного оновлення та більш глибокого аналізу в виділених секторах.

Ключові слова: лібералізація торгівлі, поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі, економічне зростання, нетарифні бар'єри, експорт, угоди про преференційну торгівлю, торгові витрати.

Formulation of the problem. In examining the performance of Ukraine under the DCFTA, improved market access does not only mean a reduction in tariffs but also a reduction in non-tariff measures (NTMs) through alignment to EU regulations. A fundamental difference between DCFTA and traditional FTA is regulatory alignment which allows for improved market access beyond tariffs alone and are expected to result in significant increase in exports. Therefore, sectors and/or products that improved market access through regulatory alignment should also improve exports to the EU. In general, NTMs such as Technical Regulations and Sanitary and Phytosanitary (SPS) measures are imposed by governments for a variety of legitimate objectives that may have nothing to do with international trade, but still create trade frictions and restricts trade. Therefore, it is important to analyse and assess the impact of this regulatory alignment on Ukraine's exports to the EU to evaluate in total the effectiveness of the Agreement on Ukraine's trade. However, NTMs are not quantifiable in the same way as a tariff or quota which represents a challenge in finding appropriate measures to correlate "barriers" to port volumes. Ronan [1] states that a particular NTM will increase trade if its demand-enhancing effect dominates its trade-cost effect, either through removing or reducing the trade cost of that NTM. Therefore, the assessment of the trade effects of NTMs among and within regions, countries or firms, is important in assessing impact of legislative alignment. However, due to data limitations, availability and availability, estimating these effects remains a significant challenge for scholars worldwide.

Analysis of recent research and publications. There is limited literature on the effect of NTMs on Ukraine's trade with the EU and all of this is dated before the application of the DCFTA itself. These studies examine [2] [3] the existence of NTMs and describe how their removal under the DCFTA will benefit Ukraine. The only post DCFTA research on NTMs follows tariff rate quotas (TRQs) [4] which are easily converted to tariff equivalent and is used as the basis for further negotiation and removal of these TRQs.

Therefore, a framework for analysis post DCFTA is needed. Mattoo and Fink [5] point to the benefits of regulatory alignment and provide the following considerations for any measurement of impact:

- If national standards are not optimal, then international harmonization can be a way of improving national standards.
- If national standards have been captured by protectionist interests, then international harmonization can be a liberalizing device.
- If national standards are optimal, then there is a trade-off between the gains from integrated markets and the costs of departing from nationally optimal standards. This trade-off is likely to be most severe in RTAs involving both developed and developing economies. The low-income country may have

a low level of mandatory standards reflecting its optimal trade-off between price and quality, while the high-income country may have higher standards.

Harmonization of standards produces the benefit of greater competition in the integrated market, but necessarily at a social cost in at least one of the partner countries. The problem may be particularly severe in the case of social or environmental standards where there may be sound economic reasons why differences in standards exist (Schiff and Winters [6]).

Because the aggregate costs of harmonization depend on the gap between the policy-related standards of the countries, Mattoo and Fink [5] propose the concept of an optimum harmonization area composed of the set of countries for which aggregate welfare would be maximized by regulatory harmonization.

Research by Mangelsdorf et al. [7] on the impact of trade from outside the EU on business having to adopt new EU technical regulations and harmonized standards (that differ from their respective national standards) shows a negative impact on trade in four of the five sectors examined (toys, electronics, construction and machinery). They used regression analysis on the number of EU standards against value of trade across a multitude of developing economies and concluded that with the exception of medical devices, compliance with the EU technical requirements and standards (existing and introduction of new standards) has an adverse effect on trade from countries outside the EU.

Similarly, studies on the impact of the EU quality infrastructure system within the creation of the Single Market [8] [9][10] followed a similar correlation approach to observe and measure the impact of harmonisation on performance. These studies show that European firms in harmonised sectors gained 13.0, 27.1 and 30.1 per cent in productivity from the adoption of technical regulations and standards.

The above references show that removing selected NTMs (most look at standards and technical regulations) would likely increase trade. Most scientific authors attempt to isolate different effects by type of NTM such as Gruebler et al. [11] who shows the difference between the impact of NTMs on imported products which are used for final consumption, compared to intermediate inputs and that technical regulation measures play a more significant role for the manufacturing sector, especially for intermediate goods.

However, given the EU-Ukraine Association Agreement and DCFTA has a wide range of legislative alignment, harmonisation and mutual recognition across all the EU business acquis, this separation of measures is less relevant for assessing a wide range of measures.

There has a body of work that has investigated the extent to which actual trade is much below expected trade, with some estimates as low as 10 per cent of actual trade [12]. These are based on examining trade potential and comparing to actual trade.

The Purpose of the Research. The purpose of this research is to take the research framework applied to other regions particularly the Anderson Approach [12] and apply it for the first time in a Ukrainian Eu context. In aligning Ukraine's system of quality infrastructure (technical regulations, conformity assessment procedures, metrology, standards and market surveillance) with that of the EU, SMEs will face no

difference in compliance with national and EU requirements and therefore, no difference in selling in Ukraine or Warsaw (given zero tariffs on majority of non-agricultural exports from Ukraine) and hence, these effects negative effects will be reversed. Assuming this removal of NTMs, combined with removal of the majority of tariff and tariff equivalent barriers, trade between Ukraine and EU should flow freely. This research will identify sectors where despite the provision of the DCFTA, exports from Ukraine are not free flowly and then identify if tariff barriers remain. If no tariff barriers remain, the implication is that there will be NTMs.

Research. The theoretical framework for examining trade potential has a useful application in our case as it creates a frictionless trade benchmark. Anderson [12] began the concept of "natural frictionless benchmark" from an initial point of describing a completely smooth homogeneous world in which all frictions (and associated trade costs) disappear. A frictionless world implies that each good has the same price everywhere. In a homogeneous world, economic agents everywhere might be predicted to purchase goods in the same proportions when faced with the same prices. Therefore, in a completely frictionless and homogeneous world, the natural benchmark prediction is based on a number of assumptions:

- demand at each destination for goods from all origins
- market clearance
- perfect arbitrage with, no trade costs

In the Anderson [12] framework, a completely smooth homogenized world, the exports flow from country i to j, are equal to countries i world exports as a share of total world imports as a proportion of country j's (that is all countries' demand a product equally amongst the different sources of supply). This is thus expressed as follows:

Equation 1: Bilateral Exports under frictionless trade

$$X_{ij} = \frac{X_{iW}}{M_W} . M_{jW}$$

Where:

X_{ij} is the export of country i to country j (or j's imports from country i)
X_{iW} is country i's global total exports
M_W is global imports
M_{jW} is global imports by country j

Following on from this formulation, the share of j's imports from country i is equal to the share of world expenditure (imports) from country i.

However, trade in the real world is not frictionless and there is a big difference shown in reality between actual bilateral trade and expected frictionless trade. Therefore, in both actual bilateral trade and the global benchmark, trade costs are present which relax the frictionless concept. Anderson and van Wincoop [13] quantify some of these "Trade Costs" which limit or restrict frictionless trade including:

- Tariffs
- information costs
- non-monetary barriers— regulation, licensing etc

- taste differences
- extortion, insecure contracts
- Transport and border costs

Although it should be noted that within gravity model formulations (which Anderson is mainly concerned with), transport and border costs are captured through distance parameters.

Given that trade frictions exist within the benchmark (share of country i exports in global imports) as well as in bilateral trade, the inference is that any difference in market shares of country i would result from differences in trade costs. That is a smaller share of imports in a particular country's total imports would imply greater trade costs in that country for the exporting country, and vice versa.

Equation 2: Market Share under reduced friction

$$\frac{X_{ij}}{M_{jW}} \geq \frac{X_{iW}}{M_W}$$

So based on this framework, it would be expected that Ukraine's market share in EU imports should be better (or at least as good) as its market share in other countries as there have been removal of both tariff and non-tariff barriers under the DCFTA.

Anderson [**Ошибка! Закладка не определена.**] extended this analysis to goods at a disaggregated level so in order to identify residual "frictions" and trade costs after the implementation of the DCFTA at a product level. Since we then can isolate products that have had improved tariff market access, if the share in EU markets are less than global market shares then other non tariff trade costs exist that are greater in the EU.

Therefore, in the following analysis, the share of Ukrainian exports of any product in global markets sets the benchmark proxy for relative "friction" of Ukrainian exports. It would then be expected that under the DCFTA, with greater preferential market access than any other market that Ukraine exports to, Ukraine's exports to the EU should be proportionately greater than Ukraine's global market share, ceteris paribus. If this is not the case, then there must be some tariff or non-tariff barriers (persistent tariffs, TRQs, minimum pricing, SPS or TBT, RoO or marketing/information constraints).

All products at HS4 whose market share in EU is less than market share in the world are identified. To make the analysis manageable in terms of products, a set of criteria based on significant levels of Ukrainian exports globally, significant and growing EU market and relative large potential increase (gap between EU and global markets) was applied to identify:

- products whose global exports are greater than US$ 10 mn;
- products where EU imports are significant relative to Ukraine's potential (EU demand more than US$ 50 mn; or 5 times Ukraine's global exports of that product);
- products where EU imports have been consistently growing over the last 3 years.

Ukraine exports 920 products to the EU at a HS4 digit customs code level (HS 8 digit level is not possible due to lack of global demand data at this level of disaggregation). Around one quarter of product lines, or 242 products have market shares in the EU lower than global market shares, that is are underperforming in the EU market under the DCFTA. Of these, 69 have large global exports, over US$ 10 million as given in Given that in total only 298 product lines have exports greater than US$ 10 million, it also means that around one quarter of Ukraine's largest global export products are underperforming under the DCFTA.

The benefits of the DCFTA are derived principally from two elements:

- improved market access (preferential tariffs and duty free tariff rate quotas) that provide Ukraine with a margin of preference over other third country suppliers, and;
- alignment of national regulations (SPS and technical regulations) to those of the EU so that producers in Ukraine, de facto, already comply with EU regulations and can export more easily without product adaptation.

Where there are remaining tariff obstacles, including tariff rate quotas, amongst the largest underperforming sectors, these tariffs could explain all or most of the residual frictions and therefore, explain the underperformance of Ukraine in EU markets under the DCFTA compared with Ukraine's global exports.

Therefore, in order to identify products where non-tariff frictions exist, the largest exports from Ukraine globally that perform worse in the EU, whereby these products face no tariffs or tariff preferences over major suppliers. For underperforming sectors where Ukraine has a tariff advantage, underperformance must be due to the existence of other trade costs especially where a margin of preference.

However, it should be noted that the persistence of trade costs in these underperforming products does not necessarily mean that these result from non-alignment of technical and SPS regulations, but rather "could be" one of the reasons for underperforming (other internal and external factors could also play a role).

From the 69 large[5] underperforming sectors of Ukraine in the EU under the DCFTA, there are a total of 39 sectors that are underperforming and have tariff free or improved margin of preference in the EU. However, Ukraine actually exports 920 sectors (at 4-digit level), only 5 per cent of sectors totalling € 95.2 million (or 6.9 per cent) of average exports to the EU (2017-9) are underperforming with tariff free or margin of preference.

On average, these products are underperforming in the EU versus the rest of the world by 0.49 (simple average) which means that, assuming that these are globally competitive products (as Ukraine has significant exports of these in global markets), there is potential for increasing exports to the EU of these by more than two times under frictionless trade.

To get a more accurate figure, the export potential (if Ukrainian exports to the EU were to match its global market share), of these products was estimated for the specific under performance. Assuming that Ukraine could potentially trade with the EU at global levels in all products with no tariff barriers at global market share levels,

[5] With global exports from Ukraine greater than US$ 10 million

then using the underperformance index, the increase in potential exports under frictionless trade would be (at least):

Equation 3: Increase in export under Frictionless trade

$$\Delta X = \left({}^{1}/_{I_i}\right).X$$

Where:

ΔX is the increase in exports under frictionless trade in product i

$(1/I_i)$ is the multiple of trade potential in product i

X is the existing exports to the EU of product i

Research Findings. These results show that if Ukraine/EU could remove the residual costs to trade on all underperforming exports (become frictionless or at least trade costs equal to global average trade costs faced by Ukraine), there would be an increase in exports of €103 million (or an increase in total exports of Ukraine to EU of 0.75 per cent). This suggests that costs to trade (arising from differences in regulatory structures) are significant as it is unlikely that transport and other trade costs in the EU are higher than other global markets that Ukraine export to.

Moreover, this under performing also identifies products where Ukrainian exports to the EU are less than the "benchmark" global market share. However, these global markets also have frictions, and under the AA/DCFTA, these regulatory trade costs would mean that market shares of Ukraine in EU for many products should not be equal but actually much higher than the EU. Since the level of increased relative market share expected from regulatory alignment would differ by product, the underperformance index relative to global benchmark would likely be a gross under-estimate of the future potential from regulatory alignment. Since the benchmark is incorrect measure of frictionless trade, many more exports to the EU would be expected to be included in the group of underperforming products and as result, the calibration estimates are much smaller in scope and value and the "multipliers" to frictionless trade of those increased value of products also much higher.

The Association Agreement foresees alignment with EU regulations (technical regulations, sanitary and phyto sanitary measures, amongst others) over a 10 year period so that for exporters, there will be no difference in exporting to the EU or selling nationally, thus eliminating these barriers. Therefore, for sectors that are underperforming in the EU market, these barriers will be gradually removed. In the data, which looks at the first 3 "effective" years of regulatory alignment, it is not surprising that there have been no effects yet and, in the future, a more significant increase in exports to the EU could be seen from removing barriers to trade. This analysis should therefore be repeated at interim periods in the future according to the alignment schedule of the AA/DCFTA.

In is therefore clear, that more in depth investigation on the "costs" themselves for the identified sectors is required. This would help to focus policy priorities for alignment of Ukraine's legislation with that of the EU under the AA/DCFTA.

References:

1. Ronen, Eyal. Quantifying the trade effects of NTMs: A review of the empirical literature. Journal of Economics and Political Economy, Volume 4, Issue 3 September 2017
2. Jakubiak M. Maliszewska, M., Orlova I., Rokicka M., Vavryschuk V. Non-Tariff Barriers in Ukrainian Export to the EU. CASE Network Reports No. 68. May 28, 2009
3. Ryzhenkov, M., Galko, S., Movchan V., Radeke, J. The impact of the EU-Ukraine DCFTA on agricultural trade. Institute for Economic Research and Policy Consulting Policy Paper Series APD/PP/01/2013
4. Taran S. How to Liberalise EU-Ukraine Trade under DCFTA: Tariff Rate Quotas. Free Policy Network Brief Series, May 2020.
5. Mattoo, A. & Fink, C. Regional Agreements and Trade in Services: Policy Issues, World Bank Policy Research Working Paper 2852, June 2002.
6. Schiff, M. & Winters, A. Regional Integration and Development, Washington, D.C., World Bank and Oxford, Oxford University Press. 2003.
7. Mangelsdorf, A., Ferro, E., Wilson, J. S. The Trade Impact of European Regulatory Standards for Developing Countries. European Trade Study Group Conference, 2014
8. DTI. The Empirical Economics of Standards, DTI ECONOMICS PAPERS NO.12. London, 2005
9. AFNOR. The Economic Impact of Standardization – Technological Change, Standards and Long-Term Growth in France. Paris, 2009
10. DIN. Economic Benefits of Standardization, 3 volumes. Berlin: Beuth, 2000
11. Gruebler, J., Ghodsi, M., & Stehrer, R. Assessing the impact of non-tariff measures on imports. The Vienna Institute for International Economic Studies, 2016
12. Anderson, James E. Trade, Size, and Frictions: the Gravity Model. NBER Working Papers, January, 2019
13. Anderson, James E.., Eric Van WIncoop. Trade Costs. Journal of Economic Literature, 42 (3): 691-751. 2004.

UDK 338.22

Mohammad Qais Rezvani (Corresponding Author)
"Research Scholar, University School of Management,
Kurukshetra University, Kurukshetra, Haryana, India"
Dr. Ajay Solkhe
Assistant Professor, University School of Management,
Kurukshetra University, Kurukshetra, Haryana, India
Dr. Ragif Huseynov
Honorary Associate Professor of Tomori Pal College, Budapest, Hungary
Vijay
Research Scholar, University School of Management,
Kurukshetra University, Kurukshetra, Haryana, India
Asif Hasanzade
Research Scholar, University of Technology of Azerbaijan, Azerbaijan

EFFECT OF COVID 19 PANDEMIC ON WORKFORCE IN RURAL SECTOR: EVIDENCE FROM INDIA AND AFGHANISTAN

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID 19 НА РОБОТУ В СІЛЬСЬКОМУ СЕКТОРІ: ДОКАЗИ З ІНДІЇ І АФГАНІСТАНУ

Summary. Many of the world's poorest and most disadvantaged people live and work in the informal sector, and more than half of the population in developed countries is working in the informal economy. According to the ILO report, more than 400 million informal workers in India are likely to be forced into deeper poverty as a result of the outbreak of COVID-19, and sectors such as hospitality and lodging, retail and wholesale, business services, construction and manufacturing have suffered significant repercussions with a drop in demand and a lack of revenue. The average businesses in major economic hubs of Afghanistan have signalled they may only be able to remain open for another two months under the prevailing impacts of the COVID-19 pandemic. These finding have been revealed in a survey, the COVID-19 Business Pulse Survey, of over 380 businesses with five or more employees in the agriculture, manufacturing and services sectors. It was conducted by IFC and World Bank in partnership with the USAID. The survey was conducted to help policymakers monitor the effects of the pandemic. The Study is conceptual based. The information gathers on the basis of

secondary data. The findings highlight the most pertinent issues and challenges concerning with India and Afghanistan major sections of workforce of informal economy that prominently Agriculture Labourers, Household workers, Sanitation Workers, Daily wage labourers etc.
Keywords: Covid-19 Pandemic, Informal Sector/Unorganised Sector, Informal Economy, Government.

Анотація. Багато з найбідніших і найбільш знедолених людей в світі живуть і працюють в неформальному секторі, і більше половини населення в розвинених країнах працює в неформальній економіці. Згідно зі звітом МОП, більше 400 мільйонів неформальних працівників в Індії, ймовірно, виявляться в умовах більш глибокої бідності в результаті спалаху COVID-19, а також в таких секторах, як готельний і готельний бізнес, роздрібна та оптова торгівля, ділові послуги, будівництво та виробництво серйозно відбилося на падінні попиту і відсутності доходів. Середньостатистичний бізнес у великих економічних центрах Афганістану дав зрозуміти, що вони можуть залишатися відкритими тільки протягом ще двох місяців в умовах переважаючих впливів пандемії COVID-19. Ці результати були виявлені в ході опитування COVID-19 Business Pulse Survey, проведеного серед більш ніж 380 підприємств з п'ятьма і більше співробітниками в сільському господарстві, виробництві та сфері послуг. Він був проведений IFC та Світовим банком у партнерстві з USAID. Опитування було проведено, щоб допомогти політикам відстежувати наслідки пандемії. Дослідження побудовано на концептуальній основі. Інформація збирається на основі вторинних даних. Отримані дані висувають на перший план найбільш актуальні проблеми і проблеми, що стосуються основних секторів неформальної економіки в Індії та Афганістані, в першу чергу сільськогосподарських робітників, домашніх працівників, санітарних робочих, поденників тощо.
Ключові слова: пандемія Covid-19, неформальний сектор / неорганізований сектор, неформальна економіка, уряд.

Statement of problem: Effect of Covid 19 Pandemic on Workforce of India

COVID-19, biomedical illness has significant physical and mental health consequences as a quickly spreading pandemic. One of the most vulnerable, but ignored, occupational groups of internal migrant workers is susceptible to developing psychological ill-effects due to the double whammy influence of the COVID-19 crisis and the concomitant adverse occupational scenario. (Choudhari, R. 2020). COVID-19 is surprising the labor market in India by assessing workers gaps using details from the 2018-19 Quarterly Survey of the Labor Force. With 24 percent of workers working in ordinary wage-earner jobs with a continuous influx of income and 2.2 percent in normal wage jobs with a written employment contract lasting more than 3 years of rights to all pay benefits, an overly significant proportion of the population will undoubtedly face job losses and revenue losses as a result of the dual shock. (Kapoor, R. 2020).

Effect of Covid 19 Pandemic on Workforce of Afghanistan: The average businesses in major economic hubs of Afghanistan have signaled they may only be able to remain open for another two months under the prevailing impacts of the COVID-19 pandemic. These finding have been revealed in a survey, the COVID-19 Business Pulse Survey, of over 380 businesses with five or more employees in the agriculture, manufacturing and services sectors. It was conducted by IFC and World Bank in partnership with the USAID. The survey was conducted to help policymakers monitor the effects of the pandemic. The survey shows at least 64 percent of workers are in businesses facing a high level of vulnerability and are more likely to run into liquidity problems and potential closures. In just 60 days under COVID-19, 23 percent of workers had lost their jobs, and 37 percent of firms reported lying off at least one employee. Thirty-nine percent of businesses have already started using online services for marketing while 34 percent reported using it for sales. The vulnerability can be seen in firms of all sizes but the fraction of workers facing a higher level of vulnerability is considerably higher in firms with at least one female shareholder (72 percent), exporting firms (79 percent) and businesses with a higher share of female workers (70 percent). Ninety-eight percent of businesses surveyed indicated that in reaction to the COVID-19 pandemic, they offered no federal assistance. The closure of international borders also hampered businesses as 38 percent of the firms reported border closures as the most significant driver of disruption in accessing immediate inputs, raw materials or finished goods needed for production or trade. "The survey findings reveal a serious challenge to small, medium, and large businesses in Afghanistan due to the impact of COVID-19," said Rolf Behrndt, South Asia Manager for Enabling Environment Advisory Services "The pandemic has significantly impacted sales of businesses across all sectors, leaving nearly 64 percent of workers as highly vulnerable and rising uncertainty for the businesses." Following the 88 percent reduction in sales, an overall declining trend seems set to continue as 61 percent of the firms expect further sales contraction of up to 28 percent over the next three months due to more uncertainty. The sampling frame was drawn from a database of over 35,000 active businesses registered with the Central Business Registry – Ministry of Industry and Commerce. (Zia Ur Rehman, 2020)

Analysis of recent research and publications. Effect of Covid 19 Pandemic on Workforce of India: (Phillipson, J., Gorton, M., Turner, R., Shucksmith, M., Aitken-McDermott, K., Areal, F. ... & Monteiro, D. S., 2020). The acts as differentiated from domestic use by companies which manufacture products and services for out-of-home use. Sex factor is also mentioned as the possible coping and Change Company and household tactics. The paper finishes with a short chart of a research agenda to review COVID-19's long-term acts on rural economies. (Singh, B. P., 2020) The present study gives insights into the condition of migrant workers and the effect of COVID-19 on rural India. The study's key result indicates that in the informal sector, 400 million workers in India are at risk of deeper hardship amid the crisis. The poor COVID-19 documentation because of poor monitoring would contribute to the growth of the population. Reverse migration would generate unsustainable pressure on the agricultural and rural economy, leading to abject poverty for a large number of people.

COVID-19 will affect rural economics in India both short-term and long-term. (Dev, S. M., & Sengupta, R., 2020). Economic consequences will depend on how long and severe the health crisis will last, how long the enclosure will take place and how the condition progresses after the enclosure is removed. The paper describes the condition of the Indian economy in the pre-Covid 19 context, the effect of the shock in different segments of the economy is being assessed, and policy proposals for particular sectors have so far been analyzed by the central government and the Reserve Bank of India.

Effect of Covid 19 Pandemic on Workforce of Afghanistan: (Shah, J., Karimzadeh, S., Al-Ahdal, T. M. A., Mousavi, S. H., Zahid, S. U., & Huy, N. T. 2020). There are 31.6 million people living in Afghanistan, 71.5 percent living in rural areas. The WHO estimates that a single national centre for isolation with a capacity for 100 beds is functioning in Afghanistan, and district and local isolation centres with a combined capacity for 991 beds. In Afghanistan's capital, Kabul, only one central public health laboratory is currently conducting COVID-19 diagnostic tests with a maximum capacity of 50 tests each day, which cost US$ 1600 each diagnostic package. The inability of local laboratories to conduct COVID-19 diagnostic tests triggers a major pause in treating and isolating hospital patients in rural areas of Canada. The lack of health care staff is another critical problem. In Afghanistan only 9.4 healthcare professionals, including 1.9 doctors, per 10,000 people are spread across the country; 7.2 doctors per 10,000 people are spread across Afghanistan, as are 0.6 doctors, per 10,000 people in urban areas. (Dardari.A.A, 2020) There are numerous and serious threats to Afghanistan as a result. In 2023, the GDP decrease due to global and regional economic implications on Afghanistan is projected to hit 17 percent relative to its pace at the end of 2019. Given that the outbreak is not very easily transmitted (medium infection transmission rate) it is expected that the government will spend approximately $250 million on the pandemic on new accommodation, supplies and staff. This should not take account of the fact that these new criteria can barely be enforced over the span of weeks or months, often in the middle of the limited and poor foundation of the health system. (Hussain, Y., Muhammad, K., Umar, M. F., Omerkhail, A., & Khan, Z. 2020). Afghanistan, with a mal prepared health care system and structure, is China's other neighbour nation. In addition, in contrast with recommended international norms, the number of healthcare practitioners is very limited. Thanks to his neighbour Iran, he was tainted with COVID-19. There are no basic sanitary services and quarantine to handle the new pandemic. It is not organised to comply with the latest pandemic threat, according to the Global Health Safety Index. Afghanistan's poverty line is below 55% which has one of the world's worst economies. Nearly 45,800 and 24,500 civilians have endured battles and earthquakes, and the economy has been in battle for decades.

Purpose of the article: To study the major issues related to this large stratum of working population due to pandemic simultaneously, to analyse the key challenges, efforts mooted by governments or corporate to end their worries and maintain the economic viability of this sector, to study the aid in predicting they are likely to face potential repercussions and what the governments would do at this point.

Research Methodology: The study is depending upon conceptual framework and theoretical perspective. The Study is exploratory in nature. Here usage of published data from authentic sources such as Government portals, Industry Associations, Newspaper and Periodicals has been made. Reports of ILO, Industry Study groups, established independent researchers have also been referred to derive inferences.

Research Limitations /Implications: One of the major limitations is that so far the relevant statistics are under process of compilation due to which sound conclusions as well as inferences which can be used for policy making cannot be drawn. The lack of data contributes to the misapplied policies that struggle to provide a reasonable impression of how many unorganised people have already been taken advantage of their change measures and what proportion of the elected representatives are still far from relief measures.

Practical Implications: A significant feature of the Indian Economy is the presence of the greater majority of this unorganised (also known as informal) field of work. India presently hires 457.5 million workers, 13.7 percent of them in the regulated industry, while the remaining 86.3 percent in the unorganised market. In the paper it addresses the situation of migrant workers in the sector as a result of Covid-19 crisis, which has been seen less until now.

Presentation of the main research material. Issues and challenges facing by workforce in India (Managers face HR problems because of the COVID-19 rural epidemic):

1. Health of the mind and fitness: The abrupt change in workplace style has influenced the health and well-being of overall workers. There have always been pressures, anxiety and other mental health challenges and there is no new storey. Wellness services have long been implemented by companies and workers obtain protection, wellness benefits and accessibility to help them address their health challenges. But the unexpected spread of COVID-19 added to the emotional challenges facing workers. You realize the pulse and vulnerability of your workforces in an organisations work climate, and this allows you to handle these problems enormously. Yet workers walking long, contact routes have been profoundly impaired, leaving administrators ignorant or at least ignorant. In a new COVID-19 pulse report, the health and well-being of staff worldwide was extremely important to HR practitioners.

2. Mobile Job Monitoring: It doesn't feel as floppy as the transition to a distant work community. Fewer than 50% of organisations had remote job systems due to the COVID-19 epidemic. The remote work was not tolerant of banks, regulated markets, and several financial services firms. Nearly all now hurry to develop plans for remote jobs. This has caused several unforeseen issues. HR administrators aim to establish clear pathways and methods to address the obstacles. Strategies are no longer routinely or in advance planned, but instead in real time. The emphasis on efficiency and commitment of workers has turned towards urgent answers and diagnosis. In order to provide workers with the best remote job tools and to collect notifications on schedule, it is to eliminate the uncertainties and provide assistance.

3. Failure to act: The lack of mobility is one of the key reasons why HR teams fail. Many HR teams have not been designed to become agile. And this has a big effect

on the HR staff. In this crisis, reacting rapidly and moving fast is important. However, before taking measures there are several permissions. This slows down the data collection process and takes urgent steps needed by a crisis. The need of the hour is now to be more flexible and to pursue organisational priorities and to provide proper contact and teamwork between middle managers and managers.

4. Communication between employees: Another big obstacle on the goal list is connectivity. Connection also is a crucial factor to recognize whether the staff operates remotely or not. It becomes impossible to handle a population without the right contact networks. The COVID-19 crisis had HR experts on their toes and had them hunting for the best remote methods for their culture. Whilst methods such as Zoom or Slack seem to fulfill the employees' wishes, it surely is not necessary for all to be on the same page.

5. Unsecure: Anyone may be paralyzed by confusion. It is an immense struggle to feel overwhelming for not understanding what the future holds and what steps to be done to continue industry. Incertitude impacts us more or less. Employees are influenced psychologically, they don't know what the future holds for themselves and the departments in the HR try tirelessly to harmonize it. Responding to the crisis and designing with both successful actions and tactics.

6. Commitment of staff: The Company's primary purpose is its workers' efficiency. When people work remotely and that too in a crisis, it is hard to keep staff involved. Internal coordination is impaired and it becomes impossible to keep everyone on the same page. With remote jobs, a procedure and also with the exception of a systemic procedure is difficult to adopt. You have no ability to handle it while the teams are cross functional. Their moral may have a major influence if they are not routinely informed or scheduled for meetings / sessions.

Issues and challenges facing by workforce in Afghanistan

1. Communication: With political, health and labor union knowledge increasingly evolving, businesses need to interact rapidly with their staff as they respond more easily to changes. CEOs and administrators should contact their employees every day to reassure them that the corporation checks the directives of the government and how they plan to meet with them. They should also inform workers weekly as to how the company operates and ensure workers that all federal funding to protect their jobs is being reviewed. Finally, a room for workers to chat as a simulated coffee break is to be given for them at the office. It can always help speak to someone through this time of depression.

2. Trust: Many businesses have switched to remote operating where possible, yet this is sadly not an option. This is a big shift of attitude for many organisations that has happens overnight. Trust is an important aspect of home practise. Certain strategies can improve departmental morale. Regular stand-ups can be organised where administrators speak to their staff and themselves about their working goals every day and remind their workers if there are blockers that prevent their performance. KPI indicators that should be communicated to the CEO on a weekly basis by each team and it is the success of the team. Managers and CEOs should promote consistent and frank contact between workers and employees.

3. Rapid policy change: Since these are exceptional days, virtually all policy areas of the company are affected and must be revised with the Covid-19 clauses. As HR providers account for the lion's share of corporate strategies, they work a lot with so little time on their plate. Any aspects need to be taken into account by HR agencies. Currently, rapid contact is necessary to ensure that the corporation is able to communicate with all workers (even out of hours) if a major change to policy is expected directly after the current government guidelines. They should take advantage of the many webinars offered by businesses to provide customers guidance and the instruments required to resolve the company's disruption. You should strive to become agile and encourage managers to take decisions in connexion with their departments, as a strategy on anything that has changed over the last few weeks is too complicated to have.

4. Food Insecurity: With approximately 2.71 000 returning in Afghanistan, the economy and other services in Afghanistan have been under growing pressure. (In Afghanistan, the Global Migration Organization, 2020 may have one of the highest rates of COVID-19 infections in the world). Geographically, Afghanistan is a landlocked country, and due to lockdowns with neighbouring countries, the food and aids supply has become difficult. With reserves depleting, food insecurity has given way to panic buying and rising prices. Several ships with food supplies to Afghanistan are docked at Pakistan ports but have become inaccessible due to the prevailing scenario. Despite, if we compare food security fluctuations in Azerbaijan have been a result of a number of factors including food price swings, poor farm production, domestic currency depreciation, climate change, and rising oil prices. This indicates that a clear and thorough food security strategy is desperately needed. It is also possible in food security to promote a well-targeted approach that could fix the food safety discrepancy created by multidimensional factors. (Huseynov, R., 2020). Indeed, food security in developed countries tends to be a major concern and national governments apply diverse strategies to resolve their citizens' food security issues. In so far as food security often requires steps to boost ample productive demand through "entitlements," policymakers have also used income diversification policies and cash transfers for the attainment of food security objectives. Nevertheless, these income assistance programmes for the needy are successful only if an expanded supply of essential food supplies is paid for. This highlights the importance of investment to improve food production in the agriculture sector. (Boratyńska, K., & Huseynov, R. T., 2017).

Suggestion and Recommendation from overcoming this pandemic situation

1. Create confidence: Keep the workers attentive: The pandemic of COVID-19 is, above all, a worldwide human catastrophic event. The people in their families, neighbourhoods, and their employment witness unparalleled levels of destruction. Whether it all includes a silver paint, organisations and leaders in crucial fields are stepping forward.

2. Strengthening the return: emphasis on employee productivity and wellbeing: We noticed that organisations did well to answer specific questions regarding protection and security. However, a complete turnaround includes a wider

spectrum of requirements and the best forces of work engagement, productivity and wellbeing in the company. For decades, needs-based motivation models highlighted the importance of pleasure in the motivation and actions of workers. When used to handle staff skills, companies should aim to meet the wider workforce's most important and influential demands, taking account of the specific interests of various segments and employees. Our research has found a clear link between reported desires of workers and the driving force behind their loyalty, well-being and productivity of work. Figure 3 demonstrates the strongest pressures and factors of result for workers combined with key topics of expertise.

3. Fail to meet the protection and protection criteria: The possibility of a second wave of COVID-19 infections or other disturbances will be useful for leaders to code a way to minimise the potential impacts of the outbreak on the countryside.

4. Relationship expenditure: Although leaders may be instinctively inclined to concentrate on the company itself, our findings demonstrate that sustainable loyalty and employee appreciation are vital to employee satisfaction, well-being and performance. In past times of recession, organisations that have developed social capital will be in stronger places as the population shifts to the return process.

5. Creating and sustaining a society of integration, individuality and social stability: Since the COVID-19 pandemic changed drastically, many workers had to adapt to new assignments, communication and coordination systems, and ways of operation. Our experience shows that workers can discover new ways to work and connect from a framework of commitment, equity, appreciation and inclusion. Building such an interconnected community will only help organisations, when we face a radically different operating styles and team dynamics for the future.

6. Link and motivate people achieve be better than themselves: Due to its general influence on all facets of work and the market, the advent of intention as a motor is especially significant. A sense of mission will help workers manage elevated levels of insecurity and transitions and ensure the full benefit tasks are matched with their actions. Our research has found that respondents who claim that they are "living their jobs" are much more likely, and have a four times higher dedication and five times higher well-being, to maintain or boost their rate of effectiveness. In comparison, this particular aspect of knowledge was shown to reflect a high development potential: about one third of respondents agree their acts are closely related to intent by their organisations.

7. Customize your approach: The desires and expectations of workers differ: While all workers undergo any interruption, the spectrum of interactions is enormous, from the very good to the very unpleasant. For eg, 79.4% of fathers in their household say they have a strong job efficacy, 63.2% feel dedicated and 70.5% claim they have a better wellbeing. In comparison, 70.5% of workers with minimal versatility workplaces and no remote jobs show poor labour performance, with 50.4% feeling unbinding and 57.6% reporting that they are suffering. In the global recession, non-remote employees face distinct obstacles in contrast with remote workers. The effect is very different on working mothers relative to working fathers. Our data display a complex view of the perspective of workers.

Originality / Value: The paper holds a great value as besides studying issues and challenges for Informal sector workforce, it also critically reviews the reform measures of government as well as efforts done by private entities to restore normalcy and sustenance of large strata of low income group.

Research Findings and Prospects for Further Research. In the last the analyses is emphasising on the facts found from different valuable sources relayed to issues and challenges facing by employees in rural sector during this covid-19. The COVID-19 is new to the world and faces the problems of reducing the dissemination of this lethal and infectious virus among rural employees. In general, these concerns include: physical dislocation and rehabilitation of individuals; better hygiene and comprehensive cleaning practises in our facilities; sensitization and understanding of workers; the handling of workers with complaints and ensuring that sick / infected persons do not have access to the premises.

References:

1. Boratyńska, K., & Huseynov, R. T. (2017). An innovative approach to food security policy in developing countries. *Journal of innovation & knowledge*, *2*(1), 39-44.
2. Choudhari, R. (2020). COVID 19 pandemic: Mental health challenges of internal migrant workers of India. Asian Journal of Psychiatry, 54, 102254.
3. Dardari.A.A., 2020, AFGHANISTAN COVID-19 IMPACT: SHORT TERM DISRUPTIONS AND POLICY CONSIDERATIONS, UNDP Afghanistan – FINAL NOTE 15 April 2020.
4. Dev, S. M., & Sengupta, R. (2020). Covid-19: Impact on the Indian economy. Indira Gandhi Institute of Development Research, Mumbai April.
5. Huseynov, R. (2020). Dynamics of Multidimensional Food Security in Azerbaijan. *Academic Journal of Economic Studies*, *6*(1), 44-50.
6. Hussain, Y., Muhammad, K., Umar, M. F., Omerkhail, A., & Khan, Z. (2020). COVID-19 in five neighbouring limited resources countries: A financial and health threats. Value in Health Regional Issues.
7. Kapoor, R. (2020). COVID-19 and the State of India's Labour Market. ICRIER Policy Paper Series, (18).
8. Phillipson, J., Gorton, M., Turner, R., Shucksmith, M., Aitken-McDermott, K., Areal, F., ... & Monteiro, D. S. (2020). The COVID-19 Pandemic and Its Implications for Rural Economies. Sustainability, 12(10), 3973.
9. Shah, J., Karimzadeh, S., Al-Ahdal, T. M. A., Mousavi, S. H., Zahid, S. U., & Huy, N. T. (2020). COVID-19: the current situation in Afghanistan. The Lancet Global Health, 8(6), e771-e772.
10. Singh, B. P. (2020). Impact of COVID-19 on Rural Economy in India. Available at SSRN 3609973.
11. Singh, M.K. and Y. Neog 2020. "Contagion Effect of COVID-19 Outbreak: Another Recipe for Disaster on Indian Economy". Public Affairs (Forthcoming).
12. https://blog.vantagecircle.com/challenges-of-hr/

13. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---americas/---ro-lima/---sro-port_of_spain/documents/presentation/wcms_743077.pdf
14. https://www.mckinsey.com/business-functions/organization/our-insights/covid-19-and-the-employee-experience-how-leaders-can-seize-the-moment#
15. https://ifcextapps.ifc.org/ifcext/pressroom/ifcpressroom.nsf/0/B80CCFCB273ED158852585D6001DF918

УДК 341.1COVID-19

Kyrychenko M.
Habilitated Doctor in Philosophy,
Corresponding Member of
the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine,
rector of SIHE «University of Educational Management»
Otamas I.
Doctor of Philosophy in History, Head of the Department for Scientific Work,
Associate Professor of the Department
of Professional and Higher Education at Central Institute of Postgraduate Education,
SIHE «University of Educational Management»
Bryn L.
President of Children Mission NGO, 17,
Post-graduate student of the Department of Education,
Administration and Social Work at Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology, SIHE «University of Educational Management»

DIGITAL LITERACY IN THE OPEN EDUCATION OF UKRAINE AND THE EU DURING COVID-19

ЦИФРОВА ГРАМОТНІСТЬ В ОТКРИТІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ ТА ЄС ПІД ЧАС COVID-19

Summary. During the COVID-19 pandemic, new opportunities and forms of teaching, learning, communication and research opened up for millions of students, teachers and researchers. It is clear that the impact of COVID-19 on the education system has been enormous.

The article analyzes the problems of the crisis in the educational sphere during the COVID-19 pandemic, ways out of it and forms of support by governments of different countries and international organizations. The survey found that in an UIA global survey on the impact of COVID-19 on higher education worldwide, almost two-thirds of respondents who answered questions about their chosen form of education said that teaching was conducted remotely. This result is consistent with U-Multirank data,

which show that almost 60% of universities worldwide reported online learning conditions in their strategic planning before COVID-19. The pandemic and the announced quarantine have made adjustments in the training of research and educational staff in almost all adult educational institutions around the world. The transition to online education using cloud services and modern Internet technologies has led to certain challenges in the system of professional development of research and educational staff. The article analyzes the approaches to online training in adult educational institutions in Ukraine. The results of the research have several significant implications for the science and practice of online education and its prospects for the system of professional development of research and educational staff. During COVID-19, prospects for online training of research and educational staff were offered. The main recommendations are: the organization of training courses on online learning methods for research and teaching staff in the digital environment of the educational institution.
Keywords: cloud services, online education, information technology, digital environment, research and educational staff.

Introduction. Achieving the defined goals of digital development of Ukraine is based on the development and upgrading digital competencies of citizens to ensure their readiness to use digital opportunities in personal and public life. As noted in the Human Development Report 2016, acquisition of skills necessary for the XXI century should become part of the lifelong learning process aimed at critical thinking, creativity and communication [1, p.2].

On December 9th, 2016, the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine hosted a presentation of the Digital Agenda of Ukraine 2020 Project with the participation of the First Deputy Prime Minister - Minister of Economic Development and Trade of Ukraine Stepan Kubiv. This document defines the basic principles for developing digital space in Ukraine and building up its digital economy [2]. The need for deeper digitalization of educational processes is emphasized in the documents of various international organizations. Thus, the final document of the meeting of Ministers of Education of the G20 on September 5th, 2018 states: “It is important that education does not lag behind social and technological innovations, such as: artificial intelligence, big data and the Internet of Things [3, p. 42].

The UNESCO recommendations emphasize that it is not enough for a modern teacher to be technologically literate and able to develop appropriate technological skills and the skills of his/her students. The modern teacher must be able to help students use ICT for successful collaboration, problem solving, teaching skills, and ultimately fully participate in society? Private life and work [4, p. 4].

We share the UN claim on Internet access as a fundamental human right, as an open, secure and free space, as a network that disseminates thoughts, ideas, information, knowledge and enables people to communicate and interact socially [5, p.3]. During 2017-2018 the institutional basis for the development and reform of the national education system was significantly strengthened. Verkhovna Rada (Parliment) of Ukraine, with the active participation of the Ministry of Education and Science of

Ukraine, adopted the Law of Ukraine “On Education”. The law is a framework regulating further reforms in education and is the basis for the adoption of relevant laws "On Preschool Education", "On General Secondary Education", "On Extracurricular Education", "On Vocational Education", "On Adult Education", amendments to Law of Ukraine "On Higher Education" [6, p.202]. Training of highly qualified educational workers who meet modern market requirements in the conditions of permanent social changes as well as during New Ukrainian School Reform, is one of the important structural components of the higher education system of Ukraine. That is why the Ministry of Education and Science of Ukraine in 2018 paid considerable attention to the development of the Concept for Pedagogical Education Development. The purpose of the Concept is to improve the system of pedagogical education aiming to create a base for training new generation of teachers, to create conditions for involving specialists of other professions and to provide conditions for the formation and development of modern alternative models of continuous professional and personal development of teachers. The abovementioned issues are key conditions for success of the Concept for Implementation of State Policy in the Field of Reforming General Secondary Education "New Ukrainian School" for the period up to 2029 (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On approval of the Concept for Pedagogical Education Development" from 16.07.2018 № 776). According to the Concept of reforming pedagogical education, it envisages planning activities in the following areas: I. Developing a modern model of the pedagogical profession in the context of the society needs, prospects for development of the national economy and global technological change. II. Transforming higher and professional higher education in pedagogical specialties. III. Identifying promising ways of continuous professional development and professional development of teachers. [6, 171].

Measures to prevent the spread of the COVID coronavirus covered all spheres of Ukrainian society. They also directly influenced the system of organization of the educational process and training of research and educational workers, in particular. The transition to distance learning caused widespread introduction of the latest information and communication technologies (ICT) to educational process. Under such conditions, the focus on experience and trends in this area of the European and Ukrainian education systems significantly influenced the renewal of the training process in Ukrainian educational institutions, including actualizing the effectiveness of cloud technology diversification to organize professional development of research and educational staff. Diversification is understood as a corporate strategy of entering new products, new services or new markets, which involves significantly different skills, technologies and knowledge, monitoring direction, trend detection and study of these trends [7].

Ukraine's entry into the global information space and the intensive development of information and communication technologies caused rapid accumulation of documents and information resources with digital media. The Charter on Preservation of Digital Heritage of UNESCO, adopted in 2003, states that the digital heritage is a unique treasure of human knowledge, created both digitally or converted into digital form from existing analogue resources [8].

The expediency of using cloud services in professional development of research and educational staff during COVID-19 is associated with the focus not only on anticipating trends, but also on predicting the possible transformation of priorities and needs in online learning. Cloud services allow detecting modern information technologies at an early stage and influence their promotion. This is especially true in today's world of challenges. Many opportunities are now open to educators. Educational platforms offer online courses. But how to find "your own one" and spend time usefully, and - most importantly - get the necessary knowledge? And especially in current time - with jobs migrating online and life throwing up a lot of opportunities. The answer is to find high-quality and reliable educational platforms.

Research methods used: analysis of the results of questionnaires of students - research and educational staff - and their generalization; identification of the reasons for the low level of formation of their motivational readiness for professional self-improvement; study of cloud services and characteristics of information technologies and opportunities for their use in the digital environment of educational institutions for postgraduate training; reports of scientific and pedagogical workers who teach in educational institutions on postgraduate training.

Analysis of recent research and publications

Despite the sudden announcement of national quarantine in the country, universities managed to quickly organize the process of online education. Thus, 80% of respondents were ready and prepared for online education, and 18.6% were not properly prepared for online work. So, despite the lack of experience of the lecturer, they were ready to organize online education. Online training was conducted on various online platforms with video communication - Moodle, Google Meets, Zoom and others - using online conferences, debates, discussions, lectures and seminars [9].

Cynthia Luna Scott in her UNESCO Research and Foresight in Education “The Future of Learning 3: What is pedagogy for the 21st century?” states that retraining programs for educators should change according to the orientations and principles of teaching of the twenty-first century and teaching [10, p.15]. Redecker and others (2011) argue that this twenty-first century teacher education should pay more attention to educational design, team building that facilitates learning, and new ways to promote creativity and innovation. ICT should be integrated into teacher education programs and become commonplace as a tool used throughout the teaching path (Ó Grádaigh, 2014). Ala-Mutka and others (2010) argue that teacher education should be updated to support the development of skills in new technologies. They also place great emphasis on the need to develop learning activities in support of the skills that students in the twenty-first century must master.

"Digital Agenda of Ukraine - 2020" is a short-term and initial tool for the development and stimulation of domestic markets for consumption, implementation and production of digital technologies for the next 3 years. It contains a vision of economic transformation from "analogue" to "digital", measures to implement appropriate incentives for digitalization of socio-economic life, education, medicine, etc., challenges and tools for the development of digital infrastructure, citizens'

acquisition of digital competencies, as well as identifies critical areas and projects of digitalization of the country [11].

The results of studying the problem of deteriorating quality of education, outdated teaching methods; dissatisfaction of employers with the quality of education, as specified in the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the medium-term plan of priority actions of the Government until 2020 and the plan of priority actions of the Government for 2017" from 03.04.2017 № 275-r as well as Ukraine's commitments to the IMF indicate the existence of a number of unresolved issues in education that leads primarily to insufficient opportunities for all pedagogical and research and educational workers to acquire new knowledge [6, p. 30]. Therefore, the use of cloud services in professional development of research and educational staff in open education is the future opportunity for lifelong learning.

Literacy, traditionally defined as the ability to read and write, has now taken into account the rapid spread and use of digital devices, resources and services. The concept of "digital literacy" has become a basic component of education, scientific and technological progress and is defined as a set of important life skills [12]. Based on international experience, the UNESCO Information for All Program (IFAP) has formulated "indicators of the development of the information society", defining digital literacy as the most important life skill. The concept of "digital literacy" is associated with the name of Paul Hilster, an American writer and journalist, in the past - a professor at the University of Illinois (Chicago), an electronics engineer. His book "Digital Literacy" was published in 1997 and became the world's first monograph on the problem of digital literacy. In his book, Paul Hilster notes, "Internet requires that we perceive it as a combination of traditional forms of media."

In 2008, the European Parliament adopted a resolution on media literacy in the world of digital technologies (2008/2129 (INI)), where it emphasized that media literacy is a basic element of information consumption policy and should cover all categories of people throughout their lives [13, c12].

The Concept for Introduction of Media Education in Ukraine (approved by the Presidium of the NAPS of Ukraine on May 20th, 2010) is based on the study of the state of media culture of Ukrainian population and the international experience of media education. The main paragraphs of the Concept correspond to the tasks formulated in the “Paris Agenda” (UNESCO recommendations on media education) (dated June 22, 2007) and the European Parliament resolution on media literacy in the world of digital information (dated December 16, 2008) [11, p 70], reaffirmed in 2014 by Paris Declaration on MIL.

Forming the purpose of the article

The purpose of the article is to analyze the results of diagnostics of motivation of research and educational workers on the formation of readiness for professional self-improvement and to outline the prospects for its improvement as one of the main factors in improving the quality of their training.

Digital trends are trends in the development of digital technologies. Their analysis allows us to predict the development of a particular phenomenon in the future [5, p. 12].

For many spheres of life and economy of Ukraine the use of "digital" trends is an extremely important issue; they are in fact ready-made strategies for relevant decisions, initiatives and actions; their use can be critical to overcoming many of the country's economic and social challenges.

The rapid spread of digital technologies makes digital skills (competencies) of citizens the key ones among other skills. Thus, digitalization and cross-platform are currently the main trends in the general labor market. In other words, the ability to work with digital technologies is gradually becoming permanent and necessary for most specializations, i.e cross-platform [5, 18].

The uniqueness of digital competencies is that thanks to them, citizens can more effectively acquire competencies in many other areas (for example, learn languages, subjects, professions, etc.) [5, 18].

Presenting main material

The Commonwealth of Learning Intergovernmental Organization has published "Recommendations on Distance Education during COVID-19". This organization was created to promote the development and sharing of open learning, the introduction of resources and technologies for distance education. Recently, the term "distance learning" has become widely used. The Commonwealth of Learning Recommendations state that distance learning is an emergency measure that tries to repeat the process of teaching and learning in the classroom online, and can also be considered as a form of distance learning [14].

UNESCO views globalization as a process that goes far beyond economic issues: it affects lifestyles and behavior, changes the way we think about decision-making and management as well as forms of artistic expression. Only global trends awareness will enable the international community to achieve the greatest results while respecting existing differences. That is why globalization is now the focus of UNESCO. In 2000, the Director-General of UNESCO identified the main priorities that correspond to UNESCO's mission in modern conditions: 1) continuing education for all throughout life; 2) ethical aspects of the information community; 3) ethical aspects of science and technology; 4) ethical aspects of the environment; 5) ethical aspects of dialogue between different cultures [3]. Digital literacy (or digital competence) is recognized by the EU as one of the 8 key competences for lifelong learning. In 2016, the EU introduced an updated Digital Competence framework (DigComp 2.0) consisting of 5 main blocks of competencies and a total of 21 competencies included in them, namely: 1. Information and data literacy; 2. Communication and collaboration; 3. Digital content creation; 4. Sefety; 5. Problem solving [5, c18-19]. By analogy with IQ or EQ used to measure the level of general and emotional intelligence, skills in digital technology received the name “DQ (Digital Quotient)”, i.e. "digital" intelligence.

DQ contains 3 levels:

- "digital citizenship", i.e. the use of digital technologies in everyday life, to interact with each other, communicate, view digital content, etc .;

- "digital creativity", i.e. the use of digital technologies to create content, media, applications, etc .;

- "digital entrepreneurship", i.e. the use of use of digital technologies for business, professional activity, etc.

Development and promotion of publicly available online and offline courses on digital literacy, including blended learning to reach a large number of people from different categories of the population based on the adopted European framework of digital competencies (DigComp 2.0) [5, p. 21-22]. In terms of professional digital skills (programming, etc.) the main tasks in the public educational segment is to implement competence-based approach, resulting in cross-platform digital competence, i.e. when subjects are studied using digital technologies, thus concomitantly developing digital skills [5 , c. 22]. UN and UNESCO have paid considerable attention to the possibilities of distance learning in the period of COVID-19.The list of educational applications, platforms and resources below aim to help parents, teachers, schools and school administrators facilitate student learning and provide social care and interaction during periods of school closure. Most of the solutions curated are free and many cater to multiple languages. While these solutions do not carry UNESCO's explicit endorsement, they tend to have a wide reach, a strong user-base and evidence of impact. They are categorized based on distance learning needs, but most of them offer functionalities across multiple categories.

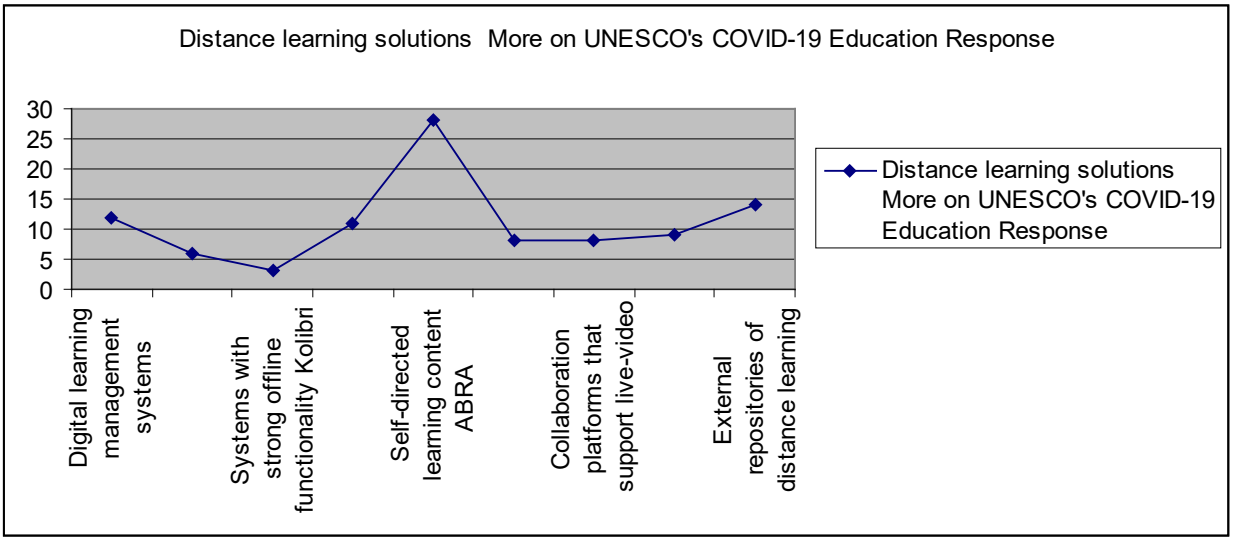

The Ministry of Education and Science of Ukraine and postgraduate education institutions have paid considerable attention to the possibilities of distance learning in the period of COVID-19. At the same time there is an increased number of pedagogical and scientific-pedagogical workers who are thus motivated to acquire theoretical and practical skills in mastering cloud services.

In Ukraine, the Ukrainian Open University of Postgraduate Education was established on the initiative of the public organization "Consortium of Postgraduate Pedagogical Education Institutions", and the University of Educational Management played a leading role in this.

In order to technically provide distance learning in the system of advanced training for the Ukrainian Open University of Postgraduate Education, an authentic web platform Adult Learning Management System (LearningManagementSystemAdultlearning) - LMS AdL was developed considering peculiarities of adult learning.

In pursuance of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Procedure for professional development of pedagogical and scientific-pedagogical workers" dated 21.08.2019 № 800, as amended in accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of 27.12.2019 № 1133, Ukrainian Open University of Postgraduate Education is developing on the basis of CIPE as a system of non-formal education. Accordingly, the Ukrainian Open University of Postgraduate Education" (UOUPE) web-site was created that contains [15]:

- electronic educational environment for distance learning [16];
- information and consultation center for organization of distance learning [17];
- virtual departments:
  - Andragogy Department [18];
  - Department for Education Management [19];
  - Department for Vocational Education [20];
  - Psychology Department [21];
  - Department for Digital Technologies [22]
  - Department for New Ukrainian School [23].

The first virtual department in Ukraine - the Andragogy Department - was presented at the Adult Education Days in 2017. This innovative development was supported by the NAPS of Ukraine. Currently, 19 Habilitated Doctors and 34 Doctors of Philosophy are involved in the activity of virtual departments. UOUPE offers students advanced training courses with modern content in distance learning and educational services. As of 01.10.2020 more than 2,100 students are registered in UOUPE, more than 500 students have completed their studies. For special and methodological support of the educational process in UOUPE 44 special courses have been developed, 36 electronic classrooms of lecturers have been created.

Special attention was directed to the training of pedagogical, research and educational and education management staff for the use of digital technologies for distance learning. About 300 students were trained in the relevant courses at UOUPE.

The Ukrainian Open University of Postgraduate Education is also taking measures to ensure the professional development of educational personnel. Thus, in 2020 more than 70 methodical events were held online (in the form of webinars, conferences, forums, tolokas, marathons, etc.), including 2 open meetings of virtual departments. More than 5,000 people took part in the events, the number of further views on the networks is more than 8,000. To provide psychological support to educators working on distance learning at the Ukrainian Open University, the "Dialogue" web-site was created.

Pages of UOUPE research and educational workers, training groups as well as departments function in social networks. In total, the virtual audience numbers up to 40 thousand users.

Providing quality, modern and affordable general secondary education ("New Ukrainian School") is a priority determined by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the medium-term plan of priority actions of the Government until 2020 and the plan of priority actions of the Government for 2017" from 03.04.2017 № 275-r [1, p 30]. The key to a successful start of NUS is to provide the state with favorable conditions for the training of highly qualified teachers, their professional development and improvement, to determine the range of professional competencies that meet current social requirements and market needs. As a result, large-scale professional development of 22,000 primary school teachers who will go to first-graders was carried out in 2017-2018 by the Ministry of Education and Science of Ukraine to prepare them for the implementation of NUS innovations. An important step of the Ministry of Education and Science of Ukraine to improve the system of pedagogical education was the development and approval in 2018 of the Concept for Development of Pedagogical Education. Its implementation aims at improving quality of teachers' training, updating their composition in educational institutions, improving the architecture and content of continuous professional development. The Government and the Ministry of Education and Science of Ukraine provided financial support for the start of the New Ukrainian School. In 2018, expenditures in the amount of UAH 1,905 million were envisaged from the state budget for NUS. In particular, UAH 305.7 million was allocated for the publication, storage and delivery of textbooks; UAH 370.3 million -for advanced training of NUS teachers in 2018; UAH 11.8 million - for the development of a distance learning course to improve the skills of teachers; UAH 998.78 million - to provide primary school students with teaching aids and furniture. UAH 163.8 million has been allocated for primary schools for purchasing personal computers/laptops and equipment for printing, copying, scanning and laminating with consumables. UAH 54.6 million has been allocated for the creation of a national educational electronic platform for the placement of educational resources. Teachers are key players in secondary education reform, as they are the ones who have to execute the planned changes, each in his/her own classroom. In order to support teachers, the Ministry of Education and Science of Ukraine has started a large-scale training of teachers - all those who will teach first-graders from September 1 in 2018 had to undergo retraining.

The MES order approved a Standard In-Service Training Program for these teachers. It consists of a distance online course on the EdEra portal and three contact sessions at regional institutes of postgraduate pedagogical education where professional trainers will consolidate teachers' knowledge in practice. The active phase of training within the distance course on the EdEra portal lasted from February 1st, 2018, until the end of May 2018. During this time, there were several modules created on the EdEra online platform for training. Each teacher could get through it. To start with, 2 modules were presented - "Overview" and "Class Organization". The module "Integrated Learning" was opened on February 26th the same year, "Methods of

Teaching in Grade 1" - on April 1st, "Neuropsychology" - on April 20th, and "Inclusive Education" - on May 7th, 2018.

The distance course, posted on the website of the EdEra online education studio, is one of the mandatory stages of professional development of teachers who will teach first-graders from September 2018. It presents the new State Standard of Primary Education, provides practical skills of classroom management, and teaches methods of competence and integrated learning. An important part of the course are sections on the basics of neuropsychology (the science of understanding the functioning of the child's brain, identifying the causes of learning difficulties and eliminating them) and inclusive education. From February 15 to March 6, 2018 on the basis of institutes of postgraduate pedagogical education the first instructional session for teachers took place. In March-April 2018, teachers passed the second [6, 91]

Fig. 1.5 shows that there is a tendency to significantly increase the share of expenditures of the Consolidated Budget of Ukraine for general secondary education (from 42.4% in 2014 to the planned 48.0% in 2018. This is against the background of a decrease in the share of expenditures on higher education (from 28.3% in 2014 to 21.8% in 2017). The share of expenditures on other levels of education has changed insignificantly [6, p. 14].

■ Expenditures of the consolidated budget of Ukraine for preschool education

■ Expenditures of the consolidated budget of Ukraine for general secondary education

■ Expenditures of the consolidated budget of Ukraine for vocational education

■ Expenditures of the consolidated budget of Ukraine for higher education

■ Expenditures of the consolidated budget of Ukraine for postgraduate education

■ Expenditures of the consolidated budget of Ukraine for extracurricular education and activities for extracurricular activities with children

■ Other areas

Fig. 1.5. Expenditures of the consolidated budget of Ukraine by levels of education

Also, UAH 11.8 million was allocated for the development of a distance learning course for the abovementioned NUS teacher training (Fig. 3.8) [6, p. 39]

Fig. 3.8. Expenditures for a distance learning course to improve the skills of teachers

According to the MES newsletter України Information on the material base and use of modern information technologies in day care institutions of general secondary education of the Ministry of Education and Science of Ukraine, other ministries and departments and private institutions (2018-2019 and 2019-2020 academic years) [24, c27] we see that not in all areas there is an equally rapid increase in the provision of computer equipment. As can be seen from Fig. 3.26, the leaders of change are Zhytomyr (plus 2250 computer jobs) and Dnipropetrovsk region (plus 1358). It is obvious that the level of provision of office equipment affects the ability of teachers to access cloud services, master them and their further use in the educational process.

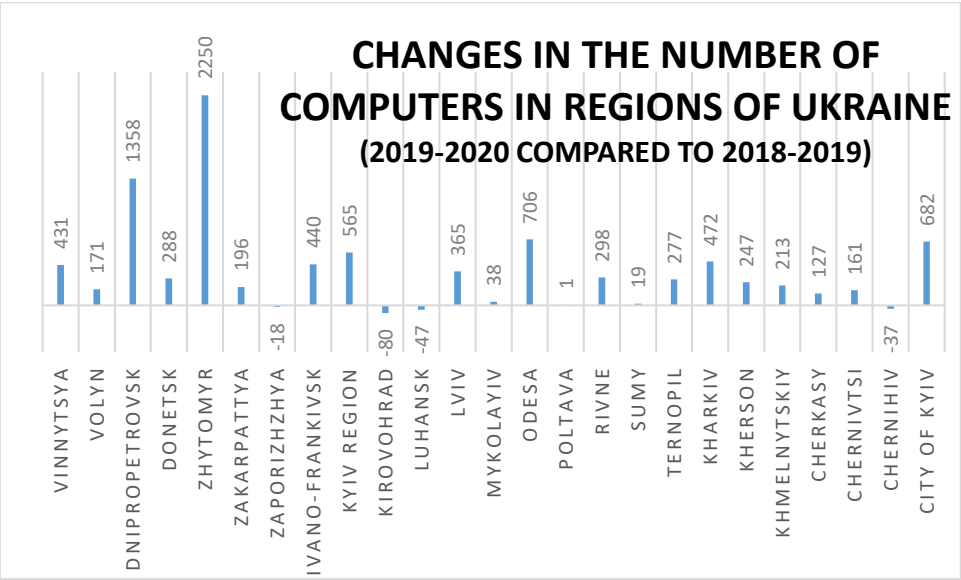

Рис. 3.26. Changes in the number of computers in general secondary educational institutions in 2019-2020 compared to the previous period

Motivation for change, care for children and their education during the quarantine in the spring of 2020 inspired scientists and practitioners of the International Renaissance Foundation, MES of Ukraine, NGO "Smart Education" to

create a manual "Organization of distance learning at school. Guidelines". This guide is a response to the coronavirus pandemic and forced quarantine in Ukrainian schools in the spring of 2020, when Ukrainian children were unable to attend school for more than two months, and a guide for educators on modern cloud services that will be useful for distance learning.

In the research process several other platforms for teachers and research and educational staff were identified. Their details, specifications and course topics are described in Table 1 “Popular platforms for teachers and research and educational workers” [25].

Platform	Specifications	Course Topics
Higher School of Educational Management - online platform of the MCFR Digital Publishing House for advanced training of specialists of educational institutions https://school.pedrada.com.ua	Training is held in groups and begins on the 1st of each month. The training program is designed for two calendar months	• Documents for the Head of Preschool Institution: State Supervision and Control • Personnel Documents - 2020 for the Head of Educational Institution • Smart Cards in Integrated Learning and Professional Development • Smart Cards in Preschool Institution • Crisis Management and Communications in the Institution
"Prometheus" - Ukrainian public project of mass open online courses https://prometheus.org.ua	Designed courses last several weeks	• Science of Teaching: What Should Every Teacher Know? • Deep Learning Through Transformational Pedagogy • Implementation of Innovations in Schools • Media Literacy for Educators
EdEra - Online Education Studio https://www.ed-era.com/	Provides online courses, textbooks and special projects	• Online Course for Primary School Teachers • Online Course for Teachers and School Leaders on Distance Learning

		• Pro Power Point • #blend_it: Mastering Blended Learning and others
VUM platform – Interesting facts not only for teachers, but also for schoolchildren and students. https://vumonline.ua		• School For All: Safe School Environment • How to Conduct EdCamp for Your Community.
Lesson Educational Project Webinars, conferences, competitions for educators https://naurok.com.ua/courses		• Stem Office/Laboratory in Primary School as a Prequel to Subject Rooms: Biology, Chemistry and Physics • Media Literacy and Critical Thinking: from Theory to Practice • Project-Based Teaching Methods • Pedagogy of Trust.
Platform "Be able" - by Ivan Ivanov, author and developer of the platform, the founder of the Center for New Education., certified Microsoft expert teacher, organizer of online competitions for educators. https://umity.in.ua	Courses in innovative pedagogy and ICT	• Teach By Storytelling • Orientation In The Methodology Of Training • Develop Interactive Learning Materials • Use Video And Audio In Teaching.

Table 1 "Popular platforms for teachers and research and educational workers"

Here is a generalized experience to quarantine and distance learning during quarantine due to the coronavirus pandemic. But there is no doubt that we will all need this experience, because quarantines due to seasonal flu outbreaks occur every year. In addition, the world is becoming more mobile, education is becoming more individualized and flexible; therefore, every day there are new reasons for children and adults to study distantly for some time.

Conclusions. Thus, based on research and analysis, the willingness to implement cloud servers in educational institutions and new distance learning technologies in postgraduate education for research and teaching staff, we found that in practice research and teaching staff are only used for distance learning. Partially distance vocational training in different ways and using different methods, depending on the

material and technical capabilities of institutions, the level of mastering by teachers of IT tools and web technologies. Most educators recognize the promising nature and feasibility of implementing a system of remote technology in the process of specific subjects. At the same time, problems in the use of distance vocational training associated with technical and material provisions, which causes difficulties in distance learning, qualitatively functional use of electronic platforms; design of distance courses; low level and teachers, which complicated the introduction of distance learning technologies; Integration of theoretical and practical training in the conditions of distance learning (development of sustainable education process taking into account the need for the formation of practical skills); mobility and flexibility (learning to distribute your opportunities properly), etc. Analysis of the current conditions of distance learning in the system shows that it is important to implement it to train skilled workers for certain sectors of education. However, the level of development of certain components of teachers' readiness for distance learning indicates the need to organize training both in the system of training and in the organization of methodical work. At the same time, the content of each component (motivation and value of the component, cognitive component, operational and activity component, evaluation and reflex component) readiness of teachers to implement distance vocational training can be used to develop a training program for teachers to use information technology in vocational training skilled workers The applicable nature of the study lies in this aspect.

Despite the importance of developments in higher education in Ukraine, according to the time constraints on this issue, thorough research has not yet been conducted. There is no systematic analysis of online education during COVID-19 and recommendations. The purpose of the next study is to collect statistics and develop the legal framework for online education in «…Ukraine and the EU. monitoring the effectiveness of distance vocational learning usage in subjects' teaching» [26].

Therefore, the topic of this article is relevant, modern and important, and requires further research.

The article was prepared within the framework of the study "Transformation of professional development of pedagogical and scientific-pedagogical workers in the conditions of the Open University of Postgraduate Education".

References:

1. Рамка цифрових компетентностей для громадян України (DigComp UA for Citizens) https://www.ist.knu.ua/wp-content/uploads/2020/07/DigComp-Framework-UA-for-Citizens.pdf
2. У Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України відбулася презентація проекту «Цифрової адженди України – 2020» https://www.kmu.gov.ua/news/249575382
3. «Стратегічні питання розвитку освітніх оцінювань в Україні до 2030 року» https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/190523_Strategiya-osvitnih-otsinyuvan_UTSOYAO.pdf
4. UNESCO's ICT Competency Framework for Teachers https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265721

5. Проект «Цифрової адженди – 2020» https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf
6. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D1%80#Text
7. Wikipedia:https://en.wikipedia.org/wiki/Diversification_%28marketing_strategy%29).
8. Кириченко М. О., Отамась І. Г. «Діджиталізація в мовах інтеграції України в Європейський Союз» Інформація, комунікація, суспільство 2020 [електронний ресурс] : Матеріали 9-ї Міжнародної наукової конференції ICS-2020. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. – Режим доступу: http://ics.skid-lp.info/ics_2020Proceedings.pdf,(с. 117-118).
9. N. Stukalo, A. Simakhova, «COVID-19 Impact on Ukrainian Higher Education», Universal Journal of Educational Research, 8(8), 3673–3678, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: http://www.hrpub.org
10. Cynthia Luna Scott. THE FUTURES of LEARNING 3: What kind of pedagogies for the 21st century? UNESCO Education Research and Foresight, Paris. [ERF Working Papers Series, No. 15]. http://repositorio.minedu.gob.pe/bitstream/handle/123456789/3747/The%20Futures%20of%20Learning%203%20what%20kind%20of%20pedagogies%20for%20the%2021st%20century.pdf?sequence=1
11. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік / за заг. ред. проф. Сергія Квіта. — Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2020. — 244 с.
12. Цифровое будущее. Каталог навыков медиа- и информационной грамотности. – Москва: Межрегиональный центр библиотечного сотрудничества (МЦБС), 2013. – 68 с.
13. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін : посіб. для вчителя / за ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза – К. : Центр вільної преси, Академія української преси, 2016. – 201 с.
14. Guidelines on Distance Education during COVID-19. Commonwealth of Learning, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://oasis.col.org/bitstream/handle/11599/3576/2020_COL_Guidelines_Distance_Ed_COVID19.pdf?sequence=4&isAllowed=y
15. Сайт «Український відкритий університет післядипломної освіти» (УВУПО) http://uvu.org.ua/
16. Електронне освітнє середовище для дистанційного навчання http://uvupo.ues.net.ua/index.php/ua/
17. Інформаційно-консультаційний центр організації дистанційного навчання http://uvu.org.ua/ikcodn/
18. Віртуальна кафедра андрагогіки http://uvu.org.ua/kafedra-osvity-doroslykh/
19. Віртуальна кафедра управління освітою http://uvu.org.ua/kafedra-upravlinnia-osvitoiu/

20. Віртуальна кафедра професійної освіти http://uvu.org.ua/kafedra-profesiinoi-osvity/
21. Віртуальна кафедра психології http://uvu.org.ua/kafedra-psykholohii/
22. Віртуальна кафедра цифрових технологій http://uvu.org.ua/kafedra-tsyfrovykh-tekhnolohii/
23. Віртуальна кафедра Нової української школи http://uvu.org.ua/kafedra-nush/.
24. Інформаційний бюлетень. Відомості про матеріальну базу та використання сучасних інформаційних технологій в денних закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватних закладах (2018/2019 та 2019/2020 н.р.) https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/mat.baza_19-20.pdf
25. «Організація дистанційного навчання в школі. Методичні рекомендації» https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf
26. L. Petrenko, S. Kravets, O. Bazeliuk, L. Maiboroda, I. Muzyka. Analysis of the current state of distance learning in the vocational education and training institutions / E3S Web of Conferences 166, 10010 (2020) https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016610010 ICSF 2020 Доступно: https://lib.iitta.gov.ua/720179/1/L.%20Petrenko_2020_10010.pdf

УДК 304:331.5:305-055.2:339.9

Semeniuk I.

Associate Professor of Management and Administration Department

Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNUTE

Makhnachova N.

Associate Professor of Management and Administration Department

Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNUTE

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ЖІНОК-ІММІГРАНТОК: ВИКЛИКИ ДЛЯ ЄС ТА УКРАЇНИ

SOCIAL AND ECONOMIC INTEGRATION OF IMMIGRANT WOMEN: CHALLENGES FOR THE EU AND UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена визначенню ключових проблем соціально-економічної інтеграції жінок-іммігранток в ЄС та Україні. В середньому, 48% жінок, які прибувають до європейських країн, залишаються безробітними протягом 3 років після імміграції. Окрім того, рівень так званих низькоосвічених жінок-іммігранток серед безробітних перевищує 90%. В Україні частка іммігрантів становить менше 1% загальної чисельності населення, однак досить гострою залишається проблема створення сприятливих умов для соціальної та економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. WeCan – це проект, що підтримується програмою ЄС Еразмус +, метою якого є сприяння соціально-економічній інтеграції жінок-іммігранток за допомогою підприємництва. Тривалість проекту 3 роки. Провідною організацією та координатором проекту є Folkuniversitetet (Швеція). Також в проекті беруть участь 5 партнерських організацій з Нідерландів, Великобританії, Кіпру, Греції та України. Протягом реалізації першого етапу проекту (IO1), партнерами було проведено дослідження та організовано воркшопи за участі стейкхолдерів. Це дозволило визначити основні бар'єри соціально-економічної інтеграції жінок-іммігранток та внутрішньо переміщених осіб, а також розробити концепцію формування їх підприємницьких компетентностей.

Ключові слова: соціально-економічна інтеграція, підприємництво, жінки-іммігрантки.

Summary. The article deals with the identification of the key problems of social and economic integration of immigrant women in the EU and Ukraine. 48% of women who arrived in European countries are unemployed 3 years after arrival. The rate for so-called low educated among unemployed women is above 90%. In Ukraine, the share

of immigrants is less than 1 percent of the total population, but there is a problem of creating favorable conditions for the social and economic adaptation of internally displaced persons. WeCan is an Erasmus+ project that aims to facilitate the integration of immigrant women both socially and in the labor market through entrepreneurship. The project will last 3 years. The leading organization and project coordinator is Folkuniversitetet. There are also 5 partner organizations from the Netherlands, the United Kingdom, Cyprus, Greece and Ukraine. During the implementation of the first stage of the project (IO1), the partners conducted research and organized workshops with stakeholders. This allowed to identify the main barriers to the social and economic integration of immigrant women and internally displaced persons, as well as to develop a concept for the formation of their entrepreneurial attitude.
Keywords: social and economic integration, entrepreneurship, immigrant women.

Introduction. Social and economic integration of immigrant women is a rather serious problem in European countries today. In Greece the amount of immigrant refugees was about 60.000 in 2019. In Netherlands the amounts of newly arrived people has been dropping systematically since 2017 and about 22.000 applied for asylum in 2019. In Sweden the amount of newly arrived asylum seekers is dropping also in the last couple of years to app 21.000. UK figures showed an amount of 29.380 asylum seekers in 2018 [1]. The situation in Ukraine is slightly different.

According to the publication of the International Organization for Migration (IOM), entitled "Migration in Ukraine: facts and figures" about 285.000 foreigners, or less than 0.7 percent of the population, resided permanently in Ukraine in 2019. They are mostly students of Ukrainian universities (India – 19.7%, Morocco – 9.9%, Azerbaijan – 8.2% and Tajikistan – 5.3%) and temporary workers. In 2018, the State Employment Service, which issues employment permits to foreigners, registered 16.000 foreign employees. Labour migrants are mostly executives and managers, employed in trade and repair, industry, information and telecommunication sector. In 2018, the largest number of them came from Turkey (around 3.000), Russia (1.600), China and Belarus (around 1.000 each). Another group of foreigners in Ukraine includes refugees and persons who were granted subsidiary protection. In December 2019, there were 2.096 foreigners with this status in the country. Most of them are from Afghanistan (985 persons) and Syria (446 persons) as well as from some of the Commonwealth of Independent States (CIS) countries, namely from Armenia (188 persons) and the Russian Federation (135 persons). In 2019, 1.443 applications for international protection were filed, 93 decisions granting a refugee status or subsidiary protection were issued [2].

The annexation of Crimea and the conflict in eastern Ukraine led to numerous induced displacements, especially during the first three years of the conflict. Displacement from non-government-controlled territories has slightly stabilized since 2017, and the number of internally displaced persons (IDPs) has remained around 1.5 million persons with some fluctuations. In October 2019, 1.4 million IDPs were registered by social protection bodies.

According to the Unified information database of IDPs, the ration of women is about 62%. The results of a study, conducted among IDPs women at the age of 18 to 59 years by the Ukrainian Institute of Social Studies, indicate that the majority of IDPs women are under the age of 40 years. Most of them worked before leaving their place of permanent residence (61%) and only 5% were unemployed. Almost one third of the interviewed women belonged to the economically inactive IDPs, 12.7% of which were on parental leave, 6.9% were retired and some of them worked, 6.1% studied, etc [3].

Immigrant women and women who came from the territory of the military conflict (IDPs) quite often are not adapted to the conditions of the labor market and cannot find work for a long time. The solution to this problem should be the development of entrepreneurial competencies and soft skills of such women, which is the basis of the WeCan project goals.

Analysis of the recent researches and publications. Studies of the social and economic aspects of women's immigration has a significant place in the publications of foreign scientists. Such as D. Meurs [4], A. Nyberg [5], L. Caron [6], C. Stéphane, M.A. Valfort [7], M. Colucci, S. Gallo [8]. In Ukraine, research on this problem is mainly carried out in the process of implementing of international projects [9].

Main purpose of the article is to identify the main problems of social and economic integration of immigrant women and justify the role and importance of the WeCan project in their solution.

Results and discussions. The 2019 Erasmus+ project "Encouraging integration for newly arrived immigrant women through entrepreneurship" (WeCan) is a three years project aiming: to facilitate the integration of immigrant refugee women both socially and in the labor market; to create learning opportunities in adult education tailored for the needs of low-skilled immigrant women in the field of entrepreneurship; to encourage refugee/immigrant women to start their own business.

The project will do this with the following objectives:

- creating networks between women and business/start-up agencies;
- providing informal training for women in the field of entrepreneurship and the development of a strategy of support for women business ideas elaboration;
- providing validation of skills acquired through informal training;
- supporting the development of key competencies and progress towards higher qualifications for the women.

The partner organisations of the project are from Cyprus (MMC), Greece (Dimitra), Ukraine (VITE KNUTE), United Kingdom (Rinova), Netherlands (Revalento and Sweden (Folkuniversitetet, Uppsala). The project is coordinated by Folkuniversitetet.

The expected results of the project are: 120 women trained in entrepreneurship, who have increased their skills and ready to create own enterprise; created opportunities of adult education for low-skilled refugee/immigrant women (curriculum, support strategy); elaborated business plans by women and start of their own business; effective integration into the hosting society.

The main and concrete results produced by the project are 3 Intellectual Outputs:

1) IO1 – creating networks between women and business agencies, entrepreneurship companies in each partner country. This stage identified the perspective on future development of entrepreneurship courses for women. It also helped to understand the current situation regarding the possibilities of studying entrepreneurship for female immigrants;

2) IO2 – the main activities are the development of a curriculum for training and pilot training for immigrant women in the field of entrepreneurship. Such training will help women to understand more about entrepreneurship, support them in the development of their own business ideas, and encourage their integration by creating a network of active immigrant women interested in entrepreneurship and stakeholders;

3) IO3 will produce guidance in women entrepreneurship, which will encourage women to elaborate on their business ideas, help them to realize their ideas in real sustainable enterprise. This intellectual output will create the best support strategies for women with entrepreneurial ideas. The IO will contribute to the general objective of the project by assisting immigrant/refugee women in the realization of their entrepreneurial potential.

The results of the project and its activities are expected to have a significant impact in local, national and European levels by providing new adult learning opportunity for low skilled women, help to widen the learning programs suggested by adult education institutions, will stimulate creation of new businesses in the society (which will improve economy and create more working places), support integration of the women, creation of their own income.

According to the IO1 activities, research and workshops (with target groups) have been carried out by the partners of the project during the period from September 2019 till July 2020. It helped to get the common report on the results of networking and see available opportunities for immigrant women.

The results of the studies carried out in the project partner countries led to the following conclusions:

1. In the Netherlands 60% of the asylum seekers are adult men. A total of 20% are adult women. The remaining percentages are underaged (again majority men). In Greece and in Sweden about 40% of the newly arrived are women and about 1/3 of all are underaged. The UK shows related figures. In the Ukraine the majority of IDP are women – 62%.

2. In the Netherlands 95% of the women who arrive as asylum seeker come to the host country for purpose of family reunion. In Sweden the most common reason for women newly arrived is also family reunion.

3. In the Netherlands the majority of the newly arrived asylum seeker women have a Syrian or Eritrean background. In Sweden the majority of newly arrived has Afghan, Syrian or Indian background. In UK it is mainly from Syria and the surrounding region.

4. In the Netherlands over 50% of the newly arrived women are the age range 18-45, and almost 40% consist of children (meaning a total of 90% is in the age range up to 45). In Sweden and UK this picture is approximately the same. For the Ukraine the majority of IDP women are under the age of 40.

5. Compared to men the newly arrived women in the Netherlands generally have a lower educational level less or no work experience and often fulfil a traditional role in the family. In the Netherlands the general population has 18 years of education on average, for Syrian women it is 12.3 years and for Eritrean women this is only 4.1 years. Level as well as cultural background are a severe handicap for smooth integration. For Sweden no details are specified. In UK educational levels nor work experience is officially registered. For the Ukraine most of the IDP (61% have prior work experience). The remain part consists of inactive women (parental leave, study, retirement) [1].

It is also important to note that the main barriers preventing integration of newly arrived women were also identified (table 1).

Table 1

Main barriers preventing social and economic integration of immigrant women

Category	Barrier
Labour market / stakeholders	Economic situation in host country, lack of jobs
	Mismatch of offer and demand
	Lack of access to social and legal protection as well as integration programs de to working in the informal economy
	Stakeholder organisations hardly have time to assess family situations
	Stakeholder organisations hardly have interest in a woman's position if the family (husband) is out of social welfare system
	Stakeholder lack time for individual approach / gender sensitive approach
Rules and obligations	Being available for 5 days a week for work or study
	Society demands to take care of yourself
	Society demands to take initiative, be self-managing
Skills and competences	Children who do not attend to school / parents who do not support going to school
	Diploma and experience is not officially recognised
	Diploma is recognised at lower level
	Basic skills and competences (reading writing, speaking, habits, norms and values) do not even come to level required at the lowest entry level of the labour market
	Lack of digital experience
	Hardly any work experience
	Hardly any experience in entrepreneurship
	Majority of women lack skills and competences required for starting a business of their own
	Lack in self-belief
	Lack of knowledge of labour market, consumer and service market
Personal situation and belief system	Lack of space / very poor housing situation
	Host land is perceived as a temporary place to stay / dream of return to homeland
	Stress, trauma and anxiety prevent participation in programs
	Expectation and roles follow traditional lines and prevent women to develop themselves (gender barriers)
	Taking care of children and family first concern
	Passive attitude: "now the host land will take care of me"

Source: [1]

Durig the spring 2020, VITE KNUTE as partner of project organized and conducted 4 workshops. Stakeholder and professionals who took part in workshops have many years of experience working with groups of people who need special support, like IDPs. All of them noted that there is a real problem of a large number of immigrant women and (IDPs) who cannot realize themselves professionally. And only training such women in developing a more entrepreneurial attitude and soft skills will help to solve this problem comprehensively. The vision and proposals of stakeholders are as follows: many women from the research and focus groups who started successful enterprise had no education in business sphere, but strong attitude and well developed soft skills. That is why, there is a need to develop soft skills in women who are the target group of the project; the key point of trainings for immigrant women (IDPs) is development of entrepreneurial attitude; trainings for immigrant women and IDPs need practical approach and concrete guidance of what is needed to open enterprise.

As a result of IO1, the project partners jointly developed a concept for the formation of an entrepreneurial attitude of immigrant women (figure 1).

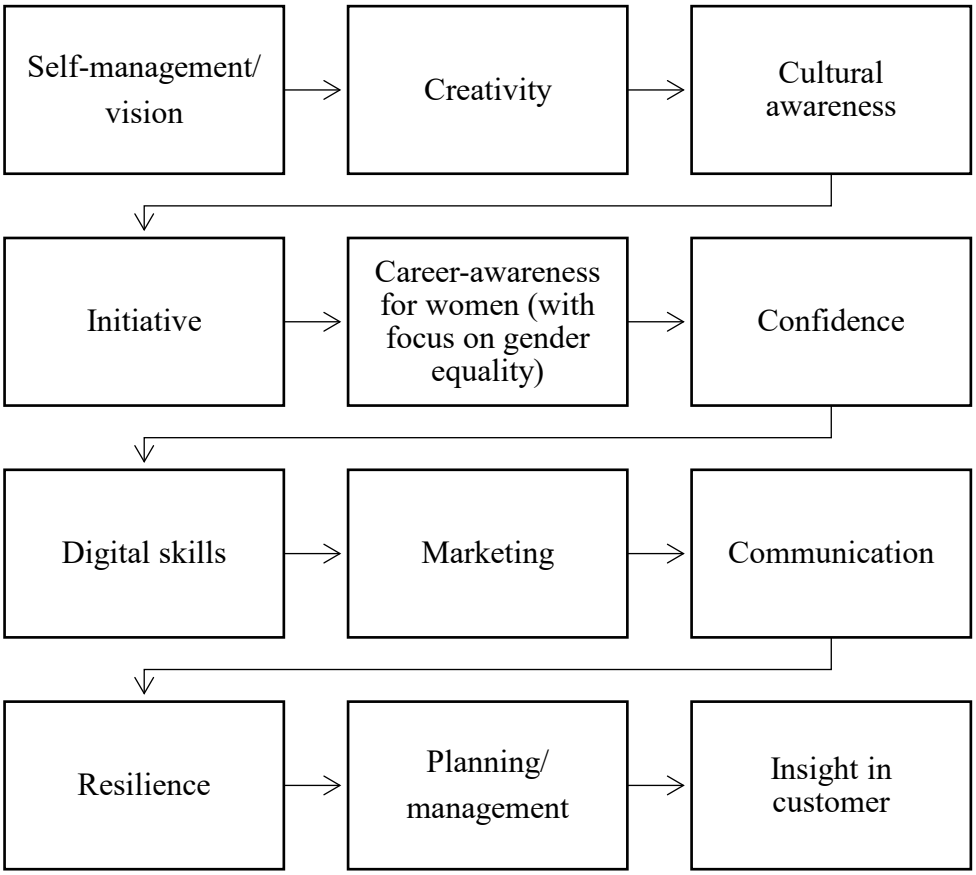

Fig.1. The concept of entrepreneurial attitude developed for immigrant women

The results of IO1 showed that focus on practical 'learning by doing training' can be of much higher benefit for participants comparing to traditional classroom learning. Especially this is relevant when speaking about development of soft skills, entrepreneurial attitude, networking and integration issues.

A number of experts in integration as well as the stakeholder organisations involved in all WeCan workshops stated their opinion: the possibility to start own business or start-up is only possible when migrant women have a good understanding of society, customers, as well as language. Experience in work and/or entrepreneurship

is also crucial. Current situation shows that newly arrived women have some substantial barriers to overcome before they are able to follow that ambition, since the majority of newly arrived women is low educated and has no working/entrepreneurial experience. Apart from that they also need to fight barriers related to own cultural values and gender. They therefore lack the basic qualification to be able to focus on starting an own business. This step is too big to be able to cover that in one training route. Therefore, experts indicate to focus on entrepreneurial attitude since that is more in line with their actual situation and will help them to start setting steps in their career, and maybe also start a business.

So, in IO2 training the practical "learning by doing" will be translated into 'Entrepreneurial projects'. Participants are made responsible for planning, organising and running an Entrepreneurial project of their own: organising a food-festival, an exhibition, cultural evening, a 'mini-enterprise'). This event is the red line in the training. Depending on the group this can be a light event or a more complex one. During the training sessions they will work on aspects of the event and the trainer will facilitate this by raising questions, reflection, feedback and supporting exercises which further enhance the learning process (for example on planning, on chairing a meeting, on promotion, on needs of the local community etc).

Conclusions. WeCan is an Erasmus+ project that aims to facilitate the integration of immigrant women both socially and in the labor market through entrepreneurship. The project will last 3 years. The leading organization and project coordinator is Folkuniversitetet. There are also 5 partner organizations from the Netherlands, the United Kingdom, Cyprus, Greece and Ukraine.

Immigrant women and women who came from the territory of the military conflict (internally displaced persons, IDPs) quite often are not adapted to the conditions of the labor market and cannot find work for a long time. The solution to this problem should be the development of entrepreneurial attitude and soft skills of such women, which is the basis of the WeCan project goals. The activities involved in WeCan project include: development of training courses for immigrant women aimed at developing soft skills for starting and running a business, creating supportive networks for immigrant women with women and entrepreneurs NGOs, social enterprises and business associations, mentoring support by business consultants for women who want to start their own business.

Now, the first stage (IO1) of the project has been implemented, which made it possible to determine main problems of economic socialization and needs of immigrant women and IDPs. Based on the results of IO1, IO2 will be developed as a response to the existing problems and needs of the target groups.

References:

1. Summary report of partner research and workshop outcomes on immigrant women needs on the subject of entrepreneurship. URL: https://wecan.projectlibrary.eu/images/io1.pdf (date of request: 04.10.2020).

2. Migration in Ukraine: facts and figures. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-eng_2019.pdf (date of request: 04.10.2020).

3. Ukrainian Institute of Social Studies (O.Iaremenko). URL: http://www.uisr.org.ua/ (date of request: 04.10.2020).

4. Meurs, Dominique. "The role of discrimination in immigrant unemployment", *Population & Societies*, vol. no 546, no. 7, 2017, pp. 1-4.

5. Nyberg, Anita. "Women and Men's Employment in the Recessions of the 1990S and 2000S in Sweden", *Revue de l'OFCE*, vol. no 133, no. 2, 2014, pp. 303-334.

6. Caron, Louise. «De qui mesure-t-on l'intégration ? Remigration des immigrés et insertion professionnelle en France », *Population*, vol. vol. 73, no. 3, 2018, pp. 503-542.

7. Carcillo, Stéphane, et Marie-Anne Valfort. "Combating discrimination in the labour market", *Notes du conseil d'analyse économique*, vol. no 56, no. 2, 2020, pp. 1-12.

8. Colucci, Michele, et Stefano Gallo. "Migration in Southern Europe since 1945: The entanglement of many mobilities", *Revue européenne des migrations internationales*, vol. vol. 34, no. 1, 2018, pp. 53-77.

9. Immigrant women in Ukraine: problems and barriers in access to decent work. Kyiv, CEDOS Analytical Center, 2019. 44 p. URL: https://cedos.org.ua/system/articles/pdfvs/000/000/386/original/Female_Migrants_CEDOS-2019.pdf?1590071981.

Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Вип. V. – Київ, APREI, 2020. – 179 с.

The Ukrainian Yearlybook of European Integration Studies. V. – Kyiv, APREI, 2020. – 179 p.

ISSN 2708-0205 (online)

У Щорічнику вміщені статті та представлено освітянський досвід у сфері викладання та дослідження європейських інтеграційних процесів в Україні та за її межами.